tarih VE toplum

3000 TL (KDV. DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/ŞUBAT 1989

62

İletişim Yayınları

SOSYALİZM
VE TOPLUMSAL MÜCADELELER
ANSİKLOPEDİSİ

Türkiye'nin toplumsal alanda varolan bilgi eksikliği, düşünen, yaşadığı dünyayı yorumlamak isteyen insanların çok büyük bir ihtiyacı, nihayet gideriliyor.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi!

İnsanlığın tarih boyunca süregelen özgürleşme uğraşını resmî bilgilerin, alışılmış kalıpların dışında sunan, tartışan, sorgulayan, değerlendiren kalıcı bir bilgi kaynağı....

Genel Yönetmen:
Murat Belge

Yayın Yönetmeni:
Ertuğrul Kürkçü

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Tanıl Bora, Erkan Kayılı, Ertuğrul Kürkçü, Saruhan Oluç, İskender Savaşır.

Danışma Kurulu:
Murat Belge, Korkut Boratav, Alpaslan Işıklı, Baskın Oran, Taha Parla, Ömür Sezgin, Yavuz Sabuncu, Mete Tunçay, İşaya Üşür.

Abone olun, fiyat artışlarından etkilenmeyin, ansiklopediniz evinize gelsin!

İletişim Yayınları Klodfarer Caddesi, İletişim Han Cağaloğlu, 34400-İSTANBUL Tel: 520 14 53 • 54 • 55

"**Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**"ne cilt abonesi olmak istiyorum.
Abone bedelini,

☐ Peşin: 198.000.-TL.
☐ Taksitli: 250.000.- TL. ödemek istiyorum.

1. Ödeme ..... 50.000.- TL.
2. Ödeme ..... 50.000.- TL.
3. Ödeme ..... 50.000.- TL.
4. Ödeme ..... 50.000.- TL.
5. Ödeme ..... 50.000.- TL.

Taksitli ödeme planında 1. ödeme, abonelik için başvuru tarihinde, diğer ödemeler birer ay aralıklarla yapılır.
Seçtiğim ödeme planına uygun ilk ödeme tutarını,

☐ İletişim A.Ş. 255661 no'lu Posta Çeki Hesabı'na yatırdım.
☐ Ödemeyi yaptığımı gösteren Posta Çeki Alındı Makbuzu'nun fotokopisi ektedir.

ADRES : .....
.....
POSTA KODU : .....

İSİM : .....
TARİH : .....
İMZA : .....

Abone formunu, "İLETİŞİM YAYINLARI OKUR İLİŞKİLERİ, KLODFARER CADDESİ İLETİŞİM HAN, CAĞALOĞLU, 34400, İSTANBUL" adresine gönderiniz.

NOT : Yurtdışından abone olmak isteyen okurlarımızın "ILEU S.A.R.L., 74 RUE DU FAUBOURG SAINT DENIS, 75010 PARIS-FRANCE (Tel: 0.33.1.42.47 12 82)" adresine başvurmaları gerekiyor.

HER PAZARTESİ BAYİLERDE!

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
5

KURTULUŞ KAYALI
Hocam Niyazi Berkes
7

KLAUS SCHWARZ
Otto Friedrich von der Gröben'in Maceraları II
9

DÜNDAR AKÜNAL
Mehmet Âkif'in Kızına Mektupları
14

A.TURAN ALKAN
İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas Günleri I
18

HERKÜL MİLLAS
Heybeliada
23

YAVUZ CEZAR
16. yy'da Osmanlı Sosyo-ekonomik Tarihi ve Mimar Sinan
30

CEMİL KOÇAK
Tek-Parti Döneminde Dışa Kapalı Türkiye
37

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
40

TURGUT AKPINAR
Prof.Kissling'in Ardından
41

METİN AND
Kanuni döneminde Bir Bale Gösterimi
44

METE TUNÇAY
Türkiye'de Solun Tarihinden
46

ATİLÂ TÜRK
Sigaramın Dumanı II
47

Munise Başikoğlu'nun Hatıraları VI
Babam Rıza Tevfik
51

KİTABİYAT
62

EVANGELİA BALTA
Karamanlıca Basılı Eserler

PİNELOPİ STATHİS
Karamanlıca Kaynakça

RIZA BAĞCI
Baha Tevfik Üzerine
57

Kapak: Safavi döneminde Şah Tahmasp yönetiminde yazılmış *Şahname*'den alınan minyatürde ideal bir kral temsil edilmektedir. Görkemli ve kendinden emin duruşu içerisinde, canavara karşı cesaretli bir kavgaya girişmiş bulunuyor.

tarih toplum ŞUBAT 1989 • CİLT 11 • SAYI 62

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yazışleri Müdürü
Nihat Tuna

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Mustafa Şahin

Pikaj
Fazilet Keçeci

Teknik Yapım
PERKA A.Ş.

Renk Ayrımı
Sepco Grafik

Baskı
Ayhan Matbaacılık

Dağıtım
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayınları

Genel Yönetmen
Murat Belge

Reklam ve Halkla İlişkiler
Ferial Uğurlu

Satış ve Dağıtım
Burhan Kutlutürk

Okur İlişkileri
Mürvet İşgör

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No.306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 36.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 3000 TL.

Okuyucu Mektupları

Bektaşîlik, Masonluk vs...

TARİH ve TOPLUM'un 60. sayısında (Aralık 1988) yayımlanan sayın İ. Mélikoff'un "Namık Kemal'in Bektaşîliği ve Masonluğu" başlıklı yazısı, kısa olmakla beraber, üzerinde durulması gereken birçok (bence yanlış, en azından aceleye getirilmiş) nokta ihtiva ediyor. Mélikoff, Anadolu'daki heterodoks hareketler üzerine otorite kabul edildiği için değerlendirmeleri üzerinde durmak gerekiyor.

Her şeyden önce yazarın Said Halim Paşa'yı mason gösterme yanlışını düzeltmemiz lâzım. Benim görebildiğim kaynakların hiçbiri Said Halim Paşa'yı mason olarak göstermiyor. Mason olan babası Prens Halim Paşa'dır. Said Halim Paşa'nın doğumu 1863'tür, halbuki yazarın bahsettiği ve Said Halim Paşa'yı kurucu olarak gösterdiği Şûra-yı Âli Osmanî locası 1861'de kurulmuştur.

Bektaşîlikle Masonluk arasında kurulan ilişkilere gelince, yazara göre "liberal, hoşgörürcü ve herkesce benimsenmiş töre ve inançlar karşısında bağımsız düşüncelerle tanınmış olan Bektaşî tarikatı ezilmişleri desteklemesi dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda entelektüel yaşamı etkilemiş", "vaktiyle Kerbelâ ovasında katledilmiş olan şehitlere dökülen gözyaşlarından doğmuş", "Bektaşîler (...) masonlarla aynı ülküyü paylaşmış"tır. Çünkü "masonluğun güttüğü ülkü, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde tanımlandı: Yani, ırkı ya da dini ne olursa olsun bütün insanların özgürlüğü ve hukuk bakımından eşitliği". "Namık Kemal'in uğrunda bütün yaşamını feda ettiği özlem ve ülkülere öylesine uygun bir amaç taşıyan bu harekete katılmasında, şaşılacak bir şey yoktur" vb.

Acele verilmiş bu hükümlerde tartışılması gereken birçok konu var: Vurgulanması gereken iki nokta, Masonluğun Türkiye'ye girişinin, Batılılaşma ve emperyalist hareketlerle olan ilgisinin insan haklarında (ne ise bu insan hakları!) önce geldiğidir. İkincisi, ister Efganî, ister Namık Kemal, isterse bir başkası olsun İslâm ülkelerindeki aydınların, devlet erkânının Masonluğa girişleri, masonlarla aynı ülküleri paylaşmalarından çok daha fazla kendi ülkelerinde meşruiyet ve avantaj kazanmak için yabancı bir mihrakın desteğine ihtiyaç duymalarıyla ilgili bir şeydir. Böyle bir destek önce yer edinme (isterseniz yer kapma deyin), sonra da tahakküm için kullanılmıştır. İnsan hakları burada bir perde, bir sığınak, belki de bir aldatmacadır.

Yazarın yorumlarını doğrulamayan enteresan örneklerden biri Şeyhulislâm Musa Kâzım'ın durumudur. Bu zat mason, İttihatçı ve Şeyhulislâm olmadan önce nakşî idi (Bektaşî değil), yani şeriata en çok bağlı diye nitelenen bir tarikata müntesipti. Sonra Masonluk geldi, ardından Bektaşî olduğuna veya öyle gözüktüğüne dair de bilgiler var.

Bektaşîlerin Masonluğa ilgilerine de iki açıdan bakmak gerekiyor: 1826'dan sonra Bektaşîlik, resmî kimliğini ve Yeniçeri desteğini kaybettiği için başka bir meşruiyet zemini aramıştır (yazar da buna işaret ediyor). Son çağlarda Batılılaşmış aydın kesimden Bektaşîliğe intisap edenlerin çok büyük bir kısmı yaşantıları itibariyle Bektaşîlikten başka bir tarikatta zor yer alabilecek bir konumdaydılar (tarikatların çok geniş bir yelpaze oluşturması zaten başından beri böyle bir bölünmeyi ve yerleşmeyi tabiî hale getirmiştir). Bu iki kimlik için Masonluk uygun bir durum arzetmiştir.

Birkaç paragraf ara ile birbirini nakzeden iki hüküm yer alıyor yazıda: ("Bektaşî tarikatının) mensuplarının büyük çoğunluğu, okur-yazarlığı olmayan halk kitlelerinden geliyordu" ve "üyeleri entelektüel ve liberal seçkinler arasından gelen Bektaşîlik..." Bu hükümlerden ikincisinde bir zorlama olduğu açıktır. Aynı zorlama tarzı, Bektaşîlerin "Osmanlı İmparatorluğu'nda vaktiyle masonluğun XVIII. yüzyılda Avrupa'da oynadığı role benzer bir rol oynadığı" hükmünde de fazlasıyla var.

"İnanışlarının hak mezhep dışı (hétérodoxe) bir nitelik taşımasından dolayı koğuşturulup zulme uğrayan Bektaşîler"e gelince, burada birçok araştırıcı gibi Mélikoff da iki ayrı şeyi birbirine karıştırıyor. Osmanlı Devleti bünyesinde, ta kuruluşundan son devirlerine kadar tarikatlar ve dinî gruplar açısından hayli renkli bir mozaik müşahede edilmektedir. Yazılanların aksine, devlet "kendi sıhhat u selâmeti" için bu mozaiği genellikle korumadan yana bir tavır koymuştur. Bunun istisnaları, ancak tarikatların ve dinî grupların devlete yönelik siyasî bir harekete kaynaklık etmeye başladıkları anda ortaya çıkmıştır. Bedreddînîler, Melâmîler için durum bu olduğu gibi Bektaşîler için de aynıdır. Bunu yalnız heterodoksluğa dayandırmak yanlış, en iyimser ifade ile eksik bir açıklama tarzı olur.

Son olarak değinmek istediğimiz bir diğer nokta, Bektaşîlikle Alevîliğin birebir bir yakınlık ve ilişki taşımadığıdır. Bir oranlama yapmak için elimizde yeterli istatistik malzemesi olmamakla beraber, Sünnî Bektaşîlerin hayli bir yekûn tuttuğunu söyleyebiliriz. Tarikatlardaki alevîmeşrebliği ve ehl-i beyt aşkını (yani tarikat silsilelerinin Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşmasını), bilinen mânada Alevîlik olarak yorumlamak yanlıştır ve ne yazık ki, bu tür yanlışlar da çok yapılmaktadır.

İSMAİL KARA-İSTANBUL

"Bir Sorun"un Çözümü Önemlidir

TARİH ve TOPLUM'un Kasım 1988 sayısının "Atatürk Sayfası"nda, Selânik'deki Ev'le ilgili olarak okuyuculardan bilgi istendi. Sayın Mustafa S. Akpolat'ın, Aralık sayısındaki mektubunu okuduk. Onarımında görev aldığı Pembe Ev'in restorasyon öncesi durumunu hatırlatarak 1939'da *Ulus* gazetesinde yayınlanan fotoğrafın, arka cepheye ait olduğunu ileri sürüyor. Olabilir. Ama, anlı şanlı bir ön cephe varken bahçe tarafındaki harabeleşmiş sundurmayı çeken fotoğrafçının bir "Atatürk düşmanı" olduğunu kabul etmek koşuluyla! Çünkü, *Ulus* gazetesinin, 10.11.1939 tarihli özel sayısında evin dış görünümü yalnızca bu fotoğrafla verilmiştir.

Atatürk'ün Pembe Ev'de doğduğunu savunmak, burada doğmadığını söylemekten daha zor ve daha mesnetsizdir. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*'ne "Atatürk" maddesini hazırlarken yinelene gelen basmakalıp aile, çevre, doğum, mektebe başlama vb. öyküllerden

OKUYUCULARA MEKTUP

Tarih ve Toplum'da şimdiye kadar, Osmanlı gayrı Müslim anasırından Ermeni ve Yahudilerin kültürel katkılarına değinme fırsatı bulmuş, ama Rumları ihmal etmiştik. Bu kere, kitap tanıtma yoluyla da olsa, bir ölçüde o eksikliği telâfi ediyoruz. Kitabiyat sayfalarımızda, yeni çıkan 2 cilt ek Karamanlıca bibliyografyası üstüne, derleyicisinin ve başkalarının yazılarının yanısıra, Herkül Millas dostumuz da amcaoğlunun yazdığı Heybeliada eserini, bize ayrıntılı bir biçimde anlatmakta.* Bu arkadaşlarımızın ileriki sayılarda da yeni yazılarını bekliyoruz.

Bu ayın en önemli yazısı, bence Metin And'ın bale tarihine ilişkin kısa incelemesi. Dr. Turgut Akpınar'ın müteveffa hocası Prof. Kissling'in ölümünden sonra yayımlanan yapıtlarına dair yazısını; geçenlerde vefat eden Niyazi Berkes hakkında, kendisini onun öğrencilerinden sayan Dr. Kurtuluş Kayalı'nın nekrolojisini ve Dündar Akünal'ın sunduğu M.Âkif'in kızına mektuplarını ilgiyle okuyacağınıza eminim.

Atila Türk'ün geçen ay başlayan, Tütün Tarihi üstüne denemesi bu sayıda sona eriyor. Klaus Schwarz'ın 60. sayımızda baş tarafını aktardığı von Gröben'in anıları da öyle. Aylık dergide tefrika iyi olmaz, biz de biliyoruz; ama daha Babam Rıza Tevfik bitmeden (son bölümü gelecek ay çıkacak), yeni bir dizi-yazıya başlamak zorunda kaldık. A.Turan Alkan'ın İstiklâl Mahkemesinin Sivas Günleri bize o kadar önemli göründü ki, kısaltmaya kalkışmak istemedik. Bu yazı iki ay daha sürecek.

Dr..Cemil Koçak'ın Tek-Parti döneminde Dışa Kapalı Türkiye araştırması, onca yıl dere tepe düz gittikten sonra, kat' ettiğimiz bir arpacık yolu, acı acı düşündürtmüyor mu?

Kitabiyat bölümümüzde, ayrıca, Baha Tevfik üstüne bir inceleme-eleştirisi yer almakta. Sürekli köşelerimizden Yüz yıl önce bu ayki Osmanlı Basınında yine ilginç alıntılar bulacaksınız. Bu sayıda, Okuyucu Mektupları, gerçekte yazarlarımızın mektupları oldu, ama her ikisi de çok önemli. Türkiye'de Solun Tarihine pek yerimiz kalmadığı için kısa bir not koymakla yetindim.

Hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

* Akilas Millas'ın Heybeliada'yı salt bir Rumluk alanı diye gösterdiği yanlış-sanısına kapılabilecek okuyucularımız çıkarsa, Nejat Gülen'in yedi yıl önce iki basını yapılan *Heybeliada* kitabında anlattığı Heybelili Türklerin öykülerini okumalarını salık vereyim ve geçenlerde eski gazeteleri karıştırırken aldığım bir notu şuraya kaydedeyim: "Heybellada'da Mevlid-I Nebevî: Vatan uğruna feday-i can eden muhterem şehidlerin ervahına ithaf olunmak üzere Cuma günü Heybeliada'da mevlid-I hazret-I risaletpenahî kıraat olunacaktır." *İkdam*, 31 Kânunuevvel 1336 (Aralık 1920) Cuma.

---

kurtulabilmek için kaynaklardaki bilgileri karşılaştırmak gereğini duymuş; o zaman bu Pembe Ev'e de, Atatürk'ün doğum tarihine de, babasının resmine de takılıp kalmıştım. Bu nedenle şöyle bir giriş yaptım: "Selânik Kasımiye Mahallesi Islahhane Caddesinde bugün müze olan Pembe Ev'de doğduğu kabul edilir. İlk subaylık yıllarında bu evde oturduğu kesindir. Doğum tarihi için de tam bir görüş birliğine varıldığı söylenemez. 1878, 1880, 12 Mart 1881, 19 Mayıs 1881 gibi değişik tarihler öne sürülmüştür. Harp Okulu künyesindeki Rumî 1296 doğum yılı, 13 Mart 1880-12 Mart 1881 tarihleri arasını kap-

sar..." *(Türk ve Dünya Ünlüleri,* I. s. 478)

Gariptir, Yunusların, Osman Gazilerin, Nasrettin Hocaların... doğum ve ölüm tarihlerini neredeyse gün vererek(!) keşfeden araştırma dünyamız; bize bağımsızlık, çağdaşlık ve bilimsellik yollarını açan dünkü büyük adamın yaşamı çevresinde örülen öykümsü-masalsı anlatımlara seyirci kalmıştır. Heyhat ki, birçok şeyin tesbiti için de zaman çoktan geçmiş bulunuyor.

Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya*'sının ilk sayfalarına göz atanlar; "Ali Rıza Efendi" diye okul duvarlarını, kitap sayfalarını süsleyen uydurma resmi, bizzat Atatürk'ün "-Bu, bizim peder değil!" diyerek reddettiğini okuyacaklardır.. (Not: Bu fotoğrafımsı resim, sipariş üzre ve olabildiğince Atatürk'e benzetilerek mâhir bir Ermeni fotoğrafçımızca ibda edilmiş. Bir sofra şenliğinde de "-Merhum Pederiniz!" denilerek Atatürk'ün önüne sürülüvermiş!) Şevket Süreyya'nın ifadesiyle Atatürk'ün doğum tarihi de bugün bile aydınlanmış değildir. (*Tek Adam,* I, s.29).

Tek Adam'da (s.22); Zübeyde'nin Mustafa'yı doğurduğu evin, Ahmet Subaşı (Hatuniye) mahallesinde olup, bulunduğu Islahhane caddesinin II. Meşrutiyet'te Midhat Paşa adını aldığı, üç katlı, iki daireli, pembe boyalı evin arsasına Ziyneti Bostan denildiği...", "Zübeyde'nin Ali Rıza Efendi'yle evlenmesinden sonra, Yenikapı'daki evlerinde arka arkaya üç çocuğunu doğurduğu, kocasının kendileri için yaptırttığı Pembe Ev'de de Mustafa'yı dünyaya getirdiği (s.27) anlatılıyor. Belli ki verdiği yanlış bilgiden iç acısı duyan yazar; bu noktada bir dipnot koymadan edememiş: "-Bu evin ve Mustafa'nın asıl doğduğu yerin hikâyesi biraz çelişmelidir(!) Makbule Hanım, ağabeyinin Pembe Ev'de değil(!) kendi akrabalarının birinin evinde doğduğunu anlatır. Millî Eğitim Bakanlığı adına yerinde incelemeler yapan F. Reşit Unat da bir tapu kaydına dayanarak daha sonra ve hatta Mustafa Kemal tarafından 2/3 hissesi ile satın alındığını(!) söylerdi... (s.27'deki dipnot).

Resmî nitelikli iki yayında ise Pembe Ev ve Atatürk'ün doğuşu şöyle veriliyor: "Selânik-Atatürk Evi, arşiv kayıtlarına göre, 1870 yılından önce yaptırılmış, 1878'de Zübeyde Hanım'la evlenen Ali Rıza Bey tarafından kiralanmıştır. Atatürk 1881 yılında bu evin ikinci katının sol kanadındaki ocaklı odada doğmuştur(!) (*Eski Eserler ve Müzeler Bülteni,* Ocak-Mart 1985, sayı 1) (Not: Bu açıklamanın meçhul yazarına bir sorumuz var: Atatürk'ün ikinci katın sol kanadındaki ocaklı odada doğduğu da mı tapu kaydında yazıyor?..)

"Atatürk evi, Koca Kasım Paşa Mahallesi, Islahhane Caddesi üzerindedir. 1870 yılından önce Rodoslu Müderris Hacı Mehmed vakfından yaptırılmış olup, önce İbrahim Zühdü adlı birisine, daha sonra da yine Selânik halkından Abdullah Ağa eşi Ümmü Gülsüm'e satılmıştır. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre ev, Ali Rıza tarafından inşa ettirilmemiş, sahiplerinden kiralanmıştır... 1878 yıllarına doğru evlenen Ali Rıza Efendi, Kırmızı Hafız diye şöhret bulan babası Ahmed Efendinin (Not: Kırmızı Hafız, baba değil amcadır) Subaşı Mahallesindeki evinden ayrılarak Koca Kasım Paşa Mahallesindeki aslı vakıf olan şimdiki evi sahiplerinden kiralamıştır." *Türkiye Cumhuriyeti 50. Yıl,* 1973).

Görüldüğü gibi, ilkin mahalle adları karıştırılarak uydurmalardaki beceriksizlik açığa vuruluyor: Pembe Ev Kasımiye (Kasım Paşa) Mahallesi'nde ve Islahhane caddesinde; Atatürk'ün doğduğu ev ise Ahmet Subaşı (Hatuniye) mahallesindedir. Aynı evi, bir Subaşı mahallesinde, bir Kasımiye'de gösterenlerin; Ali Rıza Efendi yaptırdı, yok satın aldı, yok kiraladı diyenlerin; tapu kayıtları ortada iken ne denli sorumsuz kalem oynattıklarını hepimiz düşünmeliyiz.

Pembe Ev'in Atatürk'le ilgisini biliyoruz: Tıpkı Şişli'deki ev gibi, Selânik'teki subaylığı sırasında kiracısı olmuş. Onun bu evde doğmuş gösterilmesinin biricik zaruretinin, bir dönemin Türk-Yunan sıcaklığına somut bir odak bulmaktan kaynaklandığını da kabul edebiliriz. Ama, orada doğduğunu, doğduğu odaların, salonların görkemini, zenginliğini ballandıra ballandıra anlatanların ve bunları tarihe yerleştirmeyi amaç edinenlerin asıl maksatlarını çoğu kimse biliyor: -Efendim, Atatürk'ün iki odalı bir evcikte, yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelip ulus kurtarıcısı olması bazılarına biraz "ters" gelmiş. Falih Rıfkı'nın deyimiyle, her ünlenen devlet adamına hanedanımsı bir aile çevresi düzüldüğü gibi; ona da azıcık soyluluk, varsıllık, mütevazi sınırına yakın görkemde bir mekân yakıştırılmak istenmiş. Türk-Yunan dostluk kavşağında gülümseyen Pembe ev, bu gizli maksada da hizmet etmiş. Hikâyenin aslı budur. Gerçekte ise Atatürk, büyükbabası ile büyük amcasına ait hisseli-ortak evde (Subaşı Mahallesinde), doğmuştur. Merhum, Kemal Zeki Gencosman'dan çok kez dinlediğime göre, Atatürk arada bir "-Ben iki odalı bir evde doğdum!" demekten övünç duyarmış. Bu ev bugün kayıptır. Keşke, *Ulus*'taki fotoğraf onun olsa! Değilse bile; İstanbul saraylarından seçilip götürülmüş eşya ile donatılan, kırk kez restore edilen Pembe Ev'e oranla, *Tarih ve Toplum*'un yayınladığı harap cepheli basit ev; büyük Kurtarıcı'nın göz açtığı dünyayı daha doğru, daha anlamlı betimliyor. □

NECDET SAKAOĞLU-İSTANBUL

Eremya Çelebi Kömürciyan

XVII. Asırda İstanbul

İSTANBUL TARİHİ

ÇIKTI

Eren Yayıncılık Alayköşkü Cad. 6/2 Cağaloğlu-İstanbul

İLK KİTAP TARİHİMİZ

alpay kabacalı

türk kitap tarihi

• Ek ve Örneklerle 2. BASKI
• Gazeteciler Cemiyeti
"BASIN ÜZERİNDE ARAŞTIRMA"
ödülü

CEM YAYINEVİ Cağaloğlu-İstanbul

İLK KİTAP TARİHİMİZ

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

☐ Malûmdur ki General Bulanje [Boulanger]'nin muvaffakiyeti üzerine Fransa Kabinesi istifa etmek niyetinde idi. Sonra bu karar ve arzudan vazgeçip muamelât-ı zecriyyeye [baskıcı işlemlere] ibtidar zımnında evvelemirde meclis-i meb'usandan beyan-ı emniyyet edilmesini talep eyleyeceğini der-miyan eyledi [ileri sürdü].

İşte mösyö Floke [Charles-Thomas Floquet] meclis-i mezkûrun emniyetini aramasıyla müzakerât-ı amîke ve şedide [derin ve şiddetli görüşmeler] neticesi olarak iki yüz kırk reye karşı üç yüz rey ekseriyetle kabineye emniyet gösterildi.

Floke dahi tedâbir-i cedide ve alât-ı mânia ile [yeni önlemler ve engelleme araçlarıyla] ind-el-iktiza [gerektiğinde] (Bulanjisizm) aleyhine hareket edeceğini meclise vaad etti.

Tedabir-i mezkûrenin kâr-ger-i tesir olup olmayacağı [etkisinin işe yarayıp yaramayacağı] mechul olduğu gibi böyle iki yüz kırk rey ekseriyetle pek geç vakit işe girişmek isteyen hey'et-i hazıraya mukabil General Bulanje'nin ne yolda teşebbüsâta girişeceği şâyân-ı nazardır.

Çünkü Bulanje'nin tarafdarlarına Bonapartistler ile kısmen Kral tarafdarları iltihak etmekle ihtilâf ve imtinâm [çekimserliğin] ehemmiyeti artmış ve binaenaleyh vaktiyle pek az bir şiddet ile husulü mümkün olan bir maksat şimdi kısmen müşkilâta uğramıştır... (2 Şubat 1889)

TELGRAF

"Brezilya'da Esaretin Lâğvı"

☐ Malûm olduğu vechile geçen Mayıs'ın on üçünde neşr olunan bir nizamnâme ile Brezilya memleketinde esaret külliyen lağv olunmuştur. İngiltere elçisi Vendham'ın raporuna nazaran, Brezilya devleti esaretin ilgası akabinde memleketin imarı için hariçten muhacirler celbine arazi hâliyyede [boş arazide] iskânları zımnında nizamât-ı lâzımayı ilân ve yollar inşasına bir kat daha gayret etmişlerdir. Binâberîn [bunun üzerine] bin sekiz yüz seksen dokuz sene-i hâzıra-i milâdiyyesinin ilk gününde meclis-i meb'usan muhacirlerin celbiyle iskânı için bir milyon lira İ sterlinin tahsisi zımnında hükûmetin lâyihasını kabul etmiştir. Her bir eyalette muhacirlere i'tâ olunacak [verilecek] arazi nizamnâme-i mahsusunda gösterilmiştir. Hükûmetin tahsilât-ı mezkûresinden fazla olarak eyaletlerin umumî meclisleri dahi muhacirlere cem'an bir milyon ikiyüz bin lira İ sterlin tahsis etmişlerdir.

Brezilya'ya giden muhacirlerin ekseri İtalyandır. Sabık esir sahipleri ise, Çinlilerin ehven hizmet etmelerine mebnî Çinli amelenin celbi için dahi nizamnameye bazı tadilâtı meclis-i mebusanda ekseriyet-ârâ ile kabul ettirmeye muvaffak olmuşlardır... (4 Şubat 1889)

Âsâr-ı atîkadan bir keşf-i cedîd:

☐ Bergama'dan aldığımız hususî bir mektupta iş'ar olunduğuna göre şehr-i hal-i Rumînin [içinde bulunduğumuz Rumî ayın] yirmi üçüncü günü kasaba-i mezkûreye on dakika mesafede ve Parmakbatıran nam mahalde kâin Çaçan Nikoli'nin tarlasında âsâr-ı atîka-i mühimmeden cesîm bir mezar keşf olunmuştur.

Bu mezar evvelemirde tarlanın mutasarrıfı merkum Nikoli tarafından keşf olunmuş ve etrafı hafr ile [kazılarak] kapak taşı bir miktar kaldırılarak derununa bir çocuk sokulmuştur.

Mezarın içi iki arşın kadar derin ve kısmen yağmur suyu ile memlû [dolu] olduğu için içeri idhal edilen çocuk bir altun bilezik ve bir madalya ve üç parça altun kordon çıkarabilmiştir.

Nihayet keyfiyet hükûmet-i mahalliyeye aks etmesiyle icab edenler mahall-i mezkûre i'zam edilerek [gönderilerek] mezarın derunundaki su boşaltılmış ve ind-et-taharrî [araştırma sonunda] biri yarım ve diğeri bütün iki insan kafasıyla bir bilezik ve bazı mücevherât bulunmuştur.

Mezkûr mezar mermerden masnû' [san'atla yapılmış] ve dört arşın tûlünde ve bir buçuk arşın arzında olduğu gibi kapak taşı takriben seksen beş santimetro kalınlığındadır. Ve bu mezarın eski Bergama a'zâmından büyük bir ai-

leye mensub olduğu ve kıymetdar âsâr-ı atikadan bulunduğu zannolunmakta imiş... (12 Şubat 1889)

"Daire-i Umur-ı Sıhhiyyeden Tebliğ Kılınmıştır"

☐ Kanarya adalarında sarıhumma hastalığının bir aydan mütecaviz mündef'i [atlatılmış] olduğu İspanya Sefaret-i seniyyesinden alınan tahrirattan anlaşılmış olmakla, oradan geleceklere karşı evvelce vaz' edilmiş olan karantinanın lâğvı hususuna meclis-i sıhhıyyece karar verilerek iktizası ifâ kılınmış idüğü ilân olunur... (14 Şubat 1889)

"Matbuat İdare-i Behiyyesinden Tebliğ Kılınan Tekzibnâme Suretidir"

☐ Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 7 Şubat sene 304 tarihli ve 3206 numerolu nüshasında "bir cinayet-i müdhişe" ser-levhasıyla münderic bulunan fıkra nazar-ı dikkati câlib olmasına binaen Zabtiye Nezaret-i aliyyesince icab eden mahallerden tekrar tahkikat icra ettirildikte böyle bir vak'anın kat'en [asla] asıl ve esası olmadığı resmen tebeyyün etmiş ve bu misillû fecâyi'-i müdhişenin kabl-et-tahkik derc ve neşri gayr-i caiz bulunmuş olduğundan vak'a-i mezkûrenin resmen tekzibine ibtidar ve ba'd-ez-in [bundan böyle] gazetelerin bu misillû vakâyi' ve fecâyii malûmât-ı resmiyye mevcut olmaksızın neşr eylememeleri ve hilâfî-i hareket şediden [şiddetle] mucib-i mes'uliyet olacağı suret-i katiyyede ihtar olunur... (24 Şubat 1889)

Fî 22 Cemaziül-âhir sene 306
ve Fî 11 Şubat sene 304

HARİCİYE

☐ (Korespondans Belj) 23 Kânun-ı sânî tarihiyle Roma'daki muhbirinden âtî-ez-zikr mektubu almıştır:

"Alelâde Viyana'da mukim olup Roma'da birkaç gün geçirmek üzere mezuniyet istihsal etmiş olan bir diplomat ile bu sabah vukû bulan musâhabetimde [görüşmemde] politikadan ve ezcümle düvel-i selâse ittifakından ayrılmak hakkında Avusturya'ya atf olunan niyetten bahs olundu. Bu vesileden bi'l-istifade Almanya'nın nüfuzundan kurtulmakla beraber Rusya ile mukarenet [yakınlık] hâsıl etmek ve bu suretle şimdiye kadar arzu ettiği fevâid ve muhassenâtı [yararları ve faydalı işleri] istihsale çalışmak niyetinde bulunduğuna dair Avusturya'ya atf olunan niyât hakkında efkârı ne merkezde olduğunu mumâileyh diplomattan sual ettiğinde mumâileyh demiştir ki, "Rusya ile Avusturya beynindeki ittifak esasen kararlaştırılmış ise de def' ve izâlesi kabil olmayan daha bazı müşkilât vardır. Avusturya'nın başka bir devlet ile akd-i ittifaka meyyal olduğu şüphesizdir. Devlet-i müşarünileyha Almanya'nın makasidine [maksatlarına] bilâ-mukabele hizmet etmekten usanmıştır. Zira muharebe vukû bulur ise en evvel kendi memâlikinin düşman askeri tarafından istilâ olunacağından emindir"... (2 Şubat 1889)

"Paris'ten Mektub-u Mahsus"

1 Şubat Sene 89

☐ Âyândan mösyö (Jül Simon) ile vukû bulan musâhabetimde [görüşmemde] mumâileyh demiştir ki, "Meclis-i meb'usan ile yekdiğerini müteakib iktidara gelmiş olan hey'et-i vükelânın ittihaz ettikleri (Radikal) politikası General Bulanje'nin intihabına bâis olmuştur.

Ahalinin efkârı (Radikal) tarafdarânı efkârına taban tabana zıt olduğundan ahalinin (Radikal) politikası aleyhinde protesto etmesi cây-i istigrâb [şaşılacak] bir şey değildir. On sene evvel (Leon Gambena) nâmında başka bir Bulanje zuhur etmiş idi. Mumaileyh (Radikal) tarafdarânı fırkasına mensup birtakım komiteler tertip etmiştir.

(Leon Gambena)'nın (Oportünist) fırkasına dehalet ettiği [sığındığı] halde bu komiteler daima [Radikal]'lerin elinde kalmışlar ve'l-hâletü hâzihi [ve şimdiki halde] intihabâtı adeta inhisar altına almışlardır"... (9 Şubat 1889)

MÜTENEVVİA

☐ Bâbıâli Caddesinde yirmi beş numarada kâin Karabet ve Kasbar ünvanlı şirketimizin nâmına mensub matbaa ve kitaphâneden dolayı beynimizde mün'akid olan şirket fesh edilmiş olduğundan kütüphanemizde emaneten kitap bırakmış, gazete ve kitap ve resâil ve sâireye abone yazılmış ve matbaamız için kâğıt, mürekkep, hurufât [matbaa harfleri] ve ikrazâtdan bir güne muamelât ve hesapları bulunmuş olan zevâtın işbu Kânun-ı sânînin otuzuncu gününe kadar 25 numerolu kütüphaneyi bi't-teşrif kat'iyyen rü'yet [görmeleri] ve fasl-ı muhasebat eylemelerini [hesap görmelerini] suret-i kat'iyyede ihtar ve rica ederiz... (2 Şubat 1889)

Fî 15 Kanun-ı sânî sene 304

Bâbıâli Caddesinde 23 ve 25 numerolu matbaa ve kütüphane ve mücellidhâne sahibi
Kasbar

Bâbıâli Caddesinde matbaa ve kütüphane sahibi
Karabet

☐ Sıhhat Gazetesi Diyor ki:

Daima Genç Kalmak İçin Ne Yolda Yaşamalı?

Daima genç kalmak demekten ne anlaşılıyor?

Saat, gün, seneleri uzatmak ise o bizim yed-i iktidarımızda değildir. Tabiatın kanununu değiştirmek arzusu ise o dahi bizim için kabil olamaz. Zira kanun-ı ilâhî ahkâmınca insan doğar, sinn-i kemalini buldukta ölür. Hal ve hakikat böyle olduğu halde şayan-ı dikkat değil midir ki, pek çok gençler gûn a gûn sebepler ile vaktinden evvel yani sinn-i kemale vâsıl olmadan genç çağlarında ihtiyar oluyor ve mevte takarrüb eyliyorlar [ölüme yaklaşıyorlar].

İşte insan genç yaşında ve vaktinden evvel ihtiyar olmasının sebeplerini tahkik ile mümkün mertebe onların önünü alması ve insanın her vakit genç kalması için de bu ilmi yani daima genç kalmak için ne yolda yaşamak lâzım geleceği fennini elde etmesi lâzım gelir.

İşbu makaleden maksadımız daima genç kalmak için çok genç ve ihtiyarların istimal etmiş oldukları envâ kuvvet macunu ve türlü türlü altun ve miskli toz ve hap gibi mualecâttan [ilâçlardan] bahsetmek de değildir.

Zira bu gibi mukavvî devalar [kuvvet ilâçları] yüzünden imdat arayanlar muvakkaten kuvvet kesb etmeleri şöyle dursun vücudu daha nahif ve zayıf bırakarak büsbütün harab ederek gençlik lezzetini tatmadan ihtiyar oldukları umumun malûmudur.

Genç kalmak için en birinci vasıta, ana ve babalarımızdan yani verasetle kazanmış olduğumuz sağlamlıktır.

"Çürük ağaçtan sağlam meyve beklenmez"

İhtiyarlık insanın gerek manevî ve gerek maddî kuvvetlerini kaybetmesi ve hissiyatın acz ve inkıraz bulmasıdır [tükenmesidir]. Bazen dahi insan kuvvetini tamamiyle kaybetmeyip yalnız vücudunun bir kısmını veya bir uzvunu kuvvetsiz ve zayıf bırakır. Mesela otuz yaşında bir genç dizlerinin kuvvetsizliğinden hânenin ikinci, üçüncü katına çıkamadığından ayaklarından ızdırap çeker ve ihtiyar sayılır. Halbuki öbür tarafta seksen yaşında bir ihtiyarın günde bir iki saatlik yol yürümeye mecali olduğu ve otuz yaşında ve ayaklarından muzdarip olandan daha dinç ve genç olduğu görülür. Elbette bu hallerin bir sebebi vardır ve bu sebebi aramak lâzımdır.

"İnsanların ekseri ölmez, kendi kendisini telef eder" darb-ı meseli pek doğrudur... (15 Şubat 1889)

Hocam Niyazi Berkes'in Ardından

KURTULUŞ KAYALI

Bu nekroloji yazısı, merhum Berkes'i överken, bir yandan da onun "kötü" öğrencilerinin düşünsel sığlığını sergilemeye çalışıyor. Ölüleri hep iyi yanlarıyla anmak gerekir; ama bizce, Berkes'in Atatürkçülüğü, İnönü düşmanlığıyla yakından ilgiliydi.

NİYAZİ Berkes'in Türk düşünce tarihinde işlevsel bir önemi vardır. Ancak bu önem açıklıkla belirlenmemiştir. Üstelik Niyazi Berkes iki kez, yirmi yıllık arayla Türk düşünce hayatına etkin müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerden biri 1940'lı yıllarda, diğeri de 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Sözü edilen müdahaleler gerektiği ölçüde anlaşılmamıştır. Bunun nedenlerinin başında, 1960 sonrası bilim adamları kuşağının düşünsel sığlığı gelmektedir.

Aslında 1960 sonrası bilim adamları kuşağı Niyazi Berkes'in öğrencileridir. Bunların düşün doğrultuları o kadar da önemli değildir. Büyük çoğunluğu, Berkes'in belirlediği çerçeveleri esas alarak Türkiye'nin sorunlarını çözümlemeyi denemişlerdir. Ancak bu etkilenme üçüncü elden, beşinci ele kadar bir çeşitlenme göstermiştir. Hatta kimileri *Yurt ve Dünya* dergisini sosyal konulara yaklaşım bakımından 1960'lı yılların dergilerine göre bayağı ilkel bulmuşlardır. Tabii ki, bunları mazur görmek gerekmektedir. Akıl güncel siyasette takılı kalınca, başka türlü bir değerlendirme yapmak da pek mümkün değildir. Güncel siyasete yakın ilgi, genellikle farkında olmadan, çoğu bilim adamını Niyazi Berkes'in öğrencisi kılmıştır. Hocasını tanımayan öğrenci olgusu, sanırım ülkemize has garipliklerdendir.

Niyazi Berkes'in Türk düşün hayatındaki ilk etkinliği 1940'lı yıllardadır. Yaptığı sosyolojik çalışmaların öneminin üzerinde durulmalıdır. Sosyolojik çalışmalarının yanında siyaset bilimi konusunda da özellikle bilgilendirici yanı ağır basan yapıtları vardır. 1960'lı ve 1970'li yıllarındaki yapıtlarının aksine tarih ilk döneminde Niyazi Berkes'in temel konularından biri değildir. *Yurt ve Dünya* dergisinde yayımlanan çok sayıda makalesi de, birikiminin ve genel yaklaşımının Türkiye'nin sorunları konusunda ne ölçüde kullanıldığını gösterecek mahiyettedir. Ancak, Türkiye'de sosyolojinin gelişim tarihi ilk yazılmaya başlandığı andan beri Niyazi Berkes gündemdedir. Özellikle Ziya Gökalp hakkında yazdıklarının etkileri günümüzde bile görünmektedir. Berkes'in tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi çalışmaları, Türkiye ile ilgisi de göz önünde tutulduğunda, belki de bilinçdışı bir şekilde etkili olmaya devam etmektedir.

Niyazi Berkes sadece 1960 sonrasında ve son yıllarında değil, 1940'lı yıllarda da bir yalnız adamdır. Kişisel damgasını taşıyan görüşleriyle Berkes, Hilmi Ziya Ülken'in derinden etkilediği DTCFnin diğer solcu hocalarından ayrı bir konumdadır. Bunun en bariz işareti, Hilmi Ziya Ülken'in çıkardığı *İnsan* dergisinin yazarlarından olmamasıdır. Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav *İnsan* dergisinde yazarken, Niyazi Berkes'in dergide tek bir yazısı bile çıkmamıştır. Bunun belki de bir süre Hilmi Ziya Ülken'in kürsüsünde beraber çalışmalarından kaynaklanan nedenleri vardır. Dönemin en etkin bilim adamı Hilmi Ziya Ülken'in *İçtimaî Doktrinler Tarihi* yapıtını 'vulgar Marksist' bir çalışma olarak nitelemiştir. Hilmi Ziya da

1940'lardan bir fotoğraf, (Arka sırada soldan sağa) Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Niyazi Ağırnaslı, Asuman Hanım, Mediha Berkes (Esenel) (ön sırada soldan sağa) Muvaffak Şeref, Filiz Ali, Azra Erhat, Matika Szabo, Aliye Ali.

kendi tabiriyle eski öğrencisine oldukça yukarıdan bir edayla küçümseyici bir yanıt vermiştir. Dönemin Dil-Tarihli solcu hocaları bir yönüyle *İnsan* dergisi ve Hilmi Ziya'dan önemli ölçüde etkilenirken, Berkes bu etkinin belli bir oranda dışında kalmıştır. Bu da bir yanıyla bilimi ciddiye alışının, eski tabirle 'hasbî bilim' anlayışının bir sonucudur. Berkes çok sonraları da Hilmi Ziya'nın düşüncelerini örtük bir şekilde eleştirmeye devam etmiştir.

Niyazi Berkes'in yalnızlığı, sadece bir grup adamı olmamasından kaynaklanmamıştır. Bunun ötesinde Türkiye özellikle de Kemalizmle ilgisinin yoğunluğundan da etkilenmiştir. Muzaffer Şerif Başoğlu yurtdışına gidip Türkiye ile ilgisini kesmiş, Pertev Naili Boratav çalışmalarını belgesellikte yoğunlaştırmış, Behice Boran güncel siyasete girmiş, ama Niyazi Berkes Türkiye'nin son ikiyüz yıllık tarihini yorumlamaya, o konuda genellemeler yapmaya yönelmiştir. Yaptığı genellemelerde de, kendi ifadesiyle Atatürk devrimini olağanüstü ciddiye almış, bu konuda bugün de önemsenmesi gereken düşünceler belirtmiştir. Cumhuriyet dönemi düşünce hayatını sığ bulurken, Atatürk'ün toplumsal devrimler yoluyla çağdaşlaşmanın önkoşullarını Türkiye'yi Doğu türü toplumlar yörüngesinden Batı türü toplumlar yörüngesine kaydırmakla yarattığını savunmuştur. Doğu türü toplumlarda toplumsal devrimler yolunun ancak böylelikle açılabileceğinin altını çizmiştir. Bu temel düşüncesi dolayısıyla Batıcılığa yönelik eleştiriler getirmiştir. Niyazi Berkes'in Batıcılığa yönelik eleştirilerinin doğru yorumlanmaması, daha doğrusu anlaşılmaması, "Bugünkü Türk toplumunun geçmişindeki Doğu toplum-devlet türü, İslâm dini ve Osmanlı İmparatorluğu geleneği gibi (Batı toplumunun hiçbirinin tarihinde bulunmayan) üç tarihsel ayrıcalığı, onları benimser gibi gözükmek korkusu ile, göremeyişte ya da tüm inkâr edişte gözükür."[1] Niyazi Berkes'in .Atatürk devrimi ile Batılılaşma hakkındaki yorumlarını bütünsellik içinde değerlendirmeme ilkelliği, 'Abdülhamitçilik' nitelemesine gidecek kadar eleştirileri zorlamıştır. Niyazi Berkes'in sözü edilen bütünlüklü genellemesi, düşünsel olarak ayrı yerlerde bulunan değerli devlet ve siyaset adamı Bülent Ecevit'i, Doğan Avcıoğlu'nu ve Selâhattin Hilav'ı olduğu kadar 1960 sonrası düşün adamlarını da belli ölçüde etkilemiştir.

Niyazi Berkes'in yalnızlığı 1960 sonrasında da sürmüştür. Türk düşünce dünyasına *Yön* dergisi vasıtasıyla yeniden doğan Niyazi Berkes güncel siyasete mesafeli tutumu nedeniyle pek etkili olmamış gibidir. Fakat genellemelerde titiz kimi araştırmacıların saptadığı gibi, Niyazi Berkes'in yaklaşımları olağanüstü önemlidir: "YÖNCÜ Kemalizm akımına -giderek belki de BERKEŞİLİK adını alacak olan- bir yeni kol katılmıştır. Prof. Niyazi Berkes, YÖN'cülüğün ekonomik tezine pek yeni bir şey katmış sayılmazsa da, Kemalizmi alabildiğine genişletip geliştirerek, ondan sosyal ve kültürel bütün alanları kavrayan pan-Kemalist bir felsefe, bir dünya görüşü çıkarmak istemiştir. Bu denemenin tarihsel gerçeklere ne derece uygun düştüğü, sağlam ve tutarlı bir dünya-görüşü olup olmadığı tartışma konusu yapılabilir, ama sayın Profesör'ün şimdiye dek kimsenin dokunmadığı birçok noktalarda kendisine özgü görüşler ve düşünceler getirdiği şüphesizdir. Yöncülüğü böylesine besleyip zenginleştirdiğinden dolayı baş YÖN'cüyü haklı olarak çok sevindirmiştir."[2] *Yön* dergisinin ekonomik tezine kimin temel oluşturduğu, ancak ayrıntılara dikkat eden araştırmacıların saptayabilecekleri gerçekliklerdendir. Fakat güncel siyasete mesafeli yaklaşımı genelde güncel siyasete aşırı duyarlı yazarların bazı soyutlamaları yeterince kavramalarını engellemiştir. Gene de, değerli yazar Emin Türk Eliçin 1960 sonrası Türk düşün dünyasını derinden etkileyen *Yön* dergisinin düşünsel temellerini, başkalarının dikkatinden kaçan gerçeklikleri, açıklıkla saptamıştır. Niyazi Berkes Türkiye'de yazılan yapıtların dayanağı kendi ürettikleri olduğu zaman bile yalnızlığı yaşamıştır. Hele son yıllarında kendi yazdıklarının uluorta, sahiplenilerek sathi bir biçimde telâffuz edildiğini gördüğünde bunaldığını tahmin etmek için kâhin olmaya gerek yoktur.

Bir yalnız adam bir yabancı diyarda tarih olup giderken Türkiye'ye götürülmesini vasiyet etmesi yurduna bağlılığının bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Zaten yurdundan uzak kırk yıllık yaşantısında Türkiye'yi araştırmaya devam etmesi, ülke dışında gün yirmidört saat Türkiye'yi düşünmesi yurtseverliğinin bariz bir göstergesidir. Yurdunun iflâh olmaz sevdalısı Niyazi Berkes sosyoloji, siyaset bilimi ve tarih çalışmalarıyla Türk düşün hayatının çok önemli bir doruğudur. Tarih olmuş çalışmalarının derinlemesine incelenmesi Türk düşün hayatının ne ölçüde sathîleştiğini göstermekle kalmayacak, bilimsel dayanakların ve bilimsel çalışmalarda geleneğin önemini de ortaya çıkaracaktır. Dört çiçekten biri daha solarken, Niyazi Berkes'in yazdıklarını bilinçsiz ya da bilinçli bir biçimde atıf yapmadan kullanagelen sathîliği-sabit sadık öğrencileriyle, gene Berkes'in düşüncelerine yeterince nüfuz edemeyen âsi öğrencilerinin, değerli düşünce adamının bilimsel yapıtlarını anlama çabasını ihmal etmeden tartışmaları Türk düşün hayatını zenginleştirecektir. Niyazi Berkes'e saygının gereği de herhalde budur. □

[1] Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s.10.

[2] Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi (Niteliği ve Tarihteki Yeri)*, Ant Yay., İstanbul, 1970, s.288-289.

Otto Friedrich von der Gröben'in Maceraları II

KLAUS SCHWARZ

Geçen Aralık ayında, "Malta Korsanlarından Filistin Hacılığına" bölümünü yayınladığımız bu yazı, Alman komutanın anılarının geri kalanıyla tamamlanıyor.

2. Venediklilerin Mora Seferi Gözlemcisi

OSMANLILARIN İkinci Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sona ermesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki rakipleri karşı girişimlerde bulunmak için birleşirler. Roma-Alman İmparatoru I. Leopold, Polonya Kralı Jan Sobieski ve Venedik Cumhuriyeti, Papa'nın teşvikiyle 5 Mart 1684 yılında Avusturya'nın Linz kentinde toplanarak "kutsal birliği (Heilige Liga)" kurarlar. Bu ülkelerin beraberce yürüttükleri savaşlar 1699 yılında imzalanan Karlofça barış anlaşmasıyla emeline ulaşır. Zira bu anlaşmanın sonucuyla Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları Fatih Sultan Mehmed zamanında ulaşılan sınırlara kadar geriler. Roma-Alman imparatorluk orduları 1684 senesinin yazında Buda'yı kuşatırlarken, Francesco Morosini komutasındaki Venedik birlikleri İyonya denizindeki adalara karşı hücuma geçerler, Lefkas (İtalyanca: Santa Maura) adasını ve arkasından da Preveze'yi ele geçirirler. Bir yıl sonra Koron (bugünkü Yunanistan'daki Koroni) kalesini fetheden Morosini Kalamata ve çevresini de ayaklanan Manyalıların yardımıyla ele geçirir.

Bu sefere Venedikli askerlerin yanısıra sayıları 2.000 kişiye ulaşan Hannoverli Alman piyadeleri de katılırlar. Hannover'den gelen bu askerleri Herzog Ernst August von Hannover (1680-1689, 1692'den itibaren Elektör prens) para karşılığı 1685 yılında Venediklilere kiralamıştı. Hannover'den Borghetto'ya 1.182 kilometreyi yürüyerek elli günde kateden bu askerler Venedikli kayıkçılar tarafından karşılanırlar. Venedik'te Herzog'un önünden bir resmi geçit yapan birlik, akabinde Türklere karşı savaş meydanlarına gönderilir. Hannoverli Herzog ise Venedik'te kalıp zevkli günler geçirmeyi tercih eder! Venedikliler tarafından zayiatlarına bakmaksızın Türklere karşı savaşa sürülen bu birliğin başından geçenleri bayraktar Joachim Zehe'nin (okunuşu: Tsehe) 1685-1688 yıllarında tuttuğu günlük hatıralarından öğreniyoruz[1].

Herzog Ernst August Venediklilerle tekrar anlaşarak 1686 yılında geride kalan 1.500 kişilik birliğine Aşağı Saksonya'dan (Kuzey Almanya) 1.700 kişi daha gönderir. Bu dönemde Venedik filosunu yine Morosini, kara birliklerini ise, 1675 yılında daha İsveçlilerin hizmetinde Brandenburglulara karşı savaşmış olan Graf Otto Wilhelm von Königsmarck yönetiyordu. Hannover'den gelen birlikler, kendileri gibi Saksonya ve diğer Alman bölgelerden kiralanmış askerleriyle birlikte 17 Nisan'da gemilere bindirilirler. Bizim korsanımız ve hacımız Otto Friedrich von der Gröben bir vesileyle gemilere bindirilen askerlerin seferine katılmak fırsatı bulur.

Nitekim Otto Friedrich von der Gröben'in Batı Afrika'dan Prusya'ya geri dönmesinin üzerinden tam üç yıl geçmiştir. İçinde tekrar doğan seyahat hevesinden dolayı evdeki hayatından ve rahatlıktan bıkmış, tiksinir olmuştur. Bu sebepten dolayı Elektör Prens I. Friedrich Wilhelm'e başvurarak Venedik'e gidip "Şanlı Venedik bayrağı altında Hıristiyanlığın can düşmanı Türklere karşı Mora seferine katılmak" istediğini bildirir. Elektör Prens kendisine Venedikli-Osmanlı savaşlarıyla ilgili geniş bilgiler sunma şartıyla katılma izni verir. İlginçtir; Otto Friedrich von der Gröben, General Hans Adam von Schöning komutasındaki 8.000 askerden oluşan ve 17 Nisan'da Macaristan'a Türklere karşı hareket eden Brandenburg ordusuna katılmak istemez.[2].

Otto Friedrich von der Gröben, 13 Mart 1686 tarihinde kendisine refakat eden dört asil kişi ve iki uşakla Prusya'daki Marienwerder'den hakaret ederek Viyana üzerinden Venedik'e ulaşır. Venedik Docuna Elektör Prensin tavsiye yazısını sunarak orduya katılma izni alır. Von der Gröben, bindiği gemide diğer bazı Alman subaylara rastlar. Holstein (Kuzey Almanya'da) bölgesine yerleşmiş olan bir soydan gelen Ahlfeld kontu ve Saksonyalı albay Tappauer, bu subaylardandır. Deniz seyahati Dalmaçya kıyılarını izleyen Korfu (Yunanca: Kerkyra) adasının yakınlarından geçer ve 6 Mayıs'ta Kaptan-General Francesco Morosini komutasında Santa Maura (Lefkas) adasında toplanan savaş filosuna katılınır[3]). Von der Gröben, Santa Maura'da in-

cir ve zeytin ağaçlarının arasına askerî kamp kurmuş olan 2.000 kişilik Saksonyalı birliğin yakınına çadırını kurar. 21 Mayıs'ta tüm birliklerin yoklaması yapılır. 25 Mayıs'ta sekiz Malta kadırgası ve 15 yük gemisi süvari kıtalarıyla birlikte ikmal ve erzak getirirler. En nihayet 28 Mayıs günü tüm filo güneye doğru belli olmayan bir hedef yönüne hareket eder.

İki günlük deniz seyahatından sonra Türklerin elinde bulunan Eski ve Yeni Navarin (İtalyanca: Navarino, bugünkü Pylos) kalelerine ulaşılır. Ve böylece savaşlar dizisi başlar:

"... Filo komutanı tüm gemilere emir vererek, askerlerin üç gün boyunca mermi ve erzakla donatılmalarını istedi. Daha sonra birçok kadırga ve çıkarma gemisi büyük gemilere yaklaşarak birkaç saat içinde 14.000 askeri karaya çıkardılar. Ertesi sabah bütün ordu karada savaşa hazırdı. Askerler Eski Navarin kalesine doğru yürüyüşe geçtiler. Kalede bulunanlar ise derhal beyaz bayrak sallayarak iki saat içinde teslim oldular. Kalenin bu kadar çabuk teslim olmasına hepimiz şaşırmıştık. Gerçi kale eski bir yapıydı, ama yüksek bir kayalığın üzerinde kurulduğu için ele geçirilmesi sadece açlık yoluyla mümkün olabilirdi. Filo komutanı 300 İtalyan askerini kaleye yerleştirdi. İki yüz Türk ise kaleyi kadınları ve çocuklarıyla birlikte daha önceden terk etmişlerdi. Bundan sonra Yeni Navarin kalesiyle uğraşılmaya başlandı. Bu kaleyi kuşatmaya 5 Haziran'da başladık ve aynı zamanda Modon'a (bugün: Methoni) giden geçitini de ele geçirdik. Bu arada 2.000 kişiden oluşan bir Türk ordusunun, kalede muhasara altında olanlara yardım etmek için gelmekte olduğu haberi geldi. Biz geceleyin bu düşmana karşı harekete geçtik. Sabahleyin öncü kuvvetlerimize rastlayan Türkler hemen kaçtılar. Bunun üzerine kalenin kuşa-

Koron (Yunanca Koroni) Kalesi'nin 1685'te Venedikliler tarafından alınması (Boethius, Kriegshelm)

Navarin Kalesi (İtalyanca'da Navarino, Yunanca'da Pylos)

tılmasına tekrar başladık. Saksonya ve İtalyan-birlikleri daha kalenin kenar mahallelerinde mevzilenmiş olan Lüneburg'lu (Kuzey Almanya) askerlerinin yerlerine geçtiler. Maltalılar, Vatikan askerleri ve Floransalıların mevzilendikleri yerler ise ayrı ayrıydı. İspanyollar, Slavonlar (genelde Slavonlardan Venedik hükümdarlığında olan tüm Güney-Slavlar kastedilmekte) ve Milanolulardan oluşan diğer milletlerin kıtaları kamp yerini ve topçu bataryalarını koruyorlardı. 11 Haziran'da 4.000 kişilik bir Türk yardım kuvveti kalenin önü-

Venedik Kara Kuvvetleri'nin komutanı Mareşal Otto Wilhelm von Königsmarck (Boethius, Kriegshelm)

ne gelerek kamp yerimizin karşısına gelerek mevzilendiler. General Königsmarck ertesi gün Türklere karşı hücuma geçti. Türkler kısa süren bir çatışmadan sonra kamp yerinde tüm ganimetlerini bırakarak kaçtılar. Türklerin kamp yerinde bıraktıkları deve ve katırları Slavonlar yağma etti. Kalede kuşatılanlar ise teslim olmaya çağırıldılar. Kendileri on günlük mühlet istemelerine rağmen onlara ancak dört gün zaman verildi. Türkler beş rehin verdiklerinden dolayı şehrin top ateşiyle dövülmesinden vazgeçildi. Fakat hiç beklemediğimiz bir şey oldu! Kuşatılan kalenin kumandanı 17 Haziran'da kendisini subaylarıyla beraber havaya uçurdu. Bu olay şöyle olmuş: Kale komutanı subaylarından savaşa devam etmelerini istemişti, fakat çabaları boşuna gitmişti. Emrindeki subaylar çarpışmak istemiyorlardı. Patlama öyle şiddetliydi ki, her tarafı sarstı ve biz dünya batıyor zannettik. Kimse ne olduğunu anlamadığı için askerler silâhlarına koşarken savaş filosu da alarm durumuna geçti. 18 Haziran'da Türkler şehri terkettiler. Ele geçen eşyalar, atlar ve köleler çeşitli kıtalara dağıtıldı. Yeni Navarin şehrinin büyük bir kısmı tahrip olmuş, kalesinden de geriye pek birşey kalmamıştı. Kendisini havaya uçuran kale komutanı bundan evvel Vitula (Yunanca: Oitylon) savaşında ağır tenkitlere hedef olmuştu. Yeni Navarin şehrinin müdafaasında askerlerinin savaşmaktan çok, teslim olmaya niyetli olduklarını hissedince, emrindeki subayları savaş şûrâsı toplantısına çağırarak onları savaşmaya davet etti. Kendisi daha önce gizlice kalenin altına barut yerleştirmişti. Subaylarla yaptığı son konuşması başarısızlıkla sonuçlanınca, barutları ateşe verdirerek, herkesi havaya uçurttu. Aslında kalenin surları müdafaa için sağlamdı ve bir dizi yeni top da yerleştirilmişti. 19 Haziran'da şehrin en güzel camisi kiliseye dönüştürülerek Korfu adası rahiplerine teslim edildi.

23 Haziran'da Modon (Methoni) tarafına yürümeğe devam ettik. Yüksek bir dağı aştıktan sonra, çok bereketli vadilere rastladık. Buralarda zeytin ve incir ağaçlarının yanısıra selvi ve çok güzel kokulu narenciye ağaçları vardı. Kayısı, dut, güzel elma ve armutlar da vardı. Askerî kampımızı böyle münbit bir bahçenin ortasına kurarak Modon'u kuşatmağa başladık. 24 Haziran günü filodaki tüm gemiler Malta şövalyelerinin koruyucusu kutsal Yahya (heiliger Johannes) adına toplarıyla selâm ateşi verdiler. Ertesi gün köleler büyük

Venedik Filo Komutanı Francesco Morosini (Theathrum Europacum)

kuşatma topunu uygun bir mevziye yerleştirdiler. 26 Haziran'da şehir top ateşiyle bombalanmaya başlandı. Muhasara altındaki Türkler teslim olmaya çağırıldıklarında, Navarin'deki arkadaşlarından daha fazla dayanacaklarını ve kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine bizler de topçu ateşini yoğunlaştırdık. Ayın 28'inde Malta ve Vatikan birlikleri kaleye doğru hendek açmaya başladılar. 7 Temmuz'da Saksonyalıların açtığı hendekler kalenin surlarına yaklaştığında, Türkler beyaz bayrak sallamaya başlayarak teslim oldular. 11 Temmuz'da kaleyi terk ettiler. Kalenin istihkam edilen yerlerini gözden geçirince şu kanıya vardım: Eğer Türkler savaşmaya devam etselerdi, burayı bizim nisbeten az olan kuvvetlerimize karşı uzun bir süre daha ellerinde tutarlardı. Bu arada kalenin Türk komutanıyla da konuşma fırsatı buldum. Kendisi de bizim gibi düşünüyordu. Emri altındaki askerlerin disiplinsizliklerinden yakınarak kaleyi teslim etmeye zorlandığını anlattı.

Türklerle yapılan anlaşmaya göre yanlarına almadıkları siyah köleler, 16 Temmuz'da savaş filosunun komutanları arasında paylaştırıldı. Türklerden geri kalan siyah köle kadınlar ise kara kuvvetlerinin alaylarına verildi. Saksonyalı üç alay kendi paylarına düşen iki kör ve bir kötürüm kadını teşekkür ederek geri çevirdiler.

Ben 21 Temmuz'da Maltalı şövalyeler ve diğer arkadaşlarla beraber, geçen yıl Venedikliler tarafından ele geçirilen Koron'a (bugün Koroni) hareket ettim. Koron kalesi halen yıkık bir durumdaydı ve yeterince onarılmamıştı. Şehirde

Benefşe/Menekşe Kalesi, İtalyancası Napoli di Malvasia

600 Venedikliden oluşan bir garnizon vardı. Koron'dan geri döndüğümüzde filo komutanı gemilere binmemizi emretti.

8.000 kişi 400 atla birlikte gemilere balık istifi gibi bindirildik. Yelkenleri açarak Ege denizi yönüne bilinmeyen bir istikamete yola koyulduk. Nihayet Napoli'de Malvasia (Türkçe: Benefşe/Menekşe, şimdi Yunanca: Monemvasia) kalesine ulaştık. Kuvvetli bir karşı rüzgâr bizleri kalenin tam altındaki bir yerde demir atmaya zorladı. Kaleden bir kere olsun üzerimize ateş açılmadı. Sadece birkaç süvari kumsalda görünüp kayboldular. Kale aynı zamanda bir ada olan yüksek bir kayalığın üzerine kurulmuştu. Bu küçük ada karaya bağlantılı idi. Bizim filoyu gören halk kaçarak kaleye sığınmışlardı. Açlık olmadan bu kale kolay kolay teslim olmazdı. Bizim gemiler demir attıkları yerde yarım gün ve bütün bir gece kaldılar.

Rüzgâr yön değiştirip uygun esmeye başlayınca doğrudan Napoli di Romania'ya (Türkçe: Anaboli, şimdi Yunanca: Navplion) yönüne yelken açtık. Kale yakınlarında bir yerde karaya çıkarak derhal savaşa hazır duruma geçtik. Sonra şehrin önünde bulunan zeytinlikler yönüne savaş düzeninde hareket ettik. Bu arada beş günden beri erzaklar gemide kaldığından dolayı hiçbir şey yememiştik. Kadırgalarda yoldayken Venedikliler bizleri beslemişlerdi. Ama şimdi hiçbir şey kalmamıştı elimizde. Öte yandan 41 kadırganın kendi yük ve mürettebatlarının yanısıra 8.000 kişi ve 400 atı gemilerin içine alarak taşıması, bizleri hayretler içinde bırakmıştı. Napoli di Romania (Anaboli) Mora bölgesinin başşehri olmasının yanısıra, çevrenin de en güç kalesiydi. Etrafı üç sıra surlarla çevrili kale yüksek bir kayalığın üzerine kurulmuştu. Bu konumun tek mahzurlu tarafı, yakınlardaki bir dağın kaleden daha yüksek olmasıydı. Biz de toplarımızı bu dağın üzerine yerleştirerek Türkleri evleri ve siperleriyle birlikte ateş altında tutmaya başladık. Floransalılar şehri yangın ve tahrip bombalarıyla geniş bir şekilde ateşe ver-

Anaboli Kalesi, İtalyancası Napoli di Roma, şimdi Navplion

mişlerdi. Kalede kuşatılanlar cesaretle karşı koyarak yardıma gelecek birlikleri bekliyorlardı. Ve nitekim, 5.000 kişilik bir piyade birliği süvarileriyle beraber yardıma geldiler. Şehri kuşatarak çevirmemize rağmen Türkler, gözlerimizin önünde 500 askerlerini kaleye sokmayı başararak hergün haber alışverişinde bulunmaya başladılar. Malta kıtaları sonunda bu duruma bir son verdiler. Bu arada bizim kadırgalar limana girdiler. Malta ve Vatikan birlikleri hendekler açarak şehrin surlarına yaklaşmayı başardılar. Diğer milletlerin birlikleri onların arkasından geliyorlardı. 5 Ağustos tarihinde düşmanla çatışmaya karar verildi. Mareşal Königsmarck Alman, Malta, Vatikan, Milano, Floransa ve Slavonlar birliklerine süvarileriyle geceleyin hareket etmeleri ve sonra düşmanın kamp yerine doğru hücuma geçmeleri emrini verdi. Bizler savaş düzeninde gece boyu yürüyüşe geçtik. Gün ağarırken Türklerin öncü kuvvetleriyle karşılaştık. Düşman, bizden onlara geçen bir kaçaktan yürüyüşümüzü öğrenmiş ve yarım mil karşımıza yürüyerek mevzilenmişti. Sağ kolda da bir pusu kurmuşlardı. Düşman bin atlısıyla bize hücum etti, fakat fazla bir zarar veremedi. Bu hücumdan sonra kamp yerini terkederek dağlara çekildi. Bizler de çevrede öküzün, domuzun, koyunun, tavuğun ve tahılın bol olduğu köylere dağılarak yerleştik. 7 Ağustos'ta Napoli di Romania'nın biraz kuzeybatısında kalan Argos kalesi teslim oldu. Bu arada Türklere yardım için Mısır'dan 3.000 kişilik bir kuvvet geldi. Bu yardım kuvveti ilerleyerek bir mil ötemize kamp kurdular. Her saat başı küçük kuvvet grupları halinde hücum ederek bizi yıpratmaya başladılar. Ordumuz ise "Kara hastalığı" denilen bir çeşit hastalığa yakalanmıştı. Bu hastalık yağmur yoluyla ortaya çıkıyordu. Şark ülkelerinde tüm yaz boyu yağmur yağmadığı için, toprak çok sıcak oluyordu. Hafif bir yağmurda toprak yumuşamadığı için, yerden zehirli gazlar çıkıyordu. Bu gazlar da veba hastalığı gibi insanlara bulaşarak ölmelerine neden oluyordu. İşte böyle bir hafif yağmur yağmıştı. Kuvvetli bir yağmur yağsa ve birkaç gün devam etse toprak serinlerdi. Bu sayede ne insanlara ne de hayvanlara bir zarar gelirdi. Bizim ordumuzun bu hastalık yüzünden kaybı çok oldu. Subaylardan bazıları ölmüşlerdi. Bazı bölükler onar kişi kalmıştı. Ordumuzun bu durumunu farkeden Türkler cesaretlendiler. Yardıma gelen ordu üzerimize yürüyerek yakınlarımıza ordugâhlarını kurdular. 28 Ağustos'ta bizim kampımızın etrafını çevirerek sabah aydınlığında tüm kuvvetleriyle hücuma geçtiler. Bizden halen savaşabilen üç tabur, hücum edenlere karşı koyarak onları dağa doğru geri püskürttü. Filo komutanı Morosini tarafından alelacele kargılarla silâhlandırılmış 2.000 denizci, düşmanı geri püskürtüldükleri yerde imha ettiler. Napoli di Romania'da kuşatılanlar ise yardım için gelmiş olan ordunun yenildiklerini öğrenince beyaz bayrak çekerek kalenin teslimi için müzakerelere hazır olduklarını bildirdiler. Nihayet kaleyi Morosini teslim aldı. Türkler de on gemiye bindirilerek götürüldüler.

Kalenin komutanı ise Türkiye'ye geri dönmeye cesaret edemedi. Hanımı, çocukları, mallarıyla ve 120'ye yakın maiyetiyle birlikte bir Ceneviz gemisine bindi. Kale komutanı, Sultan kendisini bağışlayıncaya kadar Venedik'te kalmak istiyordu. Ben şahsen Türklerin savunma esnasında büyük yiğitlik gösterdikleri kanısındayım; fakat kendileri sekiz gün daha dayanabilselerdi, biz de kaleyi ele geçiremeden geri çekilebilirdik. Kanımca bu iş biraz daha dayanılabilse, becerilebilirdi.

Bu sefer başarıyla sona erdikten sonra, bana yakınlık göstermiş olan filo komutanı Morosini'ye, Mareşal Königsmarck'a ve diğer Venedikli asilzadelere veda ettim. Filo komutan yardımcısı Pisane beni gemisiyle Zante adasına kadar götürdü. Yolda, aralarında candan sevdiğim dostum Saksonyalı albay Tappauer'in de bulunduğu birçok subay öldüler. Zante adasına geldiğimizde bir süre Hollanda konsolosunun yanında istirahat edip, adanın nefis şaraplarıyla kendime geldim. Gücüm yerine gelip canlandıktan sonra Venedik yönüne doğru tekrar gemi yolculuğuna başladım. Uygun rüzgârda Korfu istikametine giderken bu yörede dolaşan Türk korsanlarından dolayı korku içinde adaların arasından saklanarak geçtik ve Birindisi istikametine yöneldik. Burada şahane şeftali ve üzümlerin lezzetini doya doya tatmak fırsatını buldum. Buradan da beş küçük gemiyle Venedik yönüne hareket ettik. Şansım burada bana yine yardım etti. Zira Türk korsanları beş gemilik konvoydan üçünü ele geçirdiler. Ama ben mutlu olarak Venedik'e ulaştım. Venedik'te karantina günlerimi gemide geçirdikten sonra Innsbruck, Nürnberg ve Leipzig üzerinden Berlin'e geldim. Burada devletlû Elektör Prensime seyahatımla ilgili geniş bilgi verdikten sonra, vatanıma hareket ettim ve tüm akrabalarımın çok iyi bir durumda olduklarını gördüm.

Yaptığım bu seyahat çok zorlu geçmesine rağmen, sebat ve sabır içinde oturmak için kaba etim yeterince gelişmemişti. Tekrar seyahate çıkmak için butlarını kaşınmaya başlamıştı. Bu duruma bir çare bulmak zorundaydım. Çareyi Anna Barbara von Schlieben'le evlenmekte buldum ve kendisiyle sekiz yıldan beri evliyim." □

---

[1] Joachim Dietrich Zehe: *Hannoversche Rotröcke in Griechenland. Das Tagebuch des Fähnrichs Zehe in den Türkenkriegen 1685-1688.* Hrsg. von H. Röhrig. Hildesheim, 1975. (Yunanistan'da Hannoverli kırmızı ceketliler. Bayraktar Zehe'nin "Türk savaşlarında" tuttuğu günlüğünden. 1685-1688. Yayınlayan: H. Röhrig.)

[2] Konuyla ilgili olarak, bak: Curt Jany: *Geschichte der preussischen Armee vom 15. Jahrhundert bis 1914.* 2. Aufl. Osnabrück, 1967 (Nachdruck), s.288-296. (15. yüzyıldan 1914'e kadar Prusya ordusunun tarihi.)

[3] 1688 yılındaki Venedik seferinin gelişimi üzerine Joseph von Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches.* Bd. VI. Pest 1830. s.483-486 (Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, Cilt VI.), Johann Wilhelm Zinkeisen: *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa.* V. Gotha 1857, s.130-134. (Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki tarihi). Eski kaynaklardan öncelikle: *Theatrum Europaeum.* Cilt XII. Frankfurt/Main 1691, s.1114-1131. Christoph Boethius: *Ruhm-Belorberter Triumph-leuchtender und Glantzerhöheter Kriegs-Helm.* Cilt II, Nürnberg 1686, s.310-329. Alessandro Locatelli: *Raconto historico della Guerra in Levante.* 1691.
Osmanlı kaynakları Venediklilerin 1686 yılında (felâket senesi) başlattıkları "Mora Seferi"ne, Roma-Alman imparatorunun aynı yıl Macaristan'a yönelik ve Buda'nın kaybıyla sona eren seferinden dolayı yeterince yer vermezler. Bak: Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa: *Tarih.* 2. cilt, İstanbul 1928, s.241 (İstilâ-i küffâr-i bazı kilâ'-i Mora ve Serdarî-i Vezir İsmail Paşa) ve s.245, (istilâ-i küffâr be-kal'e-i Anaboli).

Mehmet Âkif'in Kızına Yazdığı Mektuplar

DÜNDAR AKÜNAL

Mehmet Âkif

"...**BİRİNCİ** Dünya Savaşı başlarında Mehmet Âkif Almanya'ya gönderilir. Berlin'de kalır. Bu ülkenin taşına, toprağına, insanlarına, hayran olur. Yolları, sokakları, dev sanayii içerisinde fabrikaları, otelleri, evleri, zamanı kısaltan deniz, kara ulaşım araçları, "şimendifer"leri, tertemiz kentleri büyülemiş gibidir Âkif'i. Över. "Berlin Hatıraları"nda, gördüğü her şeyi över. Ülkeyi, Alman ulusunu, bu ulusun bireylerini göklere çıkarır: Miskinlik içerisinde olmayan bir ulustur Alman ulusu. Her şeyin başının çalışmak olduğunu anlamıştır. Bu ülkede emek ürünü olmayan hiçbir şey yoktur. Oysa "Şark":

"Yolcusuz yollar
...tersiz alınlar, işlemez kollar;
Düşünmez başlar...
Emek mahrumu günler..."

olarak geçecektir şiirine.

Mehmet Âkif, Alman yükselişinin bir başka baş nedeni olarak toplum içerisindeki uyumu görür ve gösterir: Beşikte, sonra eşikte, sonra okulda, kışlada, fabrikada... "Hülâsa her çatının altı aynı sesle dolu" der.

Âkif, Hıristiyan Almanların din ile devlet, sanat -bu üç temel kavram- arasında yarattıkları dengeye de hayrandır: "Nasılsa mektebiniz tıpkı öyle mâbediniz / Ne çan sadâsı boğar sanatın terânesini / Ne susturur medeniyyet bu âhiret sesini." Ülkenin dört yanını kaplamış gürültünün her biri ise bir başka yaratmanın, bir başka yeninin müjdecisidir. Sanayinin gökleri tutan gürültüsü hiç de sorun olmaz. Sanatın, Almanya'da görülen duyulan sanatın sesi de uyuşuk, uyuşturucu "bir ses değil ki..."

Âkif Berlin'de dinlediği musıkiyi de yakıştırır Almanlara. Canlı, hareketli, neşeli bir musikidir bu. Yine seslenir Almanlara:

"Ne musıkînize girmiş uyuşturur nağamat
Ne şi'rinizden olur târumâr fikr-i hayat."

Bu paragrafları iki yıl önce, Âkif'in ellinci ölüm yılı nedeniyle Hürriyet *Gösteri* dergisinde yazdıklarımdan aktarıyorum. Yazı, Âkif'in çeşitli sanatlar üzerine görüşlerini içeriyordu. Alaturka musıkinin "uyuşturucu ezgi"lerini bir ulusu "meskenet"e itici bulan Âkif'in bir Bach hayranı olduğu ve Batı müziğinin büyük ustalarını dinlemek için Mısır'daki yıllarında dışardan plaklar getirttiği yine o yazıda vurgulanıyordu.

Bir de, Âkif'in kızı Suat Ersoy'la bir görüşme yapmıştım; babasının sanat dalları karşısında zevkleri, tutumu, davranışları üzerine. Onların da bir bölümü aynı yerde yayımlandı.

O görüşmeler sırasında Suat Ersoy bana, babasının kendisine ve aileye yazdığı bazı mektuplarını vermek lutfunda bulundu. Onlardan birkaçının burada fotokopilerini Türk harfleri ile birlikte yayınlıyorum. Mektuplar genel konular yanında Akif'in bazı duygularına, özlemlerine, şiirlerinde sık kullandığı mizah yanına da ışık tutmaktadır. □

Mektuplarda geçen "Ahmet Bey" Âkıf'in damadı ve Suat Ersoy'un eşidir. "Ferda" torunudur. "Necla" atın adıdır. Âkif, hem yaradılışından hem mesleğinden gelme bir hayvan sevgisine sahiptir. "Feride, Cemile" kızıdır. "Tahir" ile "Emin" oğullarıdır.

"Sanatkâr" şiiri, Âkif'in Mısır'da basılan *Gölgeler* adlı şiir kitabındandır.

Suat,

Tahir'e yazdığın mektup eski kadınların uçkurlu çarşafları kadar; bana yazdığın ise şimdiki hanımların başlarını sardıkları el bezi hacmindeki örtü miktarı. İnsaf!

Enişten de yazdım: Tahir börekçilikte, gözlemecilikte çok terakki ediyor. Geçen gün "Bu gidişle ablana yetişeceksin" demiştim. "Ablam çalışsın da bana yaklaşsın, ben onu çoktan geçtim, hem çok geçtim" dedi. "Ablana yazarım ha" deyince fena halde bozuldu neyse yine sen duymuş olma eyi mi?

Vucudca toplu musun? Yoksa soğuklarla, rutubetlerle uğraşmaktan zayıf mı düştün? .....? Bu yaz gelemiyeceğiniz anlaşıldı. Beis yok, inşallah gelecek sene Ahmet'le birlikte gelirsiniz. Bu yazı Tuz ovasında geçireceksiniz öyle mi? Annen hamdolsun iyidir. Benim de Allah'a şükür sıhhatim iyi. Kardeşlerin fena değiller. Bu yaz Mısır'a taşınmak fikrinde idi. Lâkin galiba yine Hilvan'da kalıyoruz. Allah hayırlısını ihsan etsin ... ne oldu? ... yine gidiyor mu? Senin hamurculuğun, baklavacılığın ne derecelerde? O değil ama Tahir hele tatlı gözlemeyi pek güzel pişiriyor. Yalnız pek savruk. Annenle beraber gözlerini öperiz. Ferda kadının yüzünü, gözünü bizim tarafımızdan öpüver. Kardeşlerin ellerini öpüyorlar. Cenabıhakkın sıyanetine emanet olun kızım Suat'ım evladım.

Kurban bayramınızı tebrik ederim. Allah çok mesud bayramlara eriştirsin. Amin.

9 Nisan 1932
Baban
Mehmet Âkif

Evlâdım Ahmet Bey,

Mektubunuz, haber-i âfiyetiniz bizi dünyalar kadar sevindirdi. Eksik olmayınız, sıhhatte dâim olunuz. Evet, üçünüzü birden içimizde görmek çok büyük bahtiyarlık olacak. Bu saadet şimdi kâbil değilse, inşallah gelecek yaza olur ki, Rabbim sağ-

Mehmet Âkif'in 12 Kanunusâni 1936 tarihli "Evlâdım Suat" diye başlayan mektubu.

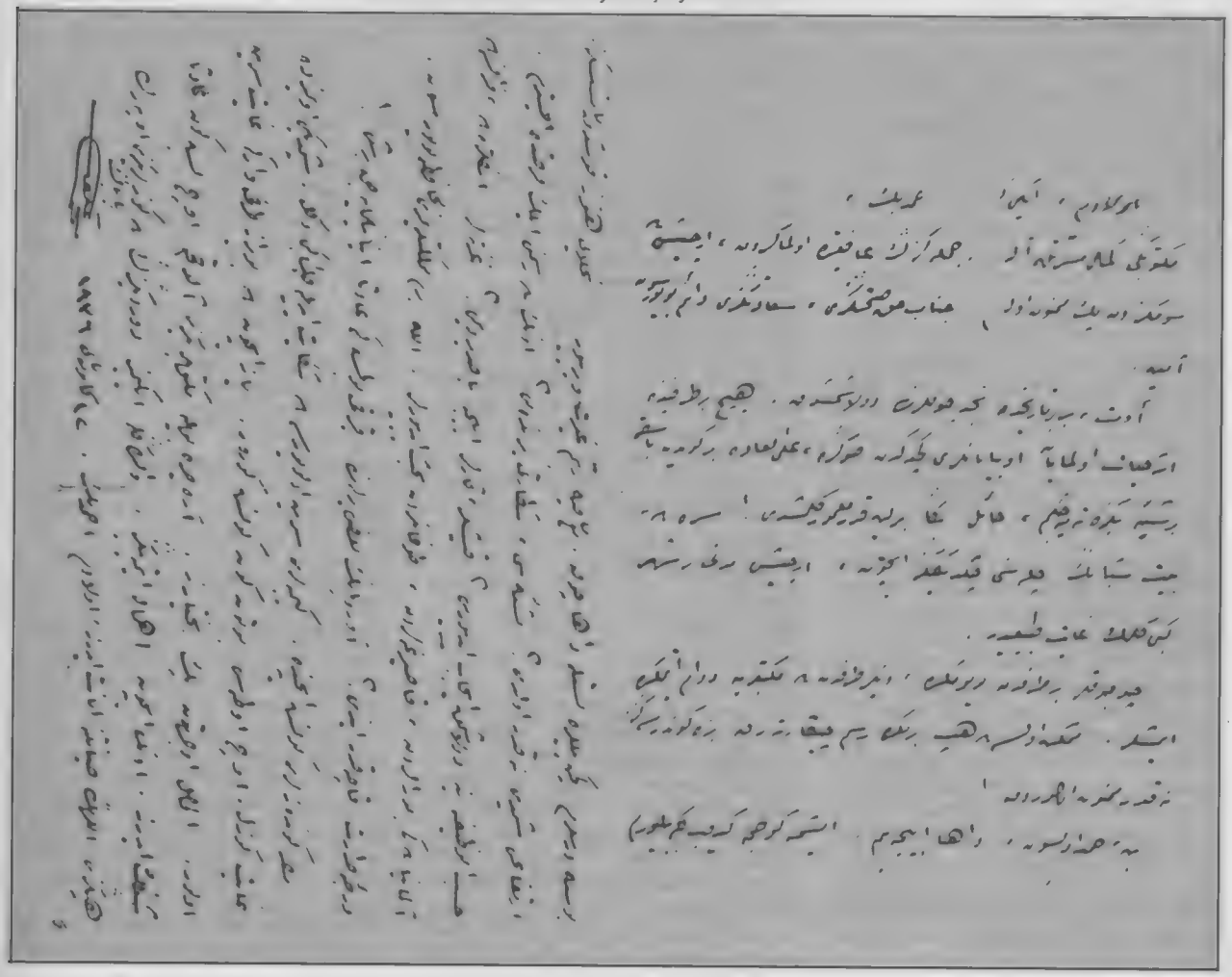

lık verdikten sonra, hiç de uzun zaman değil. İşin başı sıhhat, selamet. Galiba bu yaza Tuz ovasına çıkıyorsunuz. Geçen yaz çıkılmadı öyle değil mi? Çamlar altında güzel suları içtikçe elbette bizleri de hatırlarsınız. Suat nasıl? Topluca mı? Ferda kadın buluyor mu? Siz nasılsınız? Kum musibetinden büsbütün sıyrıldınız ya?

Bizler hamdolsun iyiyiz. Mısır bu kış hayli soğuk oldu. Şimdi artık yaz geldi. Havalarımız adeta sıcak. Lakin biz sıcakdan şikâyet edenlerden değiliz, hatta memnun oluyoruz. Kurt yavrusu ne oldu? büyüyor mu? Enikiniz yok mu? Tahir hamurculuğu hayli ileri götürdü. Eğer Suat yerinde sayıyorsa kardeşi onu fersah fersah geçecek. Böylece mâlumu olsun. Müftü Sadık Efendiye, İzzet Beye, şayet oradaysa, Arif Hocaya selamlarımı söyleyin. Valdenle beraber her üçünüzün gözlerini göperiz. Kardeşleriniz de ... Allahın birliğine emanet olun evladım iki gözüm Ahmet Bey.

9 Nisan 1932
Bayram-ı şerifinizi şimdiden tebrik ederiz
Pederiniz Mehmet Âkif

Kızım Suat,

Bu üçüncü mektubum, Ümid ederim ki evvelkilerinin cevapları birer birer yakında elime geçer. Hesabımca artık sizin Beytüşşebab karlarla, kışlarla muhat olacak. Odun, kömür gibi şeyler mebzul ise diyecek yok, lakin mahrukat nadir ise işte o zaman haliniz pek acıklı. İnşallah ikinci ihtimal doğru değildir.

Annen sizi sayıklayıp duruyor. Bereket versin ki Allah kısmet ederse üç sene sonra yine görüşmek kabil olacağı hatırlanınca müteselli oluyor.

Çocuklar nasıl? Ahmet Bey iyi mi? Sen yer, hava değişikliğinden sıhhatce istifade edebildin mi? Feride ablandan mektup aldım. Cemile'nin aylardan beri alçı içinde duran bacağı artık çözülmüşse de henüz kıvırmak mümkün olmadığını ve kendisinin ancak bastonla ev içinde biraz dolaşabildiğini yazıyor. Allah şifa-yı tam ihsan buyursun. Amin!

Ramazan oralara kadar gelebildi mi, yoksa gelenden gidenden haberiniz yok mu? Burada havalar iyi. Üç beş gündür yalnız geceleri, bir de sabahları serin oluyor. Gazetelere bakılırsa bütün dünyada emsali görülmemiş bir soğuklar hükmediyormuş. Allah cümlenin muini olsun. Annen hayli zamandır göğsünde rahatsızlık hissedmiyor. Sade ara sıra sinir nöbetleri geliyorsa da, hamdolsun, ilacla, oğmakla geçiyor. Yemeklerini pişiriyor, dikişini dikiyor. Tahir de bu sene iyi çalışıyor. Ona bir iki satır mektup yazsan ve benim kendisinden memnun olduğumu aldığım mektuplarımdan hissettiğini söyleyerek böylece devam eylemesi için nasihat versen pek isabet olur.

صفحات
يديعي كتاب
كوكلر
مصر — مطبعة الشباب
١٣٥٢ هـ ١٩٣٣م

Mehmet Âkif'in kızına imzaladığı Safahat'ın Yedinci Kitabı

Ben de elhamdülillah işlerime gidip geliyorum. Ramazan geleli sıhhatce de iyiyim. Sizi çok göreceğimiz geliyorsa da Allah afiyet verdikten sonra bu ayrılıkların hiç hükmü olmayacağını düşünerek teessürümüzü tadil ediyoruz.

Eğer ocağınız, odununuz varsa tabanlarınızı ateşe vererek uyku çekmek hakikaten hoş olur. Ben baytarlıkla Rumeli'nde dolaştığım sıralarda kışın; karda, buzda iyice donarak akşama doğru bir ocaklı oda bulup ateşe karşı yaslandığım zamanki zevkimi hiç unutamam.

Evvelce gönderdiğim mektuplarda bir çok sualler sormuştum. Artık onları tekrar etmiyeyim. İnşallah cevaplarını şu günlerde okumak nasip olur. Annenle ikimiz her dördünüzün gözlerinizi öperiz. Kardeşlerin seninle eniştelerinin ellerinden, çocukların da gözlerinden öpüyorlar."

Cenabıhakkın siyanetine emanet olunuz kızım Suat'ım.

6 Ramazan 1352/23
K.evvel 1933 Cumartesi
Babanız
Mehmet Âkif

Kızım Suat,

17 Temmuz tarihli mektubun evvelki gün geldi. Nimettesadûf, aynı saatte annenden, Cemile'den, Feride'den olmak üzere üç mektup daha çıktı. Bu, artık bizim için pek sevinçli bir hadise oldu. Ahmet'in Kadar'a gittiğini yazıyorsun. Vazifesinin bir ay süreceğine bakılırsa, artık avdet etmiş olacak. Maamafih seni arkadaşların yalnız bırakmıyorlarmış.

Ne âlâ! Oralarda henüz serin bir bahar hüküm sürmüyormuş. Eyi ama o çardağın altında yemek yemek hiç nasip olmıyacak mı? Geçen sene siz çadır kurup on gün kadar ılıcada kalmıştınız. Bu sene öyle bir niyet yok mu?

Tahir gönderdiğin uzun boylu cevaptan, kendisine ettiğin nasihatlardan dolayı son derece memnun. O da yine öyle uzun bir mektup yazacak. Kendisinden evimizin resmini istemişsin. Seyyar fotoğrafçılardan birini bulup da çektirecekmiş.

Ablan çoktandır bir şey yazmıyordu. Bu sefer yazmış. Zavallının sol kan sık mafsalı oynamıyormuş. Rahatça oturup kalkmak, tırnaklarını kesmek, çoraplarını kendi kendine giymek kabil değilmiş. Oda içinde bastonsuz geziyormuş ama sokakta bastonla yürüyormuş. Maamafih kimseye muhtaç olmadan her işini görebildiği için bu kadar iyileşebildiğinden dolayı Allah'a şükrediyor.

Annen Istanbul'a giderken sana mektup yazmak üzere benden üzeri makineyle yazılmış iki zarf almıştı. Bilmem yazdı mı? Göğsü iyi imiş, yalnız ara sıra sinirleri tutup bayıldığını Cemile yazıyor. Zaten Mısır'da iken de göğsü tutmuyor, sade on beş yirmi günde bir, sinir geliyordu. Niye diyelim Allah beterinden esirgesin. Göztepe'de de bir eczane bulmuş, aydan aya vermek üzere veresiye istediği ilacı alıyormuş. Hacı hanım rahmetli her nereye gitse on, on beş kuruşa aylık kendisine bir kuran hocası bulurdu. Annen de iki evli bir köy de olsa hemen bir eczane ediniyor.

Necla'nın çok güzel bir kısrak olduğunu söylüyorsun! Sana, çocuklara iyice alıştı mı? Yanına gidip istediğiniz gibi sevebiliyor musunuz? Yoksa titizleniyor mu?

İneklerinizin sütü iyi imiş. Ayranları içtikçe bizi de anın.

Ahmet'in, senin, Cevat'ın, Ferda'nın gözlerinizi öperek cümlenizi Allah'ın birliğine emanet ederim kızım Suat.

"Yedinci Kitap"taki "Sanatkâr" manzumesini nasıl buldun?

9 Ağustos 1934 Perşembe
Babanız
Mehmet Âkif

Evlâdım, iki gözüm Ahmet Bey,

Mektubunu kemâl-i meserretle aldım. Cümlenizin âfiyette olmanızdan, Erciş'i de sevmenizden pek memnun oldum. Cenâb-ı Hak sıhhatinizi, saadetinizi daim buyursun, âmin.

Evet, biz bir tarihte Necit çöllerinde dolaşmıştık. Hiçbir tarafında eseri hayat olmıyan o beyabanları geçtikten sonra, alelâde bir köyde başka bir şeye benzetemiyeceğim hail bana Berlin kadar mâmur gelmişti! Size de Beytüşşebab'ın çilesini çektiğiniz için Erciş medenî bir şehir gibi gelmek gayet tabiîdir.

Çocuklar bir taraftan büyümekde, diğer taraftan da mekteplerine devam etmekte

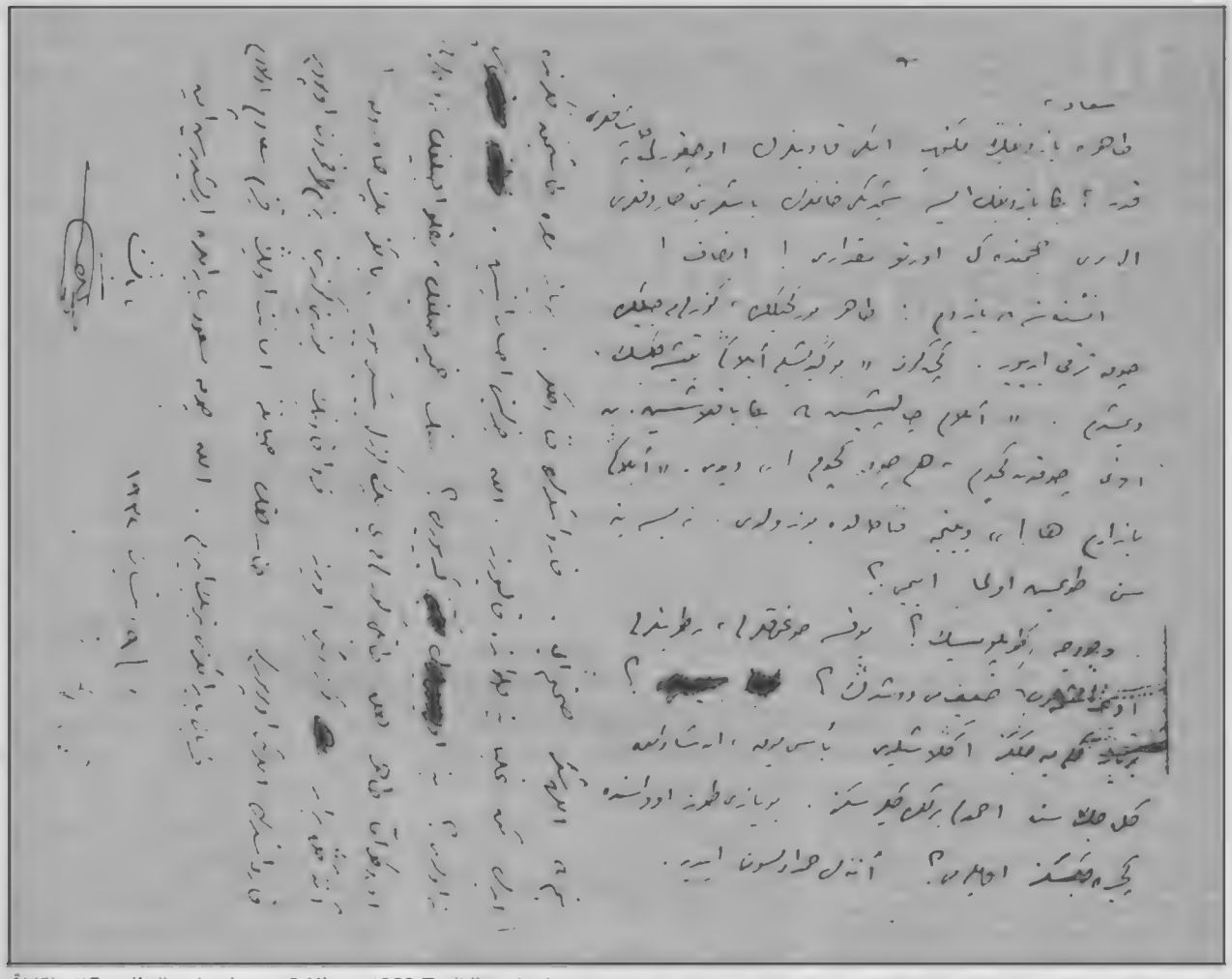

Âkif'in "Suat" diye başlayan 9 Nisan 1932 Tarihli mektubu

imişler. Mümkün olsa da hep birlikte resim çıkartarak bize gönderseniz ne kadar memnun olurduk!

Ben hamdolsun, daha iyiceyim. İşime, gücüme gidip gelebiliyorum. Bu sene derslerim geçen yıllara nispetle daha çok. Maamafih Rabbim gayret veriyor. Necla'yı henüz koşturmamışsınız. İrtifaı şimdi ne kadar oldu? Neşesi, şetareti yerinde mi? Onun da resmini ilk fırsatta isterim. Hasbel vazife yine dolaşmak icab ediyor mu? Kışlar, karlar iyice bastırdı mı? Gazeteler İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'daki boralardan, kasırgalardan, tufanlardan bahsediyorlar. Allah bizim memleketimizi muhafaza buyursun. Derece-i hararet kaça kadar indi? Avrupa'nın bazı yerlerinde kırkı bulmuş ki âdeta inanılmıyacak bir şey. Mısır gündüzleri güneş içinde. Geceleri serin oluyorsa da şikayet edilecek gibi değil. Şimdiki evimiz de gayet güzel. Üç odası bütün gün güneş görür. Yaz için de poyraz tarafı var ki gayet serin olur. Elhasıl o cihetten pek bahtiyarız. Ara sıra böyle mektuplarınızı aldıkça üç beş gün âdeta şenlik ederiz. Onun için ihmal etmeyiniz. Valdenle ikimiz dördünüzün de gözlerinizi öperek hepinizi Allahın sıyanetine emanet ederiz evladım Ahmet Bey.

12 Kanunusani 1936
Baban
Mehmet Âkif

Evlâdım Suat,

Mektubun geldi. Erciş'ten memnunsun. Pek âlâ. İnsan daima halinden hoşlanmanın yolunu aramalı. Aramazsa Cennet'te bile rahat edemez.

Annen geçenlerde şiddetli bir gribe tutuldu. Arkasından göğüs nöbetleri başladı. Daha sonra sinirleri bozuldu. Lâkin beş, altı gündenberi, hamdolsun çok iyidir. Ben bu satırları karalarken o da köşe penceresinin önüne kurulmuş, hem güneşleniyor, hem kâinatı seyrediyor.

Ben de sıhhatçe eskisinden daha iyiceyim. Bu kışın biraz işim çokça. Sağ olursam yaza dinlenirim. Annen de nasib olursa Hazirana doğru İstanbul'a gidecek.

Evimiz hem bedava, hem çok rahat. Kışlık yazlık odalarımız var: Soğuk endişesinden, sıcak düşüncesinden âzâdeyiz. Sizlerin karlarınız, kışlarınız basdırmış olacak. Allah odununuza bereket, vücudünüze kuvvet ihsan buyursun, âmin.

Feride geçenlerde senden mektup almadığından bahsediyordu. İhtimal ki hâlâ sizi Beytüşşebab'da biliyordur. Yeni adresinizi yazdım. Gerçek onun bir kızı daha oldu. Adını ben koydum: Seyhan. Türkçe olsun dediler, ben de bu ismi münasip gördüm. Kendileri de çok beğenmişler.

Erciş'de kavun karpuz çok, diyorsun! Hâlâ devam ediyor mu? Kış sebzelerinin hepsi bulunuyor mu? Ahmet'e de söyledim. Hep bir arada resminizi istiyorum.

Mümkün ise hiç ihmal etmeyin olmaz mı? Erciş sana yaradı mı? İştahın nasıl? İnşallah azıcık toplanmışsındır... nispetle çok iyi olacak. Öyle ani... sine çok memnun olduk ... kabiliyetli. Allah bağışlasın.

Annenle ikimiz dördünüzün de gözlerinizi öperiz. Yerlilerden, zabita haremlerinden görüştüğün insanlar var mı? Siyanet-i Hakka emanet ol kızım Suat.

12 Kanunusâni 1936
Baban
Mehmet Âkif

İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi I

A.TURAN ALKAN

Türk Devrimi'nin Thermidor'uyla ilgili olarak bugüne değin yerel incelemeler yapılmamıştı. Üç bölüm halinde yayımlanacak bu önemli yazıdan bilmediğiniz çok şey öğreneceksiniz. Örneğin, İstiklâl Mahkemelerinin eşraf arası çatışmalara alet olduğunu...

24 AĞUSTOS 1925 günü akşamı Kastamonu'da kendisini karşılayanları Panama türü bir şapkayla selamlayan Atatürk böylece Şapka İnkılâbını başlatmış oluyordu. 2 Eylül 1924 günü Heyet-i Vekile 2413 sayılı kararıyla "Tekâya ve Zevâyanın Seddine ve İlmiyye Sınıfı ile Kisvesine ve Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetlerine Dair" bir kararname neşrederek Devlet gayrıresmî surette başlatmış olduğu İnkılâba kısmen resmiyet kazandırdı. Kararnamenin 9. maddesiyle bütün devlet memurlarına medenî elbise ve şapka mecburiyeti getirilirken, aynı maddenin 3. şıkkında, bu mecburiyetin vatandaşlar için teşvik edici bir mahiyeti olduğuna da işaret ediliyordu[1]. Şapkanın umuma teşmilini emreden kanun ise 25 Kasım 1925 tarihinde neşredilmiştir ve 671 sayılı "Şapka İktisası Hakkında Kanun" adını taşımaktadır[2]. 2 Eylül'le 25 Kasım tarihleri arasında, şapkanın kimlerce ve ne suretle giyileceği hakkında kamuoyunda kesin bir fikir oluşmadığı, cereyan eden bazı hadiselerin seyrinden anlaşılmaktadır. Bu yazıda, yukarıda adı geçen iki tarih arasında Sivas'da meydana gelen ve Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından neticelendirilen bir vaka üzerinde duracağız.

"Sivası lekelemeğe çalışan alçak ve rezil bir namussuz"

Sivas'da neşredilen *Kızılırmak* gazetesinin 15 Teşrinisâni (Kasım) 1925 günlü nüshasının ilk sayfasında "Bir Namussuz" başlığı altında şu haber dikkat çekmektedir;

"Cumartesi günü Sivas'ın temiz halkını cidden muğber eden bir alçaklık yapıldı. Rezil bir mahlûk duvara bir paçavra yapıştırdı. Ne kadar namussuz olduğu şundan belli ki, altına sarih imzasını koyamadı. Sefil fâhişeler gibi saklanmak istedi. Cumhuriyet hükümetinin metin zekâsı bu namussuzu meydana çıkaracak ve vücud-u habîsini ortadan kaldıracaktır"[3].

Gazetede daha fazla malûmata yer verilmemekle beraber, hadisenin sonraki safahatından anlaşıldığı kadarıyla Sivas'ın en merkezî yeri olan Dörtyol mevkiindeki Taşhan duvarına 14 Kasım günü bir beyanname yapıştırılmış ve bu beyannamede İnkılâplar ve bilhassa Şapka İnkılâbı ve Atatürk aleyhine ifadelere yer verilmiştir. Tam metnini öğrenemediğimiz bu yafta, Cumhuriyet Halk Fırkası yanlısı *Kızılırmak*[4] gazetesinde ağır bir dille eleştiriliyor ve "Bir Namussuz" başlıklı haberin çıktığı nüshada, gazetenin başyazarı Hayri Lütfullah tarafından "Darılmayınız Efendiler" başlığı ile kaleme alınan etraflı bir yazıya konu oluyordu. "Taşhan Duvarına Yapıştırılan Hezeyannâme Müretiplerine" hitâben yazılan makalede Sığırcızâde Hayri Lütfullah Bey, "Hezeyannâme mürettipleri"ni, "akidesizlik, mefkûresizlik ve programsızlık" mesleğine kapılmış, üstelik fikirlerine açık bir imza ile sahiplenmekten çekinecek derecede zillete düşmüş "Mürai ve Hâin-i Vatan" bir muhalif grup olarak suçlarken, bu çirkin hareketin Sivas'ın şerefine leke düşürme ihtimâline karşı duyduğu kaygıyı şöyle dile getiriyordu:

"Emin olunuz Beyler... emin olunuz ki bu memleket sizin yüzüne sürmek istediğiniz kara lekeyi, taayyüb ve irtica lekesini sizin yüzünüze redd edecek, size iade edecektir. Çünkü sizde bir akide, bir mefkûre yoktur... Eğer bir yolunuz varsa, memleketin kanunu onu bilmek, ona sizin lâyık olduğunuz mevkiiyi vermek ister.

...

"Memleketin hayatıyla haşyetle, şerefle, tarihle alâkadar olan mütefekkir halk, emin olunuz ki bu gizli ve kötü hareketi takbih ve tel'in edecektir. Çünkü efendiler; Sivas namusludur"[5]

Sivas'da ilk şapka

Atatürk'ün Kastamonu'ya seyahatiyle gündeme gelen Şapka meselesi bir yenilik olarak Sivas'da nasıl karşılandı, Sivas'da şapkayı ilk defa kim giydi, kabilinden ilginç bilgileri de o günün *Kızılırmak* gazetelerinde bulmak mümkündür.

Sivas'da ilk defa şapka giyen şahıs Darülmuallimin Müdürü Mahmud Bey

olmuştur. *Kızılırmak* gazetesinin 28 Eylül 1925 günkü nüshasından öğrendiğimize göre, sadece memurlar değil "Sivas münevverânı" da, heyet-i vekile kararını müteakiben hemen şapka giymek istemişler, fakat mağazalarda bulamadıkları gibi, şapka dikecek terzi de olmadığından, dışardan sipariş etmek yolunu seçmişlerdir. Gazete havadise şöyle devam ediyor:

"Bir iki serpuş yapan terzi, zabitan ve polislerin şapkalarını yapmakla meşguldü. Bu sırada fırsat bulup burada (şapka) yaptırarak Sivas'da ilk defa şapka giyen Darülmuallimin Müdürü Mahmud Bey olmuştur. Bilâhire muallimlerden Eyüb Hamdi, Talha Beyler, talebeden Cevdet efendi giymiş, burada yaptırılan serpuşlar bu suretle tamim etmeğe başlamıştır. Telgrafla sipariş edilen şapkaların -ki dört tane idi- vürûdunda Veli beyefendi, Cinayet müddeiumumisi, Maarif ve Polis Müdürü beyler ilk defa fötr şapka giymişlerdir. Dün Türk şirketine altmış şapka gelmiş bir saat zarfında bir tane kalmamıştır. Bugünlerde birçok ticarethanelere de mühim miktarda şapka gelecektir. Bir haftaya memur ve muallimlerden şapka giymeyen kalmayacaktır"[6].

Gazetenin aynı nüshasında "Şapka ile Selâmda Dikkat Edilmesi Lâzım Gelen Noktalar" başlığı altında Şapka muâşeretine dair uzunca bir yazı neşredilirken "Hem Acırım Hem Gülerim" başlığı altında kaleme alınan imzasız fıkralarda Sivas'da şapkalar ve şapkalılar hakkında ilk intibalar şöyle dile getiriliyordu;

Hem acırım hem gülerim

"— Gündüz akşama kadar şapkalı iken, akşam üzeri fesli olarak çarşıya çıkanlara ...

— Şapkasını rüzgâra kaptırıp da arkasından koşanlara ...

— Çifte minarelerden birinin başına geçirdikleri tenekeye benzeyen şapkalılara ...[7]

— Şapka mı giysem, âzâlıktan mı çekilsem, İmam mı olsam diye istihâreye yatanlara ...

— Başına fötr şapka koyarak kravatsız gömlek ve basık pabuçla gezen memurların asrî kıyafetine ...[8]

— Ermenilerin (Sabahın hayır)ına mukabele edip de Türk'ün şapkası var diye selamını almayan ham sofulara[9]

— Türkiye'ye kisve-i medeniyye iksâsını yana yakıla anlatırken hâlâ başındaki vasıta-i ışıkırlağı göremeyen karagöz Çelebiye ...

— Şapkasını çamura yuvarlayanlara

— Acîb ve garîb-üş-şekl kasketlilere ...[10]"

O günlerde kasket yapmasını becerebilen terzilere epey iş düştüğünü yukardaki satırlardan anlamak mümkündür. Ne var ki ilk günlerde kaskete dahi benzemeyen "Çifteminare külâhını" andırır başlıkların bile ortalıkta görülmesi, bu işi beceremeyen terzilerin dahi işe koyulduklarını gösteriyor. Öyle olmasını bir bakıma normal görmek gerekir, zira Türkiye'de imâli henüz mümkün olmayan Avrupaî bir fötr şapka, piyasada kıt olması bir yana, hayli de pahalıydı[11]. Bu sebeple İnkılâbı takib eden günlerde devlet memurlarına bir "şapka kredisi" açılmış ve krediden doğan borç uygun vâdelerle takside bağlanmıştı. Pahalılığına rağmen bilhassa "memurîn ve münevverân" arasında şapka hızla yayılıyordu. *Kızılırmak* gazetesi, Sivas'da şapka âdetinin yayılmasını memnuniyetle kaydettikten sonra bazı çevrelerin "düşük temposu"na dikkat çekmektedir:

"Yalnız, Meclis-i İdâre âzâlarından bazılarının henüz şapka giymediklerini görüyoruz, hatta meclislerde başlarını da açmadıklarını işitiyoruz. Eğer bu vaki ise katiyyen doğru değildir. Sermuharririmiz Hayri Bey bilâ-tereddüd şapkasını giydi, hakiki inkılâpçılığını gösterdi. Bu güne kadar hükümetin her türlü müzâheret ve teshilâtına mazhar olan zevâtın bu hususta en ufak bir tereddüd göstermesi bile nimet-nâ-şinaslık olur. Vali Beyefendinin nazar-ı dikkatini celb ederiz"[12].

13 Ekim 1925 tarihli bu haber, ilerde olacaklara ışık tutması bakımından önemlidir.

Kızılırmak Gazetesi'*nin 3 Kânunuevvel 1925 tarihli nüshası.*

Sığırcızâde Hayri Bey'in önlenemeyen yükselişi ve Sivas Meclis-i Umumi-i Vilayet'in öncü bir kararı

"Bilâ-tereddüd şapkasını giyerek, hakiki inkılâpçılığını gösteren Sığırcızâde Hayri Bey[13], o günlerde Meclis-i Umumi-i Vilâyet âzâsıdır ve meclisin ikinci reisidir. Aynı zamanda *Kızılırmak* gazetesinin başyazarlığını ve müdürlüğünü de yapmakta olan Hayri Bey'in gazetenin yayın politikası üzerinde belki de tek yetkili ve etkili olduğu da şüphe götürmez.

14 Kasım'da Taşhan duvarına asılan yafta haberinin neşri ve Hayri Bey tarafından bir makale ile tel'ininden sonra gazetenin müteâkib nüshalarında, hadise hakkında hiçbir habere rastlamıyoruz. Hadiseden on gün sonra yayınlanan bir haber ise birçok bakımdan dikkate değer görünmektedir. Bilindiği gibi Memurların şapka giymesini mecbur tutan Heyet-i Vekile kararnamesi 2 Eylül, herkesin şapka giymesini öngören kanun ise 25 Kasım 1925 tarihini taşımaktadır. Şapka İktisâsı Hakkındaki Kanun, ancak 28.11.1925 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girmişken, Sivas Meclis-i Umûmi-i Vilâyet Riyâseti, daha kanun Mecliste tartışılırken, ilginç bir teklifi değerlendirmek üzeredir. Sığırcızâde Hayri Bey'in imzasını taşıyan bu teklifte özetle, Heyet-i vekile kararnamesinin isabetinden bahisle "... şapkanın bizde yalnız sunûf-u münevveriyeye inhisârı memlekette yeknesaklığı ihlâl" ettiğinden ötürü "beynelmilel bir kisve olan şapkanın bilumum halka teşmili bu itibarla lâzım ve zarûridir" denilerek "bilhassa sunûf-u münevver arasında bu teşmil kararını bekleyenler"in çoğunluğundan dem vurulmaktadır. Teklife göre şapka kararnamesi hemen halka teşmil edilmeli, aksine hareket edenler ise İdari-i Vilayet Kanunu'nun madde-i mahsûsası icâbınca cezalandırılmalıdır. Hayri Bey'in teklifinde ilginç bir özellik daha var: Meselenin esasen Beledî bir problem olduğuna dikkat çeken Hayri Bey, Belediye Kanunu'nun "bu babdaki mevadd-ı ahkâmına göre evâmir-i belediyeye itaat etmeyenler hakkında yapılacak muamelenin, şapkaya muhalefet edenler hakkında da" uygulanmasını talep etmektedir[14].

Meclis, bu takriri "Mevadd-ı müstâ'celeden add ederek" hemen kabul etmiş ve şu kararı almıştır (24 Kasım 1925);

Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeleri, ünlü Üç Aliler; Soldan itibaren Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Müddeiumumi Necib Ali ve Reşit Galib Bey.

"Merkez-i Vilâyette bir, kaza merkezlerinde nihayet birbuçuk, nevâhi ve karyelerde iki ay zarfında, tarih-i ilanından muteber olmak üzere kisve-i medeniye iksâsının bilumum halka teşmili müttefikan kabul olundu."[15]

Meseleyi Meclisin gündemine getiren takririn altında "Meclis-i Umumi-i Vilâyet Azâsı Sığırcızâde Hayri" imzası olduğunu daha önce kaydetmiştik. Ancak daha ilginç olanı bu takriri kabûl eden Meclis kararının altında da "Meclis-i Umûmi Reis-i Sânisi Hayri" imzasının olmasıdır.

Kararının uygulanmak üzere Belediye'ye havale olunması bir başka dikkat çekici hususu teşkil ediyor:

"Belediye Riyâsetine,

Meclis-i Umûmi-i Vilâyetçe tanzim-i ittihaz olunan karar sûreti bâlâya derc edildi. Bu karar Belediyece ehemmiyetle takib olunacaktır.

Vali Vekili namına
Abdülkadir "

Tablo böylece tamamlanmış oluyor: Sivas Vilâyet Meclisi, TBMM aynı konuyu görüşür ve tartışırken, kanunla tanzim edilmesi gereken bir mesele hakkında bütün vilayetleri inkılâp yarışında geride bırakarak, öncü bir karar çıkartmış bulunmaktadır. Alınan kararın mer'î hukuka uygun olup olmadığı hakkında, herhangi bir itiraz ya da tartışma yapıldığına dair bir malûmat yoktur.

Bu şaşırtıcı karar hakkında bazı tahminlerde bulunabiliriz: 23 Kasım 1925 Pazartesi günü Ankara İstiklâl mahkemesi heyetinin Sivas'a müteveccihen Ankara'dan ayrıldığını[16] haber alan Meclis, Sivas'ın yüzüne sürülen bu kara lekeyi temizleyip Sivas halkının bu çirkin eylemi tasvip etmediğini isbat etmek için, böyle şaşırtıcı bir kararı alelacele çıkarmış olabilir. Buna rağmen, Sivas vilâyet meclisinin TBMM'ni geride bırakarak tam bir gün farkla aynı mâhiyette bir karar almış olması, en azından hukuk usûlü bakımından misline az rastlanır bir nümûne olsa gerektir[17].

Hayri Bey'in teklifini, Meclis'in kararını, Belediye'ye havâle yazısını aynı sütuna peşpeşe sıralayan *Kızılırmak* gazetesi, sütunun son kısmında, meseleyi şöyle özetliyor:

"Heyet-i Vekilenin kisve-i medenîye hakkındaki karar-ı âlisinin Cumhuriyet-i mühdî olan Sivas'da bütün halk tarafından iksâ edilmesi lazım olduğuna kani olan Meclis-i Umûmi heyet-i muhteremesi sermuharririmiz Sığırcızâde Hayri Bey'in takririni memnuniyetle karşılayarak kabul etmiş ve Sivas halkına medeni kıyafet bağışlamıştır. Kararı müteakib birçok zevat derhal şapka giymişler, kısm-ı âzamı da sipariş etmişlerdir..."

İstiklâl Mahkemesi Sivas'da

"Bazı şehirlerde çıkan olayların suçlularını yerinde yargılamak için"[18], 23 Kasım'da yola çıkan Ankara İstiklâl Mahkemesi, ertesi gün Kayseri'de çalıştıktan sonra 25 Kasım Çarşamba günü Sivas'a vardı. Heyet şu kişilerden meydana geliyordu: Reis Ali (Çetinkaya), Üye Kılıç Ali, Üye Reşid Galip ve Savcı Necib Ali (Küçüka). Mahkemenin Sivas'a geldiği gün TBMM, Şapka'nın umûma teşmilini öngören kanunu kabul ederken, aynı gün Başvekil İsmet Paşa da "Ankara İstiklâl Mahkemesince verilecek idam kararlarının şimdiye kadar olduğu gibi, Meclis onayına gerek kalmadan uygulanması için mahkemeye yetki verilmesi" talebiyle, Meclis'e müracaat ediyordu. "Teklif kabul edilerek 25 Kasım 1925'de yürürlüğe girdi. Mahkeme Sivas'da bulunduğu sırada 26 Kasım'da Başbakan İsmet Paşa, idam yetkisi tanındığını Bakanlığa bildirdi. İstiklâl mahkemesi bu gezisinde daha yetkili çalışma imkânı buldu"[19]. Aybars'a göre "idam yetki"sinin olmaması Mahkeme'nin inkılâpçı niteliğini ve etkinliğini yok eden menfi bir unsuru teşkil ediyordu.

Ankara İstiklâl Mahkemesi 26 Kasım Perşembe günü çalışmağa başladı. 27 Kasım Cuma günü devam eden mesai bütün gece boyunca sürdü ve 28 Kasım Cumartesi sabahı, Taşhan duvarına yafta yapıştırdığı ileri sürülen Çil Mehmet idam edildi. Hapis ve sürgün cezasına çarptırılan öteki sanıklar 2 Aralık Çarşamba günü, infaz mahallerine sevkedildiler[20].

İstiklâl Mahkemesi iş başında

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin "26 Teşrinisani 1341 Perşembe günü bâdezeval ikibuçukta" başlayan yargılama faaliyetini *Kızılırmak* gazetesi 3 Aralık 1925 (Nu: 122-20) tarihli nüshasında etraflı bir şekilde neşretmiştir. Gazete, sorgulamanın safahatını, kendi noktai nazarından özetleyerek vermiş, bazı şahısların sorgusunu ise daha geniş olarak yayınlamıştır.

Mahkeme, işe Sivas Mahalle Muhtarlarını sorgulamakla başlamıştır: Zira, gazeteye göre "Heyet-i vekile kararnamesinin memurin sıfatını haiz mahalle muhtarlarına da şâmil olduğu, Sivas muhtarlarının da tebligata adem-i itaatle, şapka giymedikleri hezeyannâme tâlik edildikten (yafta asıldıktan) sonra nazar-ı dikkati celb etmiş" bulunmaktaydı. Mahkeme heyeti muhtarlara bu eylemleriyle yafta muhteviyatı arasında görülen anlam benzerliği yüzünden sorgulandıklarını izahla işe başladı. Muhtarlar verdikleri cevapta "Bursa'dan sipariş edilecek şapkaları" bekledikleri için, şapka giyemediklerini izah ettiler. Savcı Necib Ali Bey mütalaasında, muhtarların bu davranışında "adem-i itaat hissedilmediği" gerekçesiyle beraatlerine hükmolunmasını istedi. Mahkeme heyeti bu isteği kabul edince muhtarlar, gazetenin ifadesine göre "yaşasın adalet sesleri ve alkışlarla" salondan ayrıldılar.

Zabıt hülasalarının ikinci kısmı "Meclis-i İdare-i Belediye Âzâlarının Muhakemesi" başlığını taşımaktadır.

Bu duruşmaların Cuma günü öğleden sonra (27 Kasım 1925) cereyan ettiği anlaşılıyor. Belediye âzâlarına isnâd edilen suç, muhtarlara yapılan isnaddan daha ağır bir mâhiyettedir: "Heyet-i Vekile kararnamesine adem-i itaat ve beyanname taliki suretiyle şekl-i hükümeti tağyire mücâseret!".

Sivas Belediye Reisi Abbas Bey'in sorgusu

Belediye Reisi Abbas Bey'in ve Belediye Meclisi âzâlarının bu dava ile ne gibi bir ilişkileri olabileceğini anlamak için zabıt hülâsalarını sonuna kadar okumak gerekiyor ve öyle anlaşılıyor ki Mahkeme heyeti, Taşhan duvarına asılı yafta'nın tek bir şahsın eseri olamayacağı, bunun "şekl-i hükümeti tağyire" kadar uzanan şuurlu bir tertip olduğu kanaatindedir.

Abbas Bey[21] ifadesinde özetle Vali'nin Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin toplanmasını istediğini, ancak bu çağrıya Abdurrahim, Ömer Şems, İlhami (Hamamcıoğlu) ve Hayri Beylerden başka kimsenin katılmadığını, ekseriyet olmadığı için Vali (vekili) Zeki beyle "hasbıhal tarzında görüşelim" teklifinde bulunduğunu belirtir. İfadeye göre Vali Vekili Zeki Bey "Şapkanın ahaliye teşmili için" bir karar alınmasını istemektedir. Abbas Bey'in, "Buna selâhiyetimiz var mı?" sualine Vali Vekili "var" cevabını verir. Kararın memurlara yönelik olduğunu hatırlatan Abbas Bey'e Vali vekili; "Diyanet işlerinin beyannamesinden" söz eder. Abbas Bey'in ifadesi şöyle devam ediyor:

"Hayri Bey (Sığırcı) iki yüzlü siyâsetin lüzumu yoktur dedi. Bendeniz bu sözlere lüzum yoktur, dedim. Rahim efendi ile de atıştılar ...

Reis- Vali beyin yanına gitmenizi anlatınız.

Abbas Bey- Abdülkadir Bey meclis yapılacak, âzâları toplayınız dedi. Haber gönderdim. Hurdacızade Ali, Nalbandzâde Ali, Ömer, Abdurrahim, İlhami efendilerle hükümete gittik.

Reis- Toplandığınız zaman kendi aranızda bir şeye karar verdiniz mi?

Abbas Bey- Hayır hiç görüşmedik. Belediyenin bazı evrâkını müzakere ettik.

Reis- Sonra?

Abbas Bey- Polis başlarınızı açınız dedi. Bir kısım arkadaşlar başlarını açmak istemediler... Bendenizin mazeretim olduğu için, Vali, içeri gelsin dedi. Fes ile girdim. İçerde Hayri Bey beni tehdit etti. Buna imza etmezsen netice fena olur, dedi. Hayri beyin benimle rekabeti vardı. İzzet-i nefsime dokundu.

Daha sonra Sivas Belediye Reisi olacak Sığırcızade Hayri Bey. Kızılırmak *gazetesinin başmuharriri.*

Sâika-i hiddetle imza etmedim. Heyet-i Vekile kararnamesine itaat ederim, şapkayı tevkif edilmedim, giydim.

Abbas beyin ifadesinden anlaşıldığına göre bu hadise 8 veya 9 Kasım günlerinde cereyan etmektedir. Yafta asılma'sı hadisesinin ise bundan bir hafta sonra vuku bulduğunu belirtelim.

Bu noktada Sığırcızade Hayri Bey'in bir özelliğini daha tanıyoruz: Hayri Bey, henüz fırka (Cumhuriyet Halk Fırkası) teşkilatı kurulmamış olan Sivas'da "Halkçı Cumhuriyetçi, Mefkûreci" serlevhası ile yayın yapan *Kızılırmak* gazetesinin başyazarı ve müdürü olduğu gibi İl kurullarında da görevlidir ve Belediye Reisi Abbas beyin muhalifidir. Daha önce zikrettiğimiz "Şapkayı umuma teşmil eden takrir"in kabul edilmesi için Abbas beyi sıkıştırmış, "imza etmezsen sonu fena olur" diyerek tehdide başvurmuştur. Abbas beyin ifadesinde sözü edilen bu tehdit hâdisesini, başka sanıklar da tekrarlamıştır.

"Ya herk etmeli, ya terk etmeli!"

Daha sonra Abdürrahim efendinin sorgusuna geçiliyor. Abdürrahim efendiye Mahkeme reisinin ilk suali şudur:

"Cihanın teslim ettiği bir mazhariyet var. Lozan kongresinde müsâvi devletler hukukuyla hakkını kazanmış bir hükûmet var. Onları görmüyor musunuz? O fırkaya niçin girdiniz?

"O Fırka" sözüyle dava yeni bir boyut kazanıyor: Reis Ali Bey'in kasdettiği "O Fırka" Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. 17 Kasım 1924'de kurulan bu Fırka dava tarihinden aylar önce 3 Haziran 1925'de kapatılarak faaliyetlerine son verilmişti. Taşhan duvarına asılan yafta meselesi böylece suya atılan bir taşın yarattığı dalgalar gibi giderek genişlemekte, davaya yeni unsurlar ve eski hadiseler de katılmakta ve eski defterler açılmaktadır.

Reisin "hangi fırkanın azası olarak intihab edildin" sualinde de eski bir hadiseye atıf vardır: Ağustos ayı içinde yapılan Belediye seçimleri. İlerde tekrar bu konuya dönmek üzere Abdürrahim Efendi'nin ifadesine devam ediyoruz:

Reis- Belediyedeki münakaşayı anlatınız.

Abdürrahim Efendi- ...İçtimaa geldim. Vali beyde teşrif etmişlerdi. Abbas Beyle görüşüyorlardı. Vali bir kağıt çıkardı, okudu. Her yer şapka giydi, biz geri kalıyoruz, dedi. Biz de çalışalım, halka giydirelim, dedi. Meclis-i umumi içtima edecek, onlar bir karar verse daha iyi olur, dedik. Hayri Bey bize tecavüz etti. Biz de ona cevap verdik.

...

Reis- Hayri beyle olan münakaşanızı söyleyiniz.

Abdürrahim- Ben oniki kişinin içtimaını söyledim. Ekseriyet yok dedim. Hayri Bey, "ya herk (nadas anlamında kullanılır) etmeli, ya terk etmeli" (dedi). Ben de bizi tehdide hakkınız yoktur dedim. Biz hükümete itaat ediyoruz, dedim.

Reis- Hezeyannameyi söyleyiniz.

Abdürrahim Efendi- Ben amelenin üzerinde bulunduğum için işitmemiştim. Belediyede Abbas bey söyledi. Bir hezeyanname yapıştırmışlar, dedi ...

Daha sonra ifadesi alınan Hastazade Mehmed Efendi[22] ilk defa Belediye âzâsı olduğunu, hadise günü kasd-ı mahsusla hareket etmediğini söyler:

Reis- Hangi fırkadansınız?

Mehmed Efendi- Halk fırkasındanım.

Reis- Herkesden evvel bayrak çekmek istiyorsunuz?

Mehmed Efendi- Estağfurullah efendim.

Reis- Yafta hakkındaki kanaatinizi söyleyiniz.

Mehmed Efendi- Ben bir gün sonra duydum. Ben cahil bir adamım. Meâlini de bilemiyorum.

Belediye âzâsından Nalbandzade Ali Efendi ise ifadesinde Valilikte yapılan toplantıya gittiğini, polisin "başınızı açınız" şeklinde ikazda bulunduğunu, bunun üzerine polise "içeri haber veriniz" dediklerini, ama içeriye kabul edilmediklerini, bunu takiben dönüp geldiğini belirttikten sonra Şapkayı memnuniyetle giydiğini, hükümetin emirlerine âmâde olduğunu söyler.

Bir başka âzâ, Ömer Şems efendi de aynı meâlde şeyler söylemektedir. Vilayet kapısındaki polisin ihtârı üzerine, içerden emir gelmesini istediklerini, ancak istekleri kabûl edilmeyince dönüp gittiklerini, kasdî hareket etmediklerini belirten Ömer Şems[23] Efendi'nin Yafta hakkındaki suale cevabı şöyledir:

"Kendimi ve arkadaşlarımı bu gibi hezeyana sevkedecek bir zihniyet yoktur. Allah şahittir, bizim gönlümüz öyle fenalığı kabûl etmez".

Hurdacızâde Ali Efendi, Halk Fırkası Heyet-i İdâresinde bulunduğunu ve Ticaret Odası reisi olduğunu söyledikten sonra Vilâyetin şapka giyilmesi yolundaki emrini (heyet-i vekile kararı kasdediliyor) arkadaşlarına tebliğ ettiğini, birer kasket yaptırıp giydiklerini belirtir. Reis'in "Yafta hakkındaki kanaatini söyle" sualine ise şöyle cevap verir:

"Dinsiz imansız alçak herifin birisi yapmıştır. Bir gün sonra işittim. Çok müteessir oldum. Polis karakolunun yanıbaşında bu iş oluyor. Vazife adamları görmeli idi. Bu gibi işleri görsek, işitirsek bırakır mıyız?"

Sürecek

[1] *"Alel-umûm Halk, Ordu ve Donanma ve İlmiyye sınıfına mahsus veya Hükkâm için olduğu gibi kanûn-u mahsus ile tâyin edilmiş elbiseleri giyemezler. Fakat devlet memurlarının kıyafetleri, bilumum sunûf-ı halk tarafından aynen veya hâl-i mesâilerine mutabık surette kabul olunabilir." Kızılırmak,* nu: 122-8 (7 Eylül 1341).

[2] "Türkiye Büyük Millet Meclisi Âzâları ile idâre-i umumiye ve mahalliyeye ve bilumum müessesâta mensup memurîn ve müstahdemin Türk Milletinin iktisâ etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münâfi bir itiyadın devamını hükümet men eder". Bkz.: Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönlülal, *Atatürk İnkılâbı, Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildirgeler-Belgeler*-Gerekçe ve Tütanaklarıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı yy, Ankara, 1981, s.99

[3] *Kızılırmak,* nu: 122-18 (17 Teşrinisani 1341) s.1

[4] *Kızılırmak* gazetesinin ilk sayısı 22 Kânunevvel 1325 (1909) tarihinde Sivas'da yayınlandı. Nâşiri daha sonra (Kitapçı) soyadını alan Mehmed Kâmil Bey'dir (1874-1957). Harf İnkılâbına kadar muhtelif fasılalarla yayınına ara veren gazete, çıktığı yıllarda İttihat ve Terakki Fırkasını, Cumhuriyetten sonra da Cumhuriyet Halk Fırkasını desteklediği. Gazete 1940'lı yıllarda *Ülke* adını alarak yayınını sürdürdü.

[5] *Kızılırmak,* nu: 122-18 (17 Teşrinisani 1341), s.1

[6] *Kızılırmak,* nu: 122-11 (28 Eylül 1341), s.2

[7] *Kızılırmak,* nu: 122-13 (13 Teşrinievvel 1341)

[8] *Kızılırmak,* nu: 122-14 (20 Teşrinievvel 1341)

[9] *Kızılırmak,* numarasız (29 Teşrinievvel 1341) Cumhuriyet Bayramı Özel sayısı.

[10] *Kızılırmak,* nu: 122-21 (10 Kânunuevvel 1925); Yazar o günlerin popüler halk gazetesi *Karagöz*'ü ve ilk sayfasında yer alan *Karagöz* karikatürlerini kasdediyor." "Işkırlak", Karagöz'ün başında gördüğümüz şapkanın ismidir.

[11] "Memlekete çok miktarda şapka ithal edildi. 'Panama' denilen yazlık şapkalar İtalya'dan getirtiliyor ve Reşat altınının 845 kuruş olduğu bir zamanda 14 liraya kadar satılıyordu", Feridun Ergin, *K. Atatürk,* (?), 1978 s.171. Bu hususta ayrıca bkz: Mete Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),* Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.150.

[12] *Kızılırmak,* nu: 122-13 (13 Teşrinievvel 1341)

[13] Sığırcızade Hayri Bey (Sığırcı)-Hayri Lütfullah; 1888'de Sivas'da doğdu. İlk ve orta tahsilini Sivas'da tamamladıktan sonra Hukuk mektebine devam etti. (Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri,* Sivas, 1948, s.346-347) *TBMM Albümü*'nde (1920-1973, Hz: Kâzım Öztürk, Ankara 1973) mesleği Erkân-ı Harb yüzbaşısı olarak geçmekte ise de "Şığırcıoğlu Hayri Bey'in asker olması mümkün değildir. Asker olsa idi siyasi görevler alamaz, meclisi umûmi âzâlığı yapamaz, muhasebe mümeyyizliği yapamazdı. Vehbi Cem, kitabını hazırlarken Hayri Bey'in eşi öğretmen Lütfiye Hanım'la temas ettiğinden verdiği bilgi ana hatları itibariyle doğrudur. Ayrıca Hayri Bey'in yeğeni olan (Ağabeyi Sığırcızade Ali Rıza Bey'in oğlu) ve şu anda Ankara'da bulunan Yük. Müh. Lütfullah Hayri Sığırcı da bana bu yolda bilgi vermiştir. Yani kendisinin İstanbul Darülfünûnunda Hukuk tahsili yaptığını, ancak ailevi nedenler yüzünden tahsilini son sınıfta yarıda bırakarak Sivas'a döndüğünü söylemiştir" (Halûk Çağdaş'ın ifadesi). 1920'de teşkil edilen İlk Meclis'de Sivas mebusu olarak bulunmuş, 1923'den sonra Sivas'a dönmüştür. Av. Haluk Çağdaş bu hususta farklı görüştedir: "Hayri Bey, ilk Meclis'e seçilmiş, mazbatasını almış, ancak Sivas'a geri dönmüş veya hiç katılmamıştır. Kişilik olarak gaddar, kırıcı, heyecanlı, içkiye düşkün (konağının mahzeninde yıllanmış şarap fıçıları olduğunu ve bu işe özel merakı olduğunu yine yeğeninden öğreniyoruz) hareketli bir insandır. İyi hatip, gazeteci ve şâirdir. Eşi Lütfiye Hanım'dan hepsi de yüksek tahsil yapan altı çocuğu olmuştur". Ancak bu hususta bilgisine başvurduğumuz Halis Başaran (1908-) Hayri Bey'e Ankara'da TBMM'de mebus olarak bulunduğu günlerde mihmandarlık eden bir zatla tanıştığını söylüyor ki, bu duruma göre Hayri Bey'in en azından bir müddet Meclis'de bulunduğunu kabul edebiliriz. Mahmut Goloğlu ise Hayri Bey'in "ya izinli bırakılması ya da müstâfi sayılması" yolunda talepte bulunduğunu ve 21 Ekim'de (1920?) müstâfi sayıldığını belirtiyor (M. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920,* Ankara, 1970, s.341). Yazı hayatına daha 1909'larda *Vicdan* gazetesinde başlayan, Hayri Lütfullah imzasıyla yazılar kaleme alan Hayri Bey, Vehbi Cem Aşkun'un verdiği bilgiye göre Muhasebe mümeyyizi olarak çalışmaya başlamış ve *Kızılırmak* gazetesinin yeniden yayına başlaması üzerine Sermuharrir ve Sahib-i imtiyaz sıfatlarıyla matbuat sahasında da emek vermiştir. Belediye ve vilayet meclislerinde de görev alan Hayri Bey, 1926-1930 yılları arasında Sivas Belediye Reisliğinde bulunmuş, 18.5.1932 tarihinde vefat etmiştir. (Meclis albümünde 18.5.1931 olarak verilen tarihin doğru olmadığını Avukat Haluk Çağdaş'dan öğrendik). Şair olarak da şöhret yapan Hayri Bey'in *Kızılırmak* gazetesinde "Hatif-i Diger" müstearıyla hicviyeler kaleme aldığı kanaatindeyiz.

[14] Hayri Bey'in teklifinin tam metni şöyledir:
Meclis-i Umûmi-i Vilâyet Riyaset-i Celilesine,
"Sevgili Cumhuriyetimizin memleketi asrî ve medenî bir gayeye yürütmek azmiyle intizam ve ısdar ettiği pek mühim mukarrerat arasında ciddi bir surette nazar-ı itibâre alınmağa lâyık bir de kisve kararnamesi var. Hükümet bu kararıyla kendi memurlarına ve memur hukukundan istifâde eden müntehib ve gayrımüntehib bilumum mensubîne yeni kisveyi giymelerini emr etmiştir. Bütün medeni milletlerin iksâ etmekte oldukları şapkanın bizde yalnız sunûf-u münevveriyeye inhisarı memlekette yeknesaklığı ihlâl etmekte ve takib edilen nokta-i nazara ... etmemektedir. Beynelmilel bir kisve olan şapkanın bilumum halka teşmili bu itibarla lazım ve zaruridir. Bilhassa sunûf-u münevver arasında teşmil kararını bekleyenler pek çoktur. Binaenaleyh kararname-i mâruzun madde-i mahsusuyla gösterildiği üzre şapkanın Resmî kıyafetler müstesna olmak şartıyla bilumum halka teşmil ve buna muhalefet edenlerin idare-i vilayet kanununun madde-i mahsusası vechile tecziyesi veyahud mesele esasen beledi bir şekilde bulunduğu cihetle, Belediye kanununun bu babdaki mevaddı ahkâmına göre evâmir-i belediyeye itaat etmeyenler hakkında yapılacak muamelenin şapkaya muhalefet edenler dahi aynen tatbiki suretiyle, pek çirkin bir halde ve yekdiğerine benzemeyen halk kisvesinin de yeknesak bir hale ifrağı hususunun meclis-i umumi heyet-i muhteremesince bir karara rabtını rica eylerim efendim."

Meclis-i umumi vilayet azası
Sığırcızade Hayri

Kızılırmak, nu: 122-19 (24 Teşrinisani 1341)

[15] Meclisin sözkonusu teklifi kabul ettiğine dair karar aynen şöyledir (24 Teşrinisani 1341) günlü *Kızılırmak*'dan:
Meclis-i umumi-i vilayete takdim olunan kisvei medeniyenin umuma teşmili hakkındaki takrir mevadd-ı müstâceleden add olunarak o günkü ruznâme-i müzakerâta idhali müttefikan kabul olunmuş, ber vech-i âti mukarrerat ittihaz edilmiştir.
Şapkanın-Resmî kıyafetler müstesna olmak şartıyla bilumum halka teşmili ve buna muhalefet edenlerin idâre-i vilayet kanununun madde-i mahsusası vechile tecziyesi veyahut mesele esasen beledî bir şekilde bulunduğu cihetle beledi kanununun bu babdaki mevaddı ahkâmına göre evâmir-i belediyeye itaat etmeyenler hakkında dahi aynen tatbiki takarrür etti ve sûret-i tatbiki hakkında cereyan eden müzakere neticesinde:
Merkez vilayette bir, kaza merkezlerinde nihayet birbuçuk nevâhi ve karyelerde iki ay zarfında tarih-i ilânından muteber olmak üzere kisvei medeniye iksâsının bilûmum halka teşmili müttefikan kabul olundu.
İşbu suret aslında mutabıktır.

Meclis-i umûmi reis-i
sânisi Hayri

[16] Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927,* Kültür ve Turizm Bakanlığı yy. Ankara, 1982, s.303

[17] Şapka Kanunu Meclis'de görüşülürken Nureddin Paşa bu mealde bir itirazda bulunarak özetle şunları söylemişti: "Eğer 2.9.1925 tarihli Heyet-i Vekile kararı ile memurlara şapka giydirilmesi öngörülmüş ise, bu kanun teklifi ile yetkilerin dışında bir iş yapıldığı kabul ediliyor demektir. Aksine şapka giyilmesi eğer kararname ile olabiliyorsa bu kanun teklifine hacet yoktur". Bu hususta bkz: Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri, (1924-1930),* Ankara, 1972, s.150 vd. (Takririn tam metni için bkz. *Tarih ve Toplum,* c.7, sayı 37, s.11).

[18] Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri,* s.303

[19] Ergun Aybars, *y.a.g.e.,* s.306

[20] *Kızılırmak,* nu: 122-20 (3 Kânunevvel 1341), s.4

[21] Abbas Bey (Tanaydın). Sivas'ın tanınmış ailelerinden Ahıpaşaoğulları'na mensuptur. 1925 Ağustos'undan mahkeme tarihine kadar Belediye reisliğinde bulunmuştur.

[22] Hastazade Mehmed Efendi (Hastaoğlu): Eski gazetecilerden ve Sivas Milletvekillerinden Sebati Hastaoğlu ve Nümune Hastanesi eski baştabiblerinden Necati Hastaoğlu'nun babasıdır.

[23] Ömer Şems Efendi: Şeyh Ömer diye bilinir. Meşhur Mutasavvıf ve şair Şemseddin Sivasî ahfadındandır. Ergun Aybars'a göre Ömer Şems Efendi bu hadisenin tertipçilerindendir: "Şeyh Ömer Milli Mücadele sırasında muhalefet ve firara kalkışmış biri olan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası Üyesi Şeyh Receb'in kardeşi idi". *İstiklal Mahkemeleri,* s.306-307

Heybeliada

HERKÜL MİLLAS

Bir hemşerimiz tarafından Yunanca yazılıp, birkaç yıl önce Atina'da yayımlanan görkemli Heybeliada *kitabının tanıtılması bâbındadır...*

AKİLAS MİLLAS Türkiye'de tıp alanında tanınır. Gençliğinde sporu sevmiş, atlet olarak dereceler elde etmiş ve sonra ortopedist olarak da spora hizmetini sürdürmüştür. Doktor A. Millas, sevdiklerine zaman ayırabilmiş ve yararlı olabilmiş mutlu insanlardan olsa gerek. Yunanistan'a yerleştikten sonra ise (1980), yaşam boyu sürmüş başka bir üstün yapıtı çıkmıştır ortaya: Heybeliada adlı (Yunanca'da *Halki)* bir kitap.

1970 yılının bir sonbahar akşamıydı. O zaman Heybeli'de kalıyordum. Karaköy'e giden ada vapuruna binerken Akilas'la karşılaşmıştım. Amca oğluyduk, ama aylarca görüşmemiştik. "Gel bizim arkadaşlarla oturalım" demiştim. Sıkılmış, kızarmış, ama sonunda "Ben şuraya oturup Heybeli'ye bakmak istiyorum" demişti, "güneş batarken adanın bu yanına bakacağım". Sevgilisiyle başbaşa kalmak isteyen bir insanın isteğiydi bu; artık yok olmuş ya da tümüyle yok olmaya yüz tutmuş bir yaşamın anılarını elinden geldiği kadar sürdürmeye çalışan bir yazarın bilinçli çabası...

Yıllarca sürmüştü Heybeli araştırması. Yaz kış adanın her yanını dolaşmış, denizinde yüzmüş, çamlarında yürümüş, köyün yaşlılarıyla aylarca yarenlik etmiş, manastırların arşivlerini karıştırmış, Prens adaları üstüne ne bulduysa okumuştu. Adayla ilgili kartpostallar toplamış, eski (ve yayınlanmamış) gravürleri bulmuş çıkarmış, özel koleksiyonlardan anıları derlemiş, fotoğrafları elde edebilmişti. Gerekli gördüğünde kendi fotoğraf makinesini kullanmıştı. Ve özel bir tutkusunu ve yeteneğini de en verimli bir biçimde bu çalışmanın içinde değerlendirmişti: usta bir ressam gibi yokolmaya yüz tutmuş evlerin, mahallelerin krokilerini çizmişti. Eski kartpostallara, anılara, söylentilere dayanarak kaybolanı bulmuş ve çizmiştir A. Millas. Sevdiğine verebilmiştir gene kendini; ve elli yaşına basmadan doktorluğu bırakmış ve böyle yoğun bir eseri yaratmıştır.

Halki kitabı 1984 yılında Yunanistan'da yayınlanmış ve sonraki yıl prestijli Akademi Ödülü'nü kazanmıştır. Yunan basınında çok övülmüştür bu çalışma. İçeriğine değinmeden önce kitabın "nicelik" yanına ışık tutmak istiyorum. 22×30 cm boyunda, beşyüz sayfayı aşan görkemli bir görünümü var. İki harita, 184 fotoğraf (50 tanesi renkli, çoğu sayfa boyu, 53 tanesi A. Millas'ın), 38 eski kartpostal (birçoğu renkli), 121 gravür ve resim (102 tanesini kendisi çizmiştir). Bibliyografyası 99 Yunan, 117 yabancı (12 Türk) kaynaktan oluşmuş. 525 not tamamlıyor metni. Özel isimler indeksinde 2295 isim var. Bir de sözlük eklenmiş kitaba: İstanbul Rumlarının kullandığı ya da kullanmış olduğu, ama bugünkü Yunanistan'da pek bilinmeyen ve çoğu Türkçe kökenli sözcükler, Türkçeleri de verilerek açıklanmış. Kitap lüks 120 gramlık Velvet Fransız kağıda basılı.

Önsöz, giriş, notlar, bibliyografya, sözlük ve özel isimler indeksinden ayrı, kitap, altı bölümden oluşuyor: "Yöre ve Tarihi" (84 sayfa), "İdare-okullar-dernekler" (30 sayfa), "Eski Heybeli'de bir gezinti" (124 sayfa), "İnsanlar, töreler ve efsaneler" (70 sayfa), "Manastırlar" (118 sayfa). Kitabın ağırlık merkezini genel olarak tarih oluşturuyor. Eski Yunan'dan başlayan, Roma ve özellikle Bizans'a dayanan, Osmanlı idaresinin Millet Sistemi içinde Heybeli'nin en parlak süresini vurgulayan ve sonunda yirminci yüzyılda, Balkanlar'da ulusçuluk hareketinin yaygınlaşmasıyla adada bir devrin sonunu noktalayan bir tarih sürecidir bu. Ama kitap, gravürleriyle, fotoğraflarıyla ve eşsiz krokileriyle değerli bir mimarlık tarihi, ya da yazılı ve sözlü anıların içinden canlanan bir etnografya çalışması ya da güçlü bir duyarlığın bir anlatımı, bir tarihi öykü olarak da görülebilir. Bu yapıta "bir kitap" demek azdır sanırım.

Özetleme amacını gütmeden birkaç bölümü çevirip sunuyorum. "Yöre ve Tarihi" bölümünden başlıyorum:

"Halki adası (Heybeli) İstanbul'un alınmasından sonra da Yunan özünü hiç kaybetmemişti. Halki halkı, öteki Prens adaları halkıyla birlikte dinî idare açısından Halkedoni'ye (Kadıköy'e) bağlıydı. Öteki yöresel idareler gibi bu ada da Türk idaresi süresinde kendi kendini idare eden gerçek bir küçük demokrasi oluşturuyordu. 1641 yılında adadan geçmiş olan Evliya Çelebi ada halkının 'tümüyle, bir Bostancıbaşı'nın ve bir yasakçı yeniçerinin idaresinde, zengin Rum Reisten' oluştuğunu yazmıştır."

Yazar, J. Brewer'in (1821), Th.

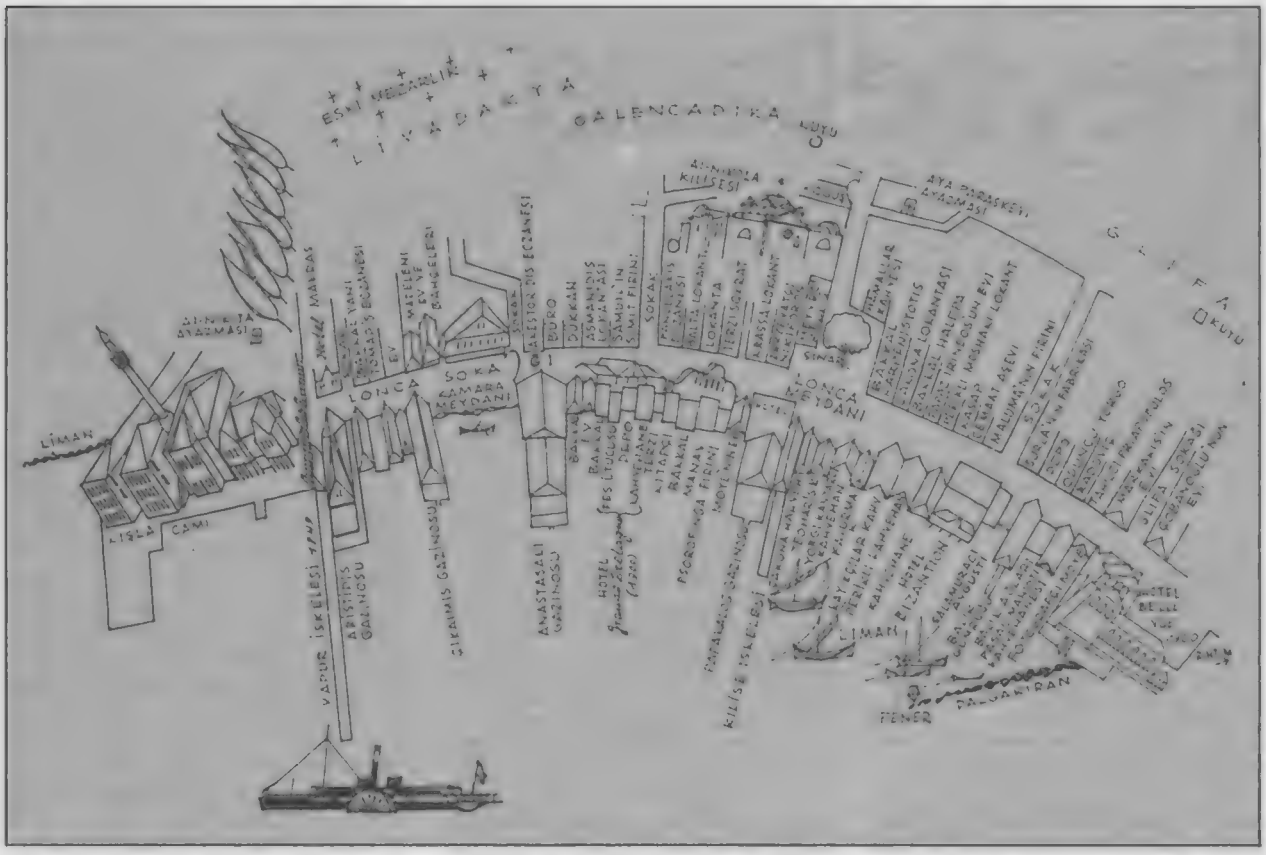

Akilas Millas'ın çizdiği bir kroki. Yüzyılın başında Heybeliada. Kitabın orijinalinde Yunanca olarak gösterilen yeradları yazar tarafından Tarih ve Toplum *için Türkçe olarak yeniden yazılmıştır.*

Smith'in (1680), R. Walsh'ın (1825) ve V. Fontanier'in (1829) anılarına değinmekte ve şöyle devam etmektedir: "Yani yöresel ihtiyarlar meclisi küçük Rum cemaatinin bütün sorunlarıyla ilgilenmekteydi; bu cemaatin tarihi ise İstanbul'un alınmasını izleyen bir yüzyıl boyunca hemen hemen bütünüyle adanın üç büyük manastırıyla belirlenmiştir. Bu manastırlar (1453'ten sonra) birkaç on-yıl boyunca her halde boş kalmışlardır. Panayia Manastırı, eski bir el yazmasından anladığımıza göre 1515 yılında açılmıştır. Aya Triada Manastırı... Mitrofani tarafından 1540 yılında onarılmış, Ayi Yorgi Tu Krimnu (Ayi Yorgi Uçurum Manastırı), Manastırı ise, bize kadar varan bir inanca göre, 1577 ve 1593 yılları arasında münzevi Akepsima'nın Bizans manastırı yıkıntıları üzerinde kurulmuştur..."

"Müslümanlar Hıristiyanların dinî yapılarına karşı genellikle hoşgörülü ve saygılı davranmışlardır; zaten Sultan Mehmet'in akıllı dinî toleransı sonucu bu yapılar fermanlarla güvence altındaydılar."

"Osmanlı donanmasının yabanıl tayfasının kaydedilmiş birkaç yağması dışında, artık şimdi adalardaki Hıristiyan halk için güçsüz Bizans İmparatorluğu'nun son yıllarına kıyasla daha fazla bir güvencenin sağlandığını kabul etmeliyiz. Herkes aksatmadan ihtiyarlar meclisinin ve reislerin topladığı haracını ödemekteydi, ama başkent sakinleri sayıldıklarından, korkunç devşirme sisteminin dışında kalmışlardı" (sahife 33-35).

"Adaya göç edenler, doğal olarak, birden gelmemişlerdir; aralıklarla gelenler ise her zaman azınlıkta olduklarından yeni vatanlarının gelenek ve görenekleriyle uzlaşmak zorunda kalıyorlardı. 1715 Türk-Venedik savaşından sonra, büyük sayıda Mora'lı Marmara denizinin civar yörelerine getirildiler. Ama en büyük göç Orlof olaylarından sonra görülmektedir[1]. Türk-Arnavutlarının kıyımlarından sonra 1770 yıllarında birçok Mani'li (Manyatis) ve Tsakon[2] Prens adalarına gelmişlerdi. Büyükada'ya yerleşmiş birçok Mani'li "Manyatis" soyadını kullanmıştır. Patrik II. Fotios, örneğin "sivil" yaşamında Manyatis soyadını kullanmıştı. Adada hâlâ bu soyadını kullananlar yaşamaktadır. Tsakonlar karşı kıyıda, Mudanya ile Bandırma arasında yaşamışlar ve bu yörede iki köy kurmuşlardır. Onları Sakızlılar izlemiştir ve onları da Kiklades adalarından (Siklat adaları) gelenler. Çeşitli yerlerden gelen bütün bu insanlar yerlilerle kaynaşıp Heybeli'li oldular. Son birkaç onyıla dek bunların çocukları ve torunlarıdır Heybeli adasında toplumsal alanda ve sayıca Türk unsuruna kıyasla üstünlüğü sağlamış olanlar..." (s.44).

Eski bir kartpostalda Heybeliada

"1820 yılında Aya Triada Manastırı yandı. Alexandre Timoni'ye göre (1844) manastırın büyük bir bölümü yangında yok olmuş, geriye kalanı ise zamanın kurbanı olmuştur. 1824 yılında İmparatorluğun Deniz Okulu adaya getirildi. Skarlatos'un kışlaya dönüştürülmüş olan eski yazlık evi genişletilmiş, yanına Sultan için bir köşk -Hünkâr Kasrı- ve 'çok güzel bir hamamı olan' bir cami inşa edilmişti. Heybeli'ye ilk yerleşen Türkler, öğretmenler ve Deniz Okulu subaylarının aileleriydi. Yeğledikleri yöre, adanın doğu yanıydı; kışlanın arkasında Ayi Yorgi manastırına doğru olan yöreydi bu. Böylece bir Türk cemaati oluşmuş ve zamanla kalabalıklaşmıştır. Bu mahalleye giden Ayi Yorgi Caddesi daha sonraları Gemici Kaynağı Sokağı adını almıştır."

"Aynı yıllarda vatanlarından kovulan birçok Kiklades adalı aile gelip adaya yerleşti. Göçmenlerin çoğu Naksos ve Andros adalarındandı. Onları Sakız kıyımından kurtulan başka aileler izledi. Söylentiye göre Androsluları adaya, kendisi de Andros'lu olan münzevi papaz Samuil Mr. Kofos yerleştirmiştir" (s.60).

Bu dizeleri yazar iki notla tamamlıyor: "Onsekizinci yüzyıldan önce de Kiklades adalarından Küçük Asya'ya göçler olurdu. Yunan devriminden hemen önce bu göçler hızlandı. Göç edenlerin çoğu İyonya'nın başkentine (İzmir, H.M.) ve İstanbul'a geliyordu. Rusya'nın kıyılarına kadar Kikladesler'den gelen tüccarlara, gemicilere, topraksız çiftçilere, maceracılara ve küçük sanatlarla, ziraatle, ticaretle uğraşan ailelerden gelen gençlere rastlanırdı -Kaynak: *Mikrasyatika Hronika*, Cilt 1, 164". İkinci not şöyle: "A. Mekkis, Heybeli adası üstüne yazdığı, ama yayınlamamış olduğu notlarında Samuil'in Andros kökenli olduğunu söyler."

Cosimo Comidas de Carbognano'nun pek bilinmeyen bir gravürü (1796) Solda Uçurum Manastırı, sağda Aya Triada. Arkada Kınalıada'daki Theokorifotu manastırının yıkıntıları görülmektedir (Descrizione Topografica dello Stato Presente de Constantinopoli Arrichita di Figure, *Bassano 1796).*

Ferd. Bauer'in suluboya Heybeliada resmi. 1786-87 kışında İstanbul'u ziyaret eden Bauer'in resimleri Oxford'da Botany School Library'da bulunmaktadır. Solda köy, liman ve Ayi Yorgo manastırının selvileri görülmektedir.

Tarihsel olayların anlatımı günümüze dek uzanmakta ve ayrı ayrı bölümlerde, Heybeliada'daki köklü Rum damgasının ağır ağır, ama kesintisiz bir biçimde silinip yok oluşu sergilenmektedir. 1807 yılında Kınalı adasında İngiliz donanmasının ablukası altında kalan 60 Türk erini gece karanlığından yararlanarak sandallarıyla ve büyük bir yiğitlik göstererek kurtaran ve bundan dolayı Sultan Selim'in takdirini kazanan ve haraçtan muaf tutulan Heybeli'li Osmanlı Rum'un, birkaç yıl içinde Avrupa'yı ve Balkanlar'ı saran ulusçuluğun ve ulusal bağımsızlık rüzgarlarıyla nasıl Yunanlaştığını somut gelişmelerin içinden izliyoruz kitapta.

1821 Yunan bağımsızlık savaşı adaya Yunan ulusçuluğunun kokusunu getirmişti. Müslüman Osmanlının karşı tepkisi 1908'de görülecekti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar'ın da desteklediği anti-İngiliz (ve dolayısıyla anti-Rum) politikanın, Kurtuluş Savaşı sırasında tamamen açığa çıkmış olması ve sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi, "Rum" Heybeli'nin sonunu hızlandırmıştır. 1918-1925 yıllarıyla ilgili birkaç tümceyi çeviriyorum:

"Heybeliada'da Almanlar bir gece

içinde yok olmuşlardı... Türkler göze batmamaya çalışıyorlardı... Kiliselerde âyinler yapılıyor, Lonca'da Yunan bayrakları dalgalanıyordu... Köyün kuyularından Türkler 'Zito Venizelos, Kato o Kemalis' (Yaşasın Venizelos, Kahrolsun Kemal) diye bağırmadan su çekemiyorlardı. (A. Millas o günlerin taşkınlıklarını N. Gülen'in *Heybeliada* adlı kitabından aktarmaktadır.)... Bu taşkınlıklar, bu havailik, bu şenlikler aşağı yukarı üç yıl sürdü. Sonra cephenin çöktüğü bomba gibi patladı İstanbul'da... (Rum) Göçmenler İstanbul'a akıyordu. Herkes artık biliyordu olanları: Yunanistan büyük oyunu kaybetmişti ve Rumluk Küçük Asya'dan sökülüp atılıyordu. Adanın Rum'u artık düzeltilemez bir biçimde, üç yıl boyunca alay ettiği ve aşağı gördüğü kapı komşusu Türk'e karşı kendini zor durumda bırakmıştı. Pişmanlık duymakta geç kalmıştı." (s.90).

Yeni bir gerçek, açık bir biçimde sergileniyordu artık: Osmanlı Rum, ulusçu Yunanlı'ya dönüşmüştü; Osmanlı Müslüman ise Türk diyordu artık kendine. Rumlar ve Müslümanlar gerçek kimlikleriyle, yani Yunanlı ve Türk olarak zorla mübadele edildiler, "lâyık görüldükleri" yerlere sürüldüler; kuşaklar boyu yaşamış oldukları topraklardan sökülüp vatanlarına (dışlanmadıkları yeni vatanlarına) gönderildiler. İstanbul "Rumları" ve Batı Trakya "Müslümanları" bu mübadelenin dışında bırakıldılar.

Halki adlı kitabın doğru değerlendirilmesi için kimi gerçekleri anımsatmak gerekebilir. Yunanistan'da (ve herhalde tüm dünya dillerinde) Rum-Yunan ayırımı yoktur. Bir tek söz kullanılır: Batı'da Greek-Grec, Müslüman dünya Yunan der. Yunan dilinde Rum (Romios) ve Yunan (Elin) hemen hemen aynı anlamı taşır. (İstanbul Rumları Türkçe'deki Rum-Yunan ayırımını hâlâ sürdürürler) İstanbul Rumlarının tarihi ise Yunanistan'da Yunan ulusal tarihinin bir bölümü sayılmaktadır. Nasıl ki Türkiye'de doğal olarak, Osmanlı devletinin Selânik Türkleri'nin tarihini, - Selânik bugün Türkiye sınırları dışında kalmakla birlikte ve kent Türkofonlarının "Osmanlı" olmalarına rağmen- Türk ulusçuluğun ayrılmaz bir parçası saymaktadır.

Türkiye'nin resmî tutumu 20. yüzyıl Rumları'nın bile Yunanlığını görmezlikten gelmektir. Yunanistan'ın resmî görüşü ise Ortaçağ Ortodokslarını da Yunan ulusu saymaktır. A. Millas ise bu resmî görüşlerin tuzağına düşmeden, kitabında, ulusçuluk öncesi ada Ortodokslarını Rum (Romios) olarak değerlendirmekte ama tüm kültürlerini ve miraslarını da Yunan ulusal kültürünün bir parçası saymaktadır. Kitabın bu yaklaşımı Türk-Yunan tarihinin yorumunda gözden kaçmaması gereken büyük bir aşama sayılmalıdır.

Yazarın güçlü kalemini, insancıl yaklaşımını, duyarlığını ve hele tarafsız değerlendirmesini gösteren bir bölümü aktarıyorum. "Yöre ve Tarihi" bölümü şöyle son bulmaktadır:

"İkinci Dünya Savaşı Avrupa'yı sardığında Rumluk yirmi yaş askerliğinin yükü altına giriyordu. Bir yıl sonra, 1942'de, Noel arifesinde, Varlık vergisinin listeleri ilân ediliyordu. Varlık vergisi açık bir biçimde azınlıkların servetlerini hedef alıyordu. Gereken parayı bulamayanlar yol inşaatında çalıştırılmak üzere Anadolu'nun içlerine götürüldüler. Birçoğu orada öldü; bunların arasında Heybeliada'lılar da vardı. Türk diplomasisi sistemli bir biçimde Rumlar'a bir güvensizlik duygusu aşılıyordu. Genç Türkler'in 1908'de çizmiş oldukları çizgiden bir sapma görülmüyordu.

Böyle bir atmosfer içinde, 1944'de, Deniz Okulu Panayia Manastırı'nı işgal etti. Paleologinas kiliseninin freskoları kireçlendi, narteks (giriş kısmı) yıkıldı, Bizans ikonları arabalara yığılıp Aya Triada manastırına taşındı. Birkaç yıl sonra Sofyanos gazinosu ve Ayi Yörgi'nin toprakları da aynı yolu izledi. Manastırın eski mezarlığı söküldü ve yerine denizcilerin moteli kuruldu. Sanatoryum, Ayi Yorgo'nun tepeciğine ve Galya yarına uzandı ve Prasini Petra (Yeşil Taş) çöplük yeri oldu. Aya Triada iç avlusunun etrafıyla sınırlandı. Aya Fotini ayazması köy meydanına ve deniz okulunun tesislerine yöneltildi."

"Heybeliada Rumları görülür bir biçimde seyrekleşmişti. Yazlığa şimdi daha çok Türkler ve Yahudiler geliyordu. Rumlar, Büyükada'yı ve Kınalı'yı yeğliyorlardı. Bunun bir nedeni bahriyelilerdi, yani Deniz Okulu'nun öğrencileri, kız çocukları olan Rumlar, Heybeli'ye gitmekten kaçınıyorlardı. Oysa bahriyeliler seçkin çocuklardı; disiplinli, terbiyeli, bembeyaz formaları içinde her zaman kusursuzdular, hiçbir zaman kimseye zararları dokunmamıştır ve sonradan görüleceği gibi orada bulunmaları Rum cemaati için yararlı bile olmuştur."

"6-7 Eylül gecesi olayları gerçekte Heybeli'yi doğrudan etkilemekle birlikte, en iyimser olanları bile, artık İstanbul'da Rumlar için hayat kalmadığına inandırmıştı. O olaylarla çok insan gitti. Ve gidiş devam etti. 1964 "ihraçları", on yıl sonraki Kıbrıs olayları bu gidişi hızlandırdı. Halki adasının Rum cema-

K. İliskos'un kendi adını taşıyan işlemeli bahçe kapısı.

Akilas Millas'ın çizgileriyle Refah Şehitleri Caddesi (Panaya Sokağı).

atinin tarihsel rolü artık son buluyordu; ada da alçakgönüllü adımlarıyla, İstanbul Helenizmi'nin batışını izliyordu."

"Ruhban Okulu kesin olarak 1971'de, Lozan Antlaşması'ndan 57 yıl sonra kapanıyordu. Halki'nin Rum ilkokulu da öyle. Okula giden en son çocuk da Atina'ya gitmişti."

"Ve başka çocuklar kalmamıştı artık."

Akilas Milas, tarih bölümünden sonra bizi Heybeliada içinde bir gezintiye çıkarıyor. Mahalle mahalle, sokak sokak ve ev ev dolaşıyoruz adayı. Sahillerini, tepelerini, manastırlarını, dükkânlarını, balık tavernalarını, otellerini, insanlarını, kadınlarını, balıkçılarını, papazlarını, işadamlarını, aydınlarını ve bunların kimi zaman güldürücü kimi zaman acı serüvenlerini tanıyoruz. Gezinti eskilerden bugüne de uzanıyor ve yazarın kaybolmasına katlanamadığı bir dünya, zamanın araya koyduğu belirsizliğin içinden bize buğulu yüzünü göstermektedir. Eski gezginler, eski anılar rehberlik ediyor bize. Ve her sayfada bir fotoğraf, bir gravür, bir kroki, bir resim eskiyi dondurarak sergiliyor.

Kitabı baştan başa saran romantik-ama dizginlerini koparmamış- özlemi her sayfada duyabilirsiniz. Yazar, kendine özgü bir biçimde, ulusçuluk öncesi sürenin insanıdır. Onun kaybolmasını, unutulmasını istemediği Halki adası, günlük sorunlarıyla boğuşan bir insanın ilgilendiği zaman sürelerine kıyasla, çok çok gerilerde kalmıştır. Değişme ve Kaybolma 1850'lerde başlamıştı:

"İlk buharlı gemilerle gereksinmeler ve araçlar da değişmişti; 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak inanılmaz bir hızla adalarda yaşam da değişmeye başlamıştı. 'Birçok Helen ve Ermeni aile', diyor Mac Farlane[3], adalarda yazlık evler inşa ettirmeye başladılar; küçük ahşap evler yerlerini bağların içinden birer birer belirmeye başlayan daha büyük villalara bırakmaya başladılar. Ama özlemli ve çekici bir sürenin de sonu gelmişti. Kırk yıl önceki değil, daha onbeş yıl önceki adaları anımsayanlar -diye yazmıştı Skarlatos Vizantios 1862 yılında- artık o hoş sessizliği boşuna arayacaklardır. Yerlilerin basit ve işlenmemiş gelenek ve göreneklerine benzeyen bakımsız doğanın içinde yeşeren bitkilerin içinde, kentlerin sürtüşmelerinden ve gürültülerinden kaçan ve her yıl ıssızlığı bulanlar, artık o hoş sessizliği bulamayacaklardır. Bugün Pringipos (Büyükada) ve Halki'de her ırktan, her dinden ve dilden binlerce insan vardır." (s.67).

Bu eskiye dönük özlem belki kitabın eleştirilebilecek tek yanıdır. Ama bu duygu, bu tutku da olmasaydı bu kitap da ortaya çıkabilir miydi? Faydacılık ve gerçekçilik adına harcanmadı mı adaların güzellikleri?

Yazarı izleyerek kısaca bir iki eve ve zaman dilimlerine uğrayalım: "Glifa mahallesi hakkında çok az şey biliyoruz. Ama çok eski yıllardan beri varolduğu muhakkaktır. İsmini aynı ismi taşıyan meydanındaki kuyunun suyundan almıştır. (Glifo, acı, tuzlu demektir.) Bu kuyu adanın bilinen yedi kuyusu arasında en büyük tarihi değeri taşıyandır. Yüzyıllarca üzerine sürten iplerin ve zincirlerin izlerini taşıyan dörtköşe mermer ağzında ustaca işlenmiş haç ve '1768' tarihi hâlâ durmaktadır. Eskiden kuyunun etrafında otlara bürünmüş kaldı-

Akilas Millas'ın çizdiği Heybeliada (Yüzyılın başı) 1. İskele, 2. Kışla ve Cami, 3. Türk Mahallesi, 4. Kışlanın ahşap akaretleri, 5. Ayi Yorgo'nun taş binaları, 6. "Dèbarcadère" Gazinosu, 7. "Hotel de Paris", 8. Hacopulos'un Yazlık Evi, 9. Lonca, 10. Thomadis'in Eczanesi, 11. İfestidis'in yazlık evi, 12. Livadakya Mahallesi, 13. Papa Mahallesi, 14. Kutrulomilos (Değirmen Tepesi), 15. Taşocağı (Ocakya).

rım taşları ve hayvanların su içtiği geniş bir yalak vardı. Anlatılanlara göre, güneş batarken eşekçiler ıslık çalarak hayvanlarını oraya sürer, sularlardı. Etrafta küçük ahşap evler vardı; dar avlularda nar ağaçları bulunurdu. Bir tiyatro sahnesini anımsatıyordu bütün bunlar. Epivatinos'un, Pandeli Metaksas'ın, Panasaki'nin, Eftimia'nın, Kurumba'nın, Pandoleon'un, yaşlı balıkçı Duba'nın evleri teker teker el değiştirdi. En son iki kızkardeş kalmıştı; İfigeniya ve Zinoviya. Nakışlı perdelerin ardında yarı saklı minderde karşılıklı oturur, yaz kış saatlerce küçük meydanın gidiş gelişini izlerlerdi. Zinoviya 1975'te öldü İfigeniya da çıkıp gitmiş. Evleri o gün bugündür kapalı kalmaktadır." (s.180).

"Ruhban okuluna giden yolun köşesinde, kuleli güzel ev bir zamanlar Markaryan ailesine aitti ve 1879 yılında inşa edilmiş olan Antopulos Paşa'nın yazlık evinin hemen yanındaydı; bahçesi ise Mitropolit Delikanis'in ve Hacıteologus'un ve Ambela'nın bahçelerine dek uzanırdı."

"Kostakis Antopulos Paşa 1838 yılında Üsküdar'da doğmuş, 'akıllı ve kültürlü' bir insandı. Osmanlı idaresinde mebus olmuş, İngiltere'de sefirlik yapmış, Girit kaymakamı ve Temyiz Mahkemesinde savcı olmuştu. Heybeli cemaati Kostakis efendiyle kıvanç duyardı. Adaya her gelişinde merasimle karşılanırdı. Gelişi bayram sayılır, adanın ileri gelenleri onu İskele'de sıraya dizilip karşılardı. Ayi Nikola arşivinde Ocak 1887'de gerçekleşen böyle bir ziyaretin anlatımını buluyoruz." (s.234)

"Güzel eski zamanları bize anlatan ada yaşlılarına göre Lianopulos'un çocukları müzikli geceleri sırasında Beethoven'in sonatlarını -Aleksandros keman, Maria piyano- çalarmış ve adanın basit insanları karşıkaldırımın setine kurulup büyük salonda avizelerin sıcak renkleri altında gidip gelen gölgeleri izleyerek müziği dinlerlermiş. Psomiadis'in köşkünde Lukiya İoanidu piyano konserleri verirmiş, Papadakis'in evinde iki kızı Schumann'ın sonatlarını "à quatre-mains" çalarlarmış. Triandafilidis'lerde üç kardeş piyano, keman ve çelloyu ve Platanakya mahal-

Yüzyılın başında bir Heybeliada kartpostalı. S

lesinde doktor Murunakis'in kızları çok iyi piyano ve keman çalarlarmış; konserleri toplumsal bir olay sayılırmış. Bu bambaşka bir devirdi, insanları başka türlüydü. Ama dünya gerçekten daha mı güzeldi, daha mı gerçekti? Yoksa ge-

en bina Deniz Harb Okulu.

çen yılların olayların üzerine atmış oldukları tülle, geçmişi biz şimdi yoksulluktan uzak, çirkinliklerden kurtulmuş, küçüklüklerden arınmış bir güzel düş gibi mi görüyoruz?". (s.244)

"Nikolopulos'un 1870 yılında inşa edilmiş olan üç katlı yazlık evi eski görkemli görünümünü devam ettirerek günümüze dek gelmiştir. Rahat iç mimari düzeni, eşyaları, kitaplıkları ve hele ikinci kattaki resimlerle süslü ve altın kornişli aynalı salonu ziyaretçileri her zaman etkilerdi. Bu Nevi Nikolopulos'un damadı hukuk profesörü Yorgakis Melahrinos Efendi (1855-1927) miras yoluyla almıştı. Bu eve Hristos Kilisesi'nin katibi, mebus, Patrikhane'nin ve cemaatin avukatı olan Ahilea Moshos yazlığa gelirdi. Kütüphanesi ve arşivi 1972 yılına dek eksiksiz duruyordu. Bu arşivin alınyazısı da İstanbul'un öteki tarihi arşivlerinden farklı olamazdı. Ev 1973 yılında bütün eşyasıyla birlikte bir Ermeni aileye satıldı. Moshos'un arşivi de birlikte! Yeni ev sahipleri el yazmalarını ve başka istemedikleri şeyleri iki arabaya yükleyip Milos'un (Yeldeğirmeni'nin) yarına, çöplerin atıldığı yere attılar. Hâlâ gözümün önündedir, kuvvetli bir lodos esmişti ve rüzgâr Aya Triada tepesini elyazmaları ve kağıtlarla doldurmuştu, çılgınca savruluyorlardı çamların içinde!". (s.215)

"Son Rum balıkçılar (1973) Borakis kardeşlerdi: Lukas, Yanis ve Stelios... Bir sabah çıkıp gittiklerini duyduk; böyle birden oldu gidişleri bütün Rumların yapmış olduğu gibi. Bir gün önce Dioyenis'in kahvehanesindeydiler, ama hiç kimseye bir şey söylememişlerdi. Çocukları büyümüştü anlaşılan ve okula gitmeliydiler."

"Heybeliada'da hiçbir zaman gitmeyecekler kalmıştı: Evgenis, Paminis, Hampos, Valiusakis ve Yorgo Papakis. Papakis, çekingen ve haysiyetli, yoksulluk içinde, yaşlı kızkardeşiyle birlikte Kutrulimano'da yaşıyordu. Kızkardeşine o bakardı. Seksenbeş yaşındaydı, ama hâlâ balığa çıkar, limanın içinde tekir tutardı. Yoruluyordu, güçsüzdü, dayanmaya çalışıyordu. Bir gece ağlarını çaldılar. Sandalını bıraktı, bir daha denize açılmadı (1979). Kalmış olan bir-iki Rum evine gazete dağıtırdı, Dioyenis'in kahvesinde masalara da bakardı, bir bahşiş uğruna."

"Duyduğuma göre hâlâ yaşıyormuş, iyiden iyiye yaşlanmışmış, o yukarı mahallede. Kızkardeşi ölmüş. Ona, iyi kalpli Türk kadınları bakmaktaymış." (s.277)

Kitaptan seçmeler yaparken metni kırparak, paragrafları genel içeriğinden

Akilas Millas'ın kitabının kapağı.

ayırarak, değerli bilgileri ve hele manastırlarla ilgili uzun incelemeyi bütünüyle atlayarak yazarın hakkını yemiş olabilirim. Fotoğrafları, gravürleri, resimleri de gereğince sunamadım. Ama Heybeliada'yla ilgili ilginç bir kitabın varlığını duyurabildim sanırım.

"Türkiye Tarihi" derken yalnız Türkler'in tarihini anlayanlar, dar ulusçu bir tarih anlayışının sözcüleridirler. Zamanla, başka bir ulusa dönüşen insanların tarihi onlarca yabancı ve hatta bizi ilgilendirmeyen bir tarihtir. Yunanistan'da da aynı anlayış yaygındır. Yüzyıllarca bugünkü Yunanistan toprakları üzerinde yaşamış ve izler bırakmış olan Türklerin kültürü, sanatı, yapıtları, etkileri, dinleri, idarî ve etnolojik mirasları ve katkıları yeterince araştırılmamaktadır. Ama bir yörenin tarihi derken, artık zamanımızda, bir tek -ve son- ulusun değil tüm insanlarının ve hatta doğası, ekonomisi ve komşu insanların etkileriyle birlikte çok daha geniş bir dünyanın geçmişi anlaşılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye'yi ve Yunanistan'ı da her iki ulusun tarihi ve kültürü özellikle ilgilendirmelidir. Yüzyıllar sürmüş *zor ve zoraki* birarada yaşama deneyi, bu iki ulusu ilişkili kılmıştır. Hatta diyebiliriz ki, bir tarafı etraflı bir biçimde anlayabilmek için öte yanı da iyi tanımak gereklidir. Tarihçiler dar-ulusçu anlayışı aştıkça kendi uluslarının tarihini de zenginleştireceklerdir.

[1] Orlof Olayları: Osmanlı-Rus savaşı sırasında (1768-1774) Rus donanması Aleksi Orlof idaresinde Akdeniz'e indi; Ege adalarının ve Mora'nın halkı ayaklanmaya kışkırtıldı. Ayaklanma bastırıldı (1770). Düzensiz Arnavut çeteleri dokuz yıl boyunca bu yöreleri yakıp yıktı.

[2] Manî, Mora'nın güneyindedir. Tsakonlar güneydoğu Mora'da yaşarlar.

[3] Charles Mac Farlane, *Turkey And Its Destiny*, London, 1850, s.55.

16. yy'da Osmanlı Devleti'nin Sosyo-ekonomik Tarihi ve Mimar Sinan

YAVUZ CEZAR

Geçen Temmuz sayımızda yayımlanan Prof.Dr. Şerafettin Turan'ın yazısından sonra, bu inceleme de Sinan mimarîsinin ekonomik temellerine ışık tutuyor.

I. XVI. Yüzyılın Sinan'la Özdeşliği: Sinan Çağı

KOCA bir yüzyılın tek bir kişinin ya şamı ve faaliyetleriyle özdeşleşmesi mümkün müdür? Genelde bu soruya verilecek yanıt "Hayır"dır. Ancak, o söz konusu kişi Sinan olunca, verilecek yanıt "Evet"e dönüşür. Gerçekten, Osmanlı Devleti'nin tarihinde XVI. yüzyıl tam anlamıyla bir Sinan Çağı'dır ve tüm bir yüzyılın bu biçimde betimlenmesi hiçbir zoraki yakıştırmanın ürünü de değildir. Zira, önce hem Sinan'ın gerçek yaşam çizgisi bütün yüzyılı kapsar, hem de bu dönem Osmanlı uygarlığının dışa yansıyan somut göstergeleri Sinan sayesinde vücut bulur.

Onun tüm XVI. yüzyılın simgesi haline gelmesi kuşkusuz önce yaşamının uzunluğuyla ilgilidir. Sinan'ın yaşam süresi hakkında çeşitli rivayetler varsa da, yüzyıl kadar bir ömür sürdüğü kesindir ve hatta büyük bir olasılıkla öldüğünde yüz yaşını da aşmıştı. Bu konuda çeşitli rakamların ileri sürülmesinin nedeni onun doğum tarihinin belli olmamasından kaynaklanır. Ancak ölüm yılı kesin olarak bilinmektedir: 1588. Yaşam öyküsünün çeşitli ipuçları Sinan'ın II. Bayezıd devrinde doğmuş olduğuna kuvvet kazandırır ve muhtemelen Sinan'ın doğum tarihi 1480'li yıllardır. Bu durumda onun II. Bayezıd (1481-1512)'dan başlayarak, Yavuz Selim (1512-1520), Kanunî Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574) ve III. Murad (1574-1594) yani tam beş padişah dönemini idrak etmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Çocukluk, gençlik ve eğitim dönemlerinin Kanunî Süleyman öncesi yıllarda kaldığı anlaşılmaktadır. Meslekteki etkinliği ise, 1539'da *sermimar-ı hassa* (baş mimar) olmasından sonra başlayacaktır ki, bu göreve atandığında Sinan'ın yaşı elliyi geçmişti. Süleymaniye Camii ve Külliyesini bitirdiğinde ise yaşı 70 dolaylarındaydı. Görkemli Selimiye Camii'nin yapımı da Sinan 90 yaşına geldiğinde tamamlanmış olacaktır. III. Murad'ın annesine ait Atik Valde Camii'ni 1583'de gerçekleştirmiş olan büyük mimarın yaşı ise o tarihte 95'i aşkındır.

Tüm bu yüzyılın Sinan'la özdeşliğinden söz ederken, kuşkusuz bu özdeşlik sadece Sinan'ın uzun ömürlü olmasına bağlanamaz. Sinan'ı kendi çağının ayrılmaz bir parçası ve simgesi yapan esas olay, aslında onun yapıtlarının estetik ve görkeminden ziyade bu yapıtların çokluğu, çeşitliliği ve de en önemlisi sürekliliğidir. Eğer öyle olmasa idi, Sinan tarihimizde tek ya da birkaç değerli yapıt vermiş tesadüfi bir deha olarak yorumlanır ve ona koca bir yüzyılın simgesi olarak bakılmazdı. Gerçekten Sinan, XVI. yüzyılın Osmanlı Devleti ve toplumu ile o kadar bütünleşmiştir ki, sadece onun yaşam öyküsünü ve meydana getirdiği çeşitli türdeki yapıtları inşa yerleri, mahiyeti, işlevi ve yaptıranları açısından incelemek bile bugünkü kuşaklara o çağdaki Osmanlı dünyasının siluetini yakalama imkânı verecektir. Bunlar yapıldığında görülür ki, karşımızda giderek genişleyen ve üç kıt'aya yayılmış olan bir imparatorluk vardır. Bu imparatorluk içerisinde hemen her türlü kurum gelişmesini tamamlamış ve dolayısıyla artık görevler, yetkiler ve zümreler kesinkes belli olmuştur. Bu dönem devletin *"klâsik çağı"*dır. Ülkede gelişmiş ve canlı kentler vardır;

Manisa'da Muradiye Camii

ancak ekonomi temelde tarıma dayalıdır ve nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde oturmakta ve tarımla uğraşmaktadır. Vergi yükümlülüğü de esas itibariyle reâyâ adı verilen bu zümre üzerindedir. Devlet taşrada tarımsal ekonomi ile askerliği meczeden bir sistem geliştirmiştir. Merkezde ise, Kapukulu Ocakları adı altında, örgütlenmiş ücretli ve sürekli bir hassa ordusu vardır. Ülke yönetiminde söz sahibi olan yüksek bürokratlar genellikle devşirme kökenli olup, kul statüsündedir. Ülke sınırları içerisinde her kavim ve dinden insan yaşamaktadır. Bu insanların gerek birbirleriyle ve gerekse devletle olan ilişkilerini düzenleyen hukuk sistemi salt şer'i nitelikte değildir. Ayrıca bir de örfi hukuk geliştirilmiş ve böylece çok çeşitli unsurların tek bir çatı altında toplanmasına ve bir arada tutulup kaynaşmasına olanak sağlayan bir düzen gerçekleştirilmiştir. Bu düzende, aynen Sinan gibi, kökeni ne olursa olsun herhangi bir köy çocuğunun yükselme ve devletin yönetim kademelerinde söz sahibi olabilme yolu her zaman açıktır. Yönetenler ise genelde *"askerîler"* diye anılırlar ve bu zümreye dahil olanlar, başta vergi muafiyeti olmak üzere bazı ayrıcalık ve haklara sahip olurlar. Bunların yetkileri geniş, maaşları yüksektir; ama, padişah iradesi karşısında boyunları yine de kıldan incedir. Padişahlara gelince: Osmanlı Devleti'nde padişah yalnız siyasal otoritenin başı değildir. O aynı zamanda, ülkenin en zengin insanıdır. Padişahlar hem devletle özdeş görünür, hem de kendilerini ve hanedanı bir bakıma devletten ayrılırlar. Bunun en büyük göstergesi *"Hazine-i Âmire"* adı verilen devlet hazinesinin yanısıra padişahların bir de *"Ceb-i Hümâyun"* denilen özel ve kişisel bir hazineye sahip olmalarıdır. Ülkedeki fiskal gelirlerin bir bölümü doğrudan doğruya bu özel hazineye girer ve padişahlarca dilenildiği gibi kullanılır. Padişahlar ve hanedan mensupları servetlerinin bir bölümünü vakıflar (selâtin evkafı) yoluyla değerlendirme yoluna gideceklerdir ki bu sayede, ülkenin çeşitli yapıtlarla benzenmesi mümkün olabilecektir. Maddi imkânları geniş olan ve arkasında "hayırlı eser" bırakmak isteyen paşaların ve diğer kimselerin de aynı yolu benimsemesi, mimar ve sanatçılara bu dönemde epeyce iş yaptırılmasına vesile olacaktır.

İşte, Sinan'ın yaşam öyküsü ve yapıtlarının peşine takıldığımızda, XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasından, önce bu çizgileri yakalarız. O halde Sinan bir tesadüf değil, yaşadığı çağın imkân ve koşullarının mimariye yansımış olan somut bir simgesidir ve Sinan'ın yaşamı ve eylemi, onun bu çağla ne denli bütünlenmiş olduğunun bir delilidir.

II. Zirvelerin Özellikleri

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihinde genellikle bir "zirve" olarak nitelenir. Çağa, özellikle askerî ve siyasal tarih açısından bakıldığında, bu yoruma katıl-

Haseki Sultan (Ayasofya) Hamamı, İstanbul.

Edirne'de Selimiye Camii

mamak zordur. Sanat ve bilim tarihçileri de XVI. yüzyılı "altın çağ" olarak görürler. Gerçekten, bu yıllara şöylece bir göz atılması bile, bu kanıyı destekleyip ve hatta pekiştirecek birçok noktanın sergilenmesini sağlar. Nitekim, ayrıntılar arasında kaybolmadan, hemen işaret edelim ki, mesela dönemin sultanlarından biri bu zirveyi yansıtırcasına "muhteşem" lâkabıyla anılmaktadır. Öyle ki, çağdaşı olan Avrupa hükümdarları onun askerî ve siyasal nüfuzundan yararlanmak için birbirleriyle adeta yarış halindedirler. Osmanlı Devleti'nin o dönemde tüm Akdeniz dünyasında yarattığı imaj bir "süper devlet" görüntüsünden başka bir şey değildir. XVI. yüzyılın ilk yarısında bu süper gücün donanması Akdeniz'de tek başına müttefik donanmaları durdurabilmektedir. Keza bu arada Karadeniz, Basra ve Kızıldeniz de Osmanlı egemenliğindedir. Ülke toprakları üç kıt'aya yayılmıştır. Başkent İstanbul ise,tahminen yarım milyona yakın nüfusla adeta dünyanın en canlı ve en mâmur kenti durumuna gelmiştir...

Ancak, bu görüntülere rağmen, zirveler genellikle tehlikeli noktalardır ve bu gibi dönemlerin tahlili de bilimsel açıdan kendine özgü zorluklar içerir. Zira, herkes bilir ki, bir yönden bakıldığında, "zirve" denen şey yükselişin tepe noktası, ama diğer yönden bakıldığında, inişin başlangıcıdır. Dolayısıyla, zirvelerin olduğu yerlerde olumlu ile olumsuz, iyi ile kötü birbirine karışmış gibidir. Bu bakımdan zirveler aynen bir grafikte olduğu gibi, bir süre için düz bir çizgiye dönüşmedikçe, dönemi yargılamak ve hüküm vermek zorlaşır.

Hazır grafik sözcüğünden dem vurmuşken, yukarıda sözü edilen bakış açılarının yanısıra döneme bir de ekonomik tarih açısından bakılması gerektiğini işaret etmekte yarar var. Böyle bir bakış açısı, bize hemen gösterecektir ki, ülkelerin tarihinde tek bir zirve değil, zirveler söz konusudur; keza iniş değil, inişler vardır. Daha da açıkçası hiçbir ülkenin, hiçbir dönemi tek bir grafiğe sığdırılamaz. İktisat tarihçisi döneme elinde çeşitli değerlerin, çeşitli grafikleri olduğu halde yaklaşacak ve hükmünü bunlara göre verecektir.

O halde, altını ısrarla çizerek belirtelim: Mevcut bazı göstergelere bakarak, Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıldaki durumunu her açıdan altın çağın bir uzantısı olarak görmek ve değerlendirmek mümkün olamayacaktır. Özellikle ekonomik duruma ilişkin bazı verilerin bu altın çağ tanımıyla tezat teşkil edebileceğini şimdiden söyleyelim. Hattâ bu göstergelerden bazıları, yakın bir gelecekte Osmanlı için tehlike çanlarının çalacağının da işareti olabilecektir.

III. Ekonomi ve Mimari Etkinlik

Sinan'ın mimari sahadaki etkinliğini merkez alarak XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasının sosyo-ekonomik tarihine eğildiğimize göre, sorgulanması gereken önemli bir nokta da bu etkinlik ile ülkedeki genel ekonomik durum arasındaki bağlantılardır.

Osmanlı örneğine değinmeden önce, hemen belirtelim ki, imparatorluk tipi siyasal yapılarda ve özellikle geleneksel devletlerde bu ilişki, öyle ilk elde sanıldığı gibi, pek güçlü değildir. Yani ülkelerin genel sosyo-ekonomik göstergeleri hiç de olumlu seyretmediği halde, tarih boyunca birçok ülkede anıtsal mimarlık yapıtları dikilebilmiştir. Hatta, bazı ülkelerde bu yapıtlardan bir kısmının o ülkelerin en kötü yıllarında yapılabilmiş olduğu da görülür. Aslında bu durumları yadırgamamak lâzımdır. Ülkelerin zenginliği ve halkın refah düzeyi ile bu eserlerin yapılışı arasında doğrudan ilişkiler kurmadığımız takdirde, sorun çözümlenmiş olacaktır.

Bu gibi yatırımların kimlerce yaptırıldığı ve finanse edildikleri noktası kurcalanınca konu daha bir aydınlanır ve o zaman görülür ki, bir ülkede bazı kişi ya da kesimlerin zenginliği, o ülkelerin genel anlamda zenginliği anlamına gelmeyecektir.

Bu görüşler Osmanlı örneği için de geçerli olabilir. Ancak Sinan Çağı'na

biraz daha ihtiyatla yaklaşmalıyız. Zira, daha önce de değindiğimiz gibi, bu dönemde mimaride bir süreklilik olayı vardır. Bu süreklilik ise bizi dönemin mimari etkinliğini sadece kişi ve zümrelere bağlamaktan alıkoyacak ve bunun nedenlerini biraz da düzen ve genel ekonomik durumda aramamız gerektiğini hatırlatacaktır.

IV. XVI. Yüzyıl ve Osmanlı Ekonomisi

XVI. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin tüm vechelerini burada sergilemeye hem imkân hem de gerek yok. İmkânsızlık, önce doğal olarak bazı konulardaki sağlam veri yetersizliğinden ya da yokluğundan kaynaklanmaktadır. Bazı noktalarda ise, ayrıntılı bilgiler elde olmasına rağmen, genel analiz ve yorumlar için bunların kullanılması, aradaki boşluklar nedeniyle, yine de mümkün olamamaktadır. Kaldı ki, Osmanlı tarihine ait her türlü bilginin, sosyo-ekonomik dönüşümleri açıklamada *"belirleyici"* nitelikte olmadığı da açıktır. O halde burada amaç, Osmanlı ekonomisi ve toplumuna ait her türlü bilgiyi peşpeşe sıralamak değil, bunlar arasında "belirleyici" olanları seçmek olmalıdır.

Böyle bir yaklaşımla XVI. yüzyılda Osmanlı dünyasına göz attığımızda; içte *düzenin oturmuşluğu*nun, dışta ise *ticaret*in belirleyici rol oynadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla, ayrıntılar arasında kaybolmadan bu iki unsur üzerinde durulduğunda, XVI. yüzyıl Osmanlı gerçeğini yakalamak mümkün olabilecektir.

Düzenin avantajları: Osmanlı tarihinde XVI. yüzyılı öncesinden ve sonrasından ayıran temel özelliklerden biri de kısaca "Osmanlı düzeni" adını verdiğimiz *devlet ve topluma ilişkin mevcut sistematik yapıdaki netlik*tir. Gerçekten, bir önceki yüzyılla kıyaslandığında, XVI. yüzyıl her türlü yapısal ve kurumsal gelişmenin tamamlandığı dönem olarak dikkati çeker. İzleyen yüzyılda ise yozlaşma başlayacak ve sistematik yapıdaki bu netlik kaybolacaktır.

Sistematik yapıdaki netlikten kastımız düzenin oturmuşluğudur. Böyle bir düzende artık devlet çarkının nasıl işlemesi gerektiği sorunu iyice aydınlık hale gelmiştir. Keza, toplumu oluşturan çeşitli unsurların da rol ve görevleri bellidir. Böyle bir ortam ekonomiyi oldu-

Mesih Paşa Camii, İstanbul.

İstanbul'da Çarşamba'da Mehmed Ağa Türbesi

ğu kadar sanatsal ve kültürel faaliyetleri de olumlu yönde etkileyeceği kuşkusuzdur. Zira, ortaya çıkan tablo mutlak anlamda ve her sahada olmasa dahi birçok bakımdan bir *istikrar*ın ifadesidir. Ancak "istikrar" olumlu gelişmeleri açıklamada bir anahtar olarak kullanılabildiği gibi, illerdeki olumsuz gelişmelerin ön habercisi olarak da ele alınabilir. Çünkü "istikrar" durulma demektir ve bu da toplumsal dinamizmde bir azalma olduğunun göstergesidir. Durulan toplumlarda ise, bir kesim statükodan yana tavır alırken, bir kesim de yeni iç denge arayışlarına yönelecektir.

O halde, XVI. yüzyıl içinde Sinan'ı yorumlarken düzenin oturmuşluğundan kaynaklanan avantajları gözardı edemeyiz. Sinan sonrası dönemlerin sönüklüğünü de bu avantajların azalmasına bağlayabiliriz. Gerçekten, XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yeni denge arayışları güçlenecek ve böylece XVI. yüzyıla özgü o "sistematik yapı netliği" giderek kaybolacaktır.

Uluslararası ticaretin belirleyici rolü: XVI. yüzyılı değerlendirebilmek için olayları daha öncesinden ve çift taraflı olarak incelemek gerekir. Bu taraflardan biri Osmanlı Devleti, diğeri ise Avrupalı ülkelerdir.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıla uzanan gelişme sürecine bakıldığında, görünen çarpıcı özellik şudur: Devlet sistematik bir fetih politikası izlemekte ve bunun sonucunda ülke sınırları batı ve doğu yönünde giderek genişlemektedir. Aynı yıllarda Batı'da bir genişleme mevcuttur. Ancak Batılı ülkelerdeki bu genişlemenin mahiyeti değişiktir ve bu bir ticari genişlemedir. Gerçekten, XIV-XV. yüzyıllarda Avrupa ülkeleri için artık feodal kalıplar gerilerde kalmış ve bu ülkeler tam anlamıyla bir *ticarileşme* sürecine girmişlerdir. Daha sonra bu ticarileşme daha bilinçli bir düzeye erişecek ve böylece Avrupa'da *merkantilizm* egemen olacaktır.

Acaba Osmanlı Devleti'nin fetih politikaları ile Batı'nın bu ticari eylemleri arasında ne gibi bağlantılar vardır? Bu soruya sağlıklı bir yanıt getirebilmek için XVI. yüzyıl ve öncesindeki uluslararası ticaretin mahiyetini kurcalamak gerekecektir. Bu yapılmadığı takdirde, Osmanlı fetihlerinin rasyonelini açıklamak için "gaza" ya da "iskân ve kolonizasyon" gibi savlarına istinat etmek lâzım gelecektir ki, tüm fetihleri ve özellikle doğudaki genişlemeleri açıklamak için bu savlar yetersizdir.

Batılı ülkeler için uluslararası ilk ciddi ajanları denizci İtalyan kentleri oldu. Bunlar içinde de Venedik'in başı çektiği bilinmektedir. Daha sonraları ise Cenova, Pisa, Ragüza ve Floransa gibi ülkeler kervana eklenecektir. Fransa ve İngiltere'nin Levant ticaretine ilgi duymaları ve etkinlikleri ise daha sonra söz konusu olacaktır...

Yugoslavya'da Drina Köprüsü

Ticaret tarihine ait araştırmalar gösteriyor ki, henüz Osmanlı Devleti Doğu Akdeniz'de ciddi bir güç haline gelmeden çok önce, İtalyan kentleri bu yörelerdeki ticari üstünlüğü ellerine almışlardı. Daha Bizans zamanında bu ülkelere birtakım ticari ayrıcalıklar tanınmış ve bunlar sayesinde özellikle Venedik'in etki alanı Karadeniz vasıtasıyla kuzeye ve kuzey-doğuya kadar ulaşmıştı. Böylece gerek kuzey-güney ve gerekse batı-doğu ekseninde işleyen canlı bir ticari faaliyetler ağı meydana getirilmişti. Ancak ufukta, bu faaliyetleri köstekleyebilecek iki önemli tehlike vardı. Bunlardan biri, giderek genişleyen ve ticaret hacmini besleyebilecek değerli maden kıtlığı sorunu, diğeri ise, bu ticaret yolları üzerine gün geçtikçe daha sağlam bir biçimde yerleşmeye başlayacak olan Osmanlı Devleti. Üstelik; Osmanlı'nın bu yayılışı, yalnızca, bu yollardaki egemenliğin onların eline geçmesi an-

Sultan Süleyman Kervansarayı, Büyük Çekmece.

lamına gelmeyecek ve bu olay, Avrupa'nın, gerek Afrika ve gerekse diğer yörelerde bulunan değerli maden yataklarıyla olan bağlantısını da kesebilecekti...

İşte, özellikle XV. yüzyıldan sonraki başarılı siyasetiyle Osmanlı Devleti, Batı'nın Yakın ve Ortadoğu'daki çıkarlarını engelleyen en önemli güç olacaktır. Batı'ya bu bakımdan vurulan birinci ve en büyük darbe kuşkusuz İstanbul'un fethidir. Bu olay, Batı dünyası ve özellikle onun ticari ajanı olan Venedik için Karadeniz yolunun kapanması tehlikesini doğuracaktır. Ege adaları ve Kırım'ın zabtı ise, Osmanlı Devleti'nin bu yol üzerindeki egemenliğini pekiştirecektir. Bu arada, Balkanlar da Osmanlı'nın eline geçmiş olacak ve böylece Batı bir yandan Sırbistan'daki gümüş yataklarını kaybederken, diğer yandan da doğu Avrupa'nın tahıl ambarı sayılan ovalar Osmanlı ülkesine katılacaktır.

Osmanlı Devleti'nin, Avrupa ekonomisini olumsuz yönde etkileyebilecek olan fetih politikası, sadece Batı cephesiyle sınırlı kalmayacaktır. Gerçekten, bu açıdan Avrupa'yı yakından ilgilendiren ve endişelendiren diğer önemli bir gelişme de Mısır'ın Osmanlı'nın eline geçmesidir. Bu olaylar sonucunda, Osmanlı Devleti Filistin'den Basra'ya uzanan bölgeyi de kontrolüne aldığı için doğu Akdeniz'den İran'a ve oradan da Hindistan'a uzanan ticaret yolu Batılı güçlere kapanmış olacaktır. Mısır ve kuzey Afrika'nın fethi ise, Avrupa'nın hem Afrika altınından yararlanma imkânlarını kısıtlayacak hem de Kızıldeniz istikametindeki ticari yolların denetiminin Osmanlı'ya geçmesi anlamına gelecektir.

Bu tablo gösteriyor ki, artık Levant ticaretinin tüm kilit noktalarına Osmanlı Devleti gelip oturmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı fetih politikalarını, ekonomik nedenlerden soyutlayarak, başka saiklerle açıklamaya çalışmak yeterli değildir. Ancak, uluslararası ticaretin kilit noktalarını ele geçirmekle, ülke sınırlarını bu istikametlere doğru genişletmek, ilk elde birbiriyle uyumlu ve çakışır bir politika gibi görünmekle birlikte, aslında birinin diğerini, Osmanlı örneğindeki gibi, kesinkes intaç etmesi, pek zorunlu değildir. O halde, bir yandan bunun nedenleri, diğer yandan da maliyetinin ayrıca sorgulanması gerekecektir.

Biz burada Osmanlı'nın fetih politikalarını etkilemiş ve yönlendirmiş olan diğer bütün faktörlerden de uzun uzun söz edecek değiliz. Önemli olan, bu politikaların uluslararası ticaret yollarının kilit noktaları ile yakın ilgisinin olduğunun da görülmesi ve hesaba katılmasıdır. Osmanlı yönetim kademelerinde, bu ticaret dünyasının nimetlerine ilgi doğduktan sonra, yapılabilecek iki şey vardı: Bu kilit noktaları ya ticari ya da askerî ve siyasi açıdan fethetmek. Osmanlı için ikinci rolün tercih edilmesi kendi yapısına daha uygundu. İşte bu rolün tercihi, diğer bütün faktörlerle birlikte, Osmanlı için giderek genişlemeyi de zorunlu kılan önemli bir unsur oldu. Bu genişlemenin Osmanlı'ya sağladığı avantajların yanısıra kuşkusuz bir de maliyeti olmuştu. Ama, aslında bu işin gerçek maliyeti, doğrudan doğruya genişlemenin kendisiydi. Yani, optimal sınırlar aşılmış ve böylece devlet, sağlanan avantajları aşıp geride bırakacak olan büyük bir yükün altına girmişti.

Osmanlı Devleti'nin bu biçimde genişlemesi Avrupa'yı yeni arayışlara yöneltecektir. Bu arayışlardan biri Osmanlı içinde, diğeri ise dışındadır. Batı'nın Osmanlı içindeki arayışları bunların Levant ticaretinde Osmanlı'dan çeşitli imtiyazlar koparmaları ile sonuçlanacaktır. Aslında bu, bir bakıma, Batılılar düzeyinde bir ticaret burjuvazisi geliştirememiş olan Osmanlıların da tercihi olacaktır. Böylece, doğu Akdeniz'de uluslararası ticaret adeta yabancı gemici ve sermayedarlara bırakılacak ve

Süleymaniye Camii'nin 18. yüzyıl sonlarında yapılmış bir gravür.

bu canlı ticaretten Osmanlı Devleti'nin kazancı, ticarete doğrudan katılanlara oranla düşük kalacaktır. Denebilir ki Osmanlı'nın bu ticaretten doğrudan kazancı devlet hazinesine giren geçiş ve gümrük resimlerinden ibarettir. Tabiî bu arada ülke sathına yayılan yan kazançlar da olmuştur; ama dediğimiz gibi, bunlar da, ticareti fiilen yapanların düzeyine erişemiyecektir.

Levant ticaretini fiilen yürütenler Venedik, Cenova ve Floransa idi. Ancak, bu ülkeler doğu-batı ticaretine sadece aracı olarak iştirak etmiyorlar, zaman zaman da gerek Osmanlı ve gerekse daha doğudaki pazarlara doğrudan kendi ürünlerini de sürüyorlardı. Nitekim, Floransa daha II. Bayezıd zamanında, Osmanlı'ya, kendi üretimi olan yünlü kumaşları pazarlamayı başarmıştı. Ancak, bu ülkelerin Osmanlı pazarlarındaki rekabeti, kendi aralarında da sürtüşmelere neden olacak ve her biri bu piyasada ön plana çıkabilmek ve pazar payını büyütebilmek için büyük mücadele verecektir. Bu çekişmeler sonucunda, Raguza da devreye girecek ve doğu ticaretinde etkin olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Doğu fetihleri ipek ve baharat ticaretinin denetimini de elinde bulundurmasına imkân vermişti. Hazine gümrük vergileriyle bu olaydan yarar sağlarken, Halep, Bursa, İskenderiye ve İzmir gibi kentler de bu ticaretin getirdiği canlılığı yaşıyordu. Ne var ki, bu durum bir yandan İran'ı, öte yandan da Doğu ticaretinden İtalyan kentleri kadar pay koparamayan diğer Avrupalı ülkeleri rahatsız ediyordu. Bunlardan Portekiz, İran'a doğrudan ulaşabilme amacıyla, Osmanlı ile büyük mücadeleye girecektir. Böylece İran-Portekiz ittifakı oluşacak ve Afrika'yı dolaşarak Hint Okyanusu'na ulaşan Portekiz donanması, Kızıldeniz ve Basra'dan Osmanlı egemenliğini sökmeye çalışacaktır. Ancak, Osmanlı göçleri buralardaki denetimi bırakmamak için büyük çaba gösterecektir ve bir süre de başarılı olabilecektir. Osmanlı'nın bu direnişinin yanısıra Afrika yolunun uzun ve pahalı olması da mevcut ticari trafiğin bir süre daha Osmanlı lehine işlemesini sağlıyabilecektir. Ancak, ileriki yıllarda Portekiz'i takiben İngiltere ve Hollanda da Hint Okyanusu'na ulaşacak ve böylece Avrupa ülkeleri devreden Osmanlı'yı çıkararak Uzak-doğu ile Avrupa arasındaki ticareti doğrudan yapma imkânına kavuşacaklardır. XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde, doğu Akdeniz-Basra-Hindistan güzergâhındaki ticaret sönükleşecektir.

İşte bu son anlatılan olaylar, Batı'nın, Osmanlı dışındaki arayışlarının bir bölümüdür. Bilindiği gibi, bu arayışların bir diğer uzantısı ve sonucu da Amerika kıtasının keşfidir.

Bu arayışların en büyük dürtüsünün Avrupa'daki ticaret hacminin büyümesi olduğu noktasına daha önce değinmiştik. Ticaret hacmindeki bu büyüme daha fazla kıymetli maden de gerektirmekteydi. Para kıtlığı mevcut olduğu sürece ya fiyatlar giderek yükselecek ya da ticari daralma zorunlu olacaktı. Tarihi veriler durumun fiyatları etkilemesiyle sonuçlandığını göstermektedir. Ancak, hemen belirtmek lâzımdır ki, para kıtlığından kaynaklanan fiyat artışları ile para bolluğundan kaynaklanan fiyat artışları nitelik açısından birbirinden farklıdır. Birinci tip fiyat artışları her zaman ikinci tiptekilerden daha aşağı düzeylerde olmuş ve hem de zaman olarak daha uzun bir döneme yayılmıştır. Dolayısıyla, bu artışların ekonomiyi tahrip etmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır.

Bu bilgiler çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne bakılırsa, değerli maden darlığı sorununun Osmanlı için de söz konusu olduğu görülür. Bunun sonucunda, 1480-1580 arası dönemde, Osmanlı Devleti'nde de çeşitli yiyecek maddelerinin fiyatlarında bir genel artış saptanabilmektedir. Ancak bu artışlar, araştırıcılarca hiç bir biçimde tehlikeli olarak yorumlanmamışlardır. Tehlikeli, yani ani ve yüksek fiyat artışlarının Osmanlı ekonomisini sarsması olayı 1580'lerden sonra söz konusu olacaktır. Nitekim, 1584-1594 arasındaki on yıl gibi kısa bir süre içinde Osmanlı akçesi % 50 değer kaybedecektir. İzleyen yıllarda akçenin değer kaybı daha artacak ve böylece Osmanlı ekonomisi için istikrarsız ve dolayısıyla sağlıksız bir dönem başlayacaktır.

XVI. yüzyılın son yıllarında ortaya çıkan bu yeni tablo, Avrupa'da *"Fiyat devrimi"* denen ve Amerika kıtasından kaynaklanan olayın büyük bir dalga halinde Osmanlı ekonomisine de çarpmasından başka bir şey değildir. Gerçekten, XVI. yüzyıla girerken para darlığı çeken Avrupa, aynı yüzyılın sonlarında Amerika'dan gelen tonlarca altın ve gümüş sayesinde bu sorunu çözümlemiş ama bu kez de eşya ve yiyecek fiyatlarında büyük bir patlama olayı ile karşı karşıya kalmıştı. Amerikan kökenli gümüş, İspanya'ya gelip paraya dönüştükten sonra, İtalyan devletlerince doğu Akdeniz ticaretinde kullanılıyor ve Osmanlı dünyası da bu yeni duruma ayak uyduramıyarak yüksek fiyat artışlarına sahne oluyor ve böylece Osmanlı ekonomisinde bu olaydan kaynaklanan olumsuz gelişmeler de başlıyordu... Ancak, hemen belirtelim ki, bu son gelişmeler, yani enflasyonun Osmanlı ekonomisini allak bullak etmesi 1580'lerden sonradır ve bilindiği üzere Sinan 1587'de ölmüştür.

Sonuç

Sinan Çağı diye adlandırdığımız XVI. yüzyılın, türlü açılardan olduğu gibi, ekonomik açıdan da, bir önceki ve bir sonraki yüzyıllardan daha istikrarlı bir dönem olduğu görülmektedir. Bu durumun Sinan'a ve çalışmalarına yansıyan olumlu etkileri olmuş ve böylece Osmanlı ülkesi çeşitli yapıtlarla bezenmiştir.

XVI. yüzyılda Osmanlı dünyası canlı bir ticari faaliyete de sahne olmuş ve bu sayede kentler gelişmiş ve zenginleşmiştir. Kentlerin sosyal yaşamda önem kazanması buralarda bir yandan ticari yapıların (bedesten, han) bir yandan da diğer kamusal yapıların (cami, imaret) yapılmasını bir ihtiyaç haline getirmiştir. Doğu Akdeniz'de bu dönemde söz konusu olan canlı ticari trafiğin Osmanlı ekonomisini olumlu yönde etkilediği muhakkaktır. Ne var ki, Osmanlı Devleti bu uluslararası ticarete Batılılar gibi doğrudan katılamadığından, kazancı potansiyel imkânların çok altında kalmıştır. Özellikle, dış ticaret politikası olarak ihracatın kısıtlanıp, ithalata pirim verilmesi, zaten lonca sisteminin dar kalıpları içinde sıkışmış olan üretim kesimini de olumsuz yönde etkilemiş ve böylece manifaktürel ve sınai üretim ve gelişmenin öncüleri olabilecek olan esnaf ve zanaatkâr zümresinin ileride bu tarihi rolünü oynaması zorlaşmıştır. Oysa, XV-XVI. yüzyıllarda Avrupa'da, lonca kalıpları artık çoktan kırılmış, rekabet ön plana çıkmış ve uluslararası ticarette merkantilist politikalar izlenmeye başlanmıştı. Yani ülkeler bilinçli bir biçimde ulusal serveti arttırmanın yollarını arıyor ve bunun için de yurt içi üretimi dış rekabetten koruyarak, ihracatı teşvik ediyorlardı... □

* Bu makalenin ortaya çıkmasına vesile olan T.V. için hazırlanan bir Mimar Sinan belgeselidir. Altı bölümlük bir dizi biçiminde planlanan ve geçtiğimiz aylarda yayımlanan bu belgeselin yönetemenliğini Süha Arın, baş danışmanlığını ise Prof. Metin Sözen üstlenmiştir. Sözen, konuya katkısı olabilecek çeşitli bilim ve sanat adamlarını bir araya getirerek bir ekip oluşturmuştur. Bir iktisat tarihçisi olarak bu ekibe ben de katıldım ve yaptığımız toplantılarda görüşlerimi açıkladım. İşte bu makale, o toplantılarda sözlü olarak ifade ettiğimiz çeşitli görüşlerimizin, bir araya getirilerek yazıya dökülmüş halinden ibarettir.

Tek-Parti Döneminde Dışa Kapalı Türkiye

CEMİL KOÇAK

Bugün dışa kapalı olmaktan çok "içe kapalı" bir durumdayız. Birçok kişi için pasaport almak hâlâ "kanun dairesinde serbest", tıpkı matbuatın serbest olduğu gibi... Cemil Koçak'ın yakın geçmişin bilinen gerçeğini irdeleyen yazısı uyarıcı olur mu?

TEK-PARTİ döneminde Türkiye dışa kapalı bir ülkeydi. Yabancı ülkelerle ve yabancılarla temas asgarî düzeyde ve istisnaîydi. O derecede ki, tek-parti döneminde Cumhurbaşkanları (Atatürk ve İnönü) bir kez olsun yurt dışına çıkmamışlardı.

Osmanlı döneminden kalma *Pasaport Kanunu*'nun 1934 yılında geçirdiği değişiklik bu duruma bir örnektir. Bu değişiklikle pasaport harçları 50 kuruştan 25 TL.'ye yükseltilmişti. Dr. Rona Aybay *Yurt Dışına Çıkma ve Yurda Girme Özgürlüğü* kitabında, bu aşırı yükselmenin nedeninin dış seyahatleri güçleştirmek ve azaltmak, böylece döviz sıkıntısını hafifletmek olduğunu yazıyor. Nitekim bu neden yasanın gerekçesinde de açıklıkla belirtilmişti:

"İkincisi ve *bilhassa en mühimi*, milli para kıymetinin istikrarını temin gayesiyle alınan tedbirlerin daha ziyade takviyesi gayesidir. Malûm olduğu üzere 1447 numaralı Borsa Kanunu mucibince tanzim olunan ihtiyaç listesinde mezuniyet verilecek ihtiyaçlar meyanında tahsil, tedavi ve ticaret ihtiyaçları da dikkate alınmış ve bu ihtiyaçlar için senevî verilen döviz mezuniyetleri iki milyon lirayı tecavüz etmiş ve her ne kadar bu ihtiyaçların tevsiki için ihtiyaç sahipleri bazı vesaik ibrazına mecbur tutulmuş ise de, bu maksadı teminden uzak kalmış ve bilhassa tedavi ihtiyaçları için istenilen doktor raporu ve ticari seyahat ihtiyaçları için aranılan ticaret odası vesikası, doktorlarla ticaret odalarına varidat temininden başka bir faidei ameliyeyi mucip olmamış ve tedavi ve ticaret ihtiyaçları arkasında hususi tenezzüh ve eğlence seyahatleri yapılmasına mani olunamamıştır.

Bilhassa bu yüzden memleketten lüzumsuz kambiyo çıkarılmasına mani olmak ve *seyahatleri mümkün mertebe tahdit etmek* gayesi, diğer cihetten muhtelif maksatlarla yapılacak seyahatler sebebiyle sarfolunan yüzlerce lira arasında pasaport harcı miktarının izam edilmeyeceği mülâhazasıyla bu kanun lâyihası vücuda getirilmiştir."

Cumhuriyet döneminin ilk kapsamlı *Pasaport Kanunu* 1938 yılında kabul edildi.

Türk vatandaşlarının yurt dışına çıkmaları ancak "kanun dairesinde serbest"ti. 28 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen *Pasaport Kanunu*'nun 16. maddesine göre, "Hükûmet harp tehlikesi veya memleket emniyetine dokunan diğer fevkalâde haller dolayısile ecnebi memleketler için vatandaşlara pasaport verilmesini kısmen veya tamamen tahdit ve men edebilir"di. Diğer yandan, yasanın 19. maddesine göre de, "memleketten ayrılmaları... siyasî emniyet bakımından mahzur olduğu Dahiliye Vekâleti'nce tespit edilenlere... pasaport veya vesika verilmez"di.

Ayrıca 25. maddeye göre, Türkiye'ye gelecek veya Türkiye'den gidecekler, her geliş ve gidişlerinde pasaportlarını yetkili Türk makamlarına vize ettirmek zorundaydılar. Aybay böylece, pasaport verilirken yapılan denetimin, pasaportun kullanılmasından önce bir de-

Ahmet Emin Yalman uğradığı suikasttan sonra hastanede.

fa daha tekrar edilmesinin mümkün olduğuna dikkat çekiyor.

Umuma mahşus pasaportlar için harç yine 25 TL. idi. Harcın yüksek tutulmasının amacı yine aynıdır. Gerekçede bu durum şöyle anlatılıyor:

"Harice seyahatlerin mümkün mertebe tahdidi, döviz olarak hariçte sarfiyatta bulunacakların kati zaruret olmadıkça bu hareketlerine mani olmak ve bilhassa döviz vaziyetini korumak maksadıyla memleketimizden harice gideceklerden alınacak pasaport harçları eskisi gibi ipka edilmiştir."

Yabancıların da Türkiye'ye girebilmeleri bazı koşullara bağlanmıştı; yasanın 4. maddesine göre, dilenciler, serseriler, deliler, yanlarında Türkiye'de 15 gün kalmalarına, daha sonra da ülkeyi terk etmelerine yetecek para bulunmadığı gibi, Türkiye'de kendilerini himaye edecek yakın akrabaları da bulunmayanlar, Türkiye'de yasalarla yabancılara yasaklanmış işlerden birini tutmayacağını kanıtlayamayanlar, transit geçişlerde yanlarında yeterli paraları ve gidecekleri ülkeler için vizeleri bulunmayanlar ile fahişeler ve kadınları fuhuşa sevk ederek geçinmeyi meslek edinenler, beyaz kadın ticareti yapanlar ülkeye giremezlerdi. Yine aynı maddeye göre; "Türkiye Cumhuriyeti'nin emniyetini ve umumî nizamını bozmak niyetiyle veya bozmak isteyenlere ve bozanlara iştirak ve yardım etmek maksadiyle geldiği sezilenler" de ülkeye sokulmazlardı. 8. madde uyarınca da, "Hükûmet harp halinde ve diğer fevkalâde haller zuhurunda memleketin bir mıntıkasına veya umumuna şamil olmak üzere yabancı devletler tebası hakkında pasaport veya vizeye müteallik kayıt ve şartlar koyabilir"di.

Yabancıların Türkiye'de ikâmetleri ise daha da ayrıntılı kayıt ve şartlara tâbiydi. 29 Haziran 1938 tarihli *Ecnebilerin Türkiye'de İkâmet ve Seyahatleri Hakkında Kanun*'un 1. maddesine göre; "Pasaport Kanunu hükümlerine uygun bir şekilde gelen her ecnebi için Türkiye'de ikâmet ve seyahat Türk kanunları ile tâyin olunan şart ve kayıtlar dairesinde serbest"ti. Yabancıların Türkiye'de izinsiz olarak 15 günden fazla kalmaları mümkün değildi. Yabancılar, vardıkları ilk yerleşim merkezinde yirmidört saat içinde güvenlik güçlerine (polise ya da jandarmaya) başvurmak, hüviyetlerini kanıtlayarak, imzalı bir beyanname vermek zorundaydılar (md. 2). Ülkede 15 günden daha fazla kalmak isteyen yabancılar, güvenlik makamlarından ikâmet tezkeresi almakla yükümlüydüler (md. 3). İkâmet belgelerinin süresi iki aydan başlayarak iki yıla dek uzanabiliyordu (md. 5). Ancak, konferanslara, uluslararası sergilere ve kongrelere, bayram ve spor şenliklerine katılmak için gelen yabancılar, iki ay süreyle ikâmet tezkeresi almaksızın Türkiye'de kalabilirlerdi (md. 10-11). İkâmetlerini değiştiren yabancılar, durumu yirmidört saat içinde, yeni ikâmetgâhlarının bulunduğu yerdeki güvenlik makamlarına bildirmeliydiler (md. 14).

Yabancıları misafir eden Türk vatandaşları da bazı yükümlülükler altına giriyorlardı: "İkâmet, müsaferet veyahut herhangi bir maksatla yanlarına, evlerine ve idareleri altında bulunan yerlere herhangi bir ecnebiyi kabul eden hakikî ve hükmî her şahıs 24 saat zarfında en yakın polis veya jandarma karakoluna, o ecnebi" hakkında bir beyanname vermeliydi. Ancak, "hiçbir menfaat mukabilinde olmayan ve müddeti 7 günü geçmeyen hususî müsaferetler bu hükümden müstesna" idi (md. 16).

Yabancılar, Türkiye'de, yasaların

"Tek-Parti Devrinde Türkiye, Kendi Başına Küçük Bir Demir Perde Âlemi Manzarasını Almıştı"

"Türkiye: 'Ben ecnebi düşmanıyım, katiyen ziyaretçi istemem, memleket me adam sokmam, gelenleri de canından bıktırırım' diye adeta bağırıyor (. .)

... bizde hâlâ vize, Ankara'dan meselenin sorulmasına ve cevap alınmasına bağlıdır (..)

.. bizde bir ecnebinin her kaza hududunu değiştirdikçe polise haber vermesi ve kaydolması icap eder. Kanunun aynen tatbiki lâzım gelirse Eminönü kazasından Beyoğlu kazasına geçen bir ecnebinin ilk önce polise başvurması lâzımdır. Yoksa suç işlemiş olur, mahkemeye sevk edilir ve hapis cezasına uğrar. Dahiliye Vekâleti kanunu ister istemez tefsire tâbi tutarak veya zaruri bir müsamaha göstererek İstanbul içinde dolaşan bir ecnebi hakkında takibat yapmıyor. Fakat polise haber vermeden Adalarda bir gece geçiren ecnebinin yakın vakitlere kadar başına gelmedik aksilik kalmıyordu.

Denilebilir ki tek parti devrinde Türkiye, kendi başına küçük bir demir perde âlemi manzarasını almıştı. Ecnebi düşmandı. Ecnebi ile görüşen şüpheli bir adamdı."

(Ahmet Emin Yalman, "Türkiye'nin Kapıları Seyyahlara Kapalıdır", *Vatan*, 18 Mart 1948)

kendilerine yasaklamadığı işlerde çalışabilirlerdi; bu durumda olanlar yine beyanname vermeliydiler (md. 17-19).

Seyahat etmek isteyen yabancıların uymak zorunda oldukları başka kurallar vardı. (7 Teşrinievvel 1336 [1920] tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilen *Memaliki Osmaniye Dâhilinde Seyrü Seyahat Edenlerin Seyahat Varakası Almaları Mecburî Olduğu Hakkında Kararname*'nin 12. maddesi, yabancıların Osmanlı Devleti sınırları içinde seyahatlerini yasaklıyordu.)

"Ecnebiler 24 saatten fazla süren ve aynı şehir içindeki kazalar müstesna olmak üzere bir kaza mıntıkasını aşan seyahatlerinde" bildirimde bulunmakla yükümlüydüler (md. 15). Ayrıca, "Ecnebilerin girmekten veya ikâmetten kanunla men edilmiş oldukları yerlerden başka memleketin muayyen mıntıkalarında münferit veya toplu bir halde ikâmet veya seyahatleri İcra Vekilleri Heyeti kararı ile men edilebilirdi" (md. 20). Nihayet, "Dahiliye Vekâleti memlekette kalmasını umumî emniyete ve siyasî ve idarî icaplara muzır saydığı ecnebileri, vereceği muayyen müddet zarfında Türkiye'den çıkmaya davet edebilir"di; "verilen mühlet zarfında Türkiye'yi terk etmeyenler sınır dışı edilirler"di (md. 22). "Memleket dışına çıkarılmalarına karar verilip de,... Türkiye'yi terk etmeyenler, Dahiliye Vekâleti'nin göstereceği yerde oturmağa mecburdu"lar; "siyasî sebeplerle Türkiye'ye sığınan ecnebiler, ancak Dahiliyle Vekâleti'nce müsaade olunacak yerlerde ikâmet edebilirler"di (md. 24).

Seyahat edecek yabancılara tercümanlık ve/veya rehberlik etmek isteyenler ise, 8 Teşrinisâni 1341 [1925] tarihinde kabul edilen *Ecnebi Seyyahlara Tercümanlık ve Rehberlik Edecekler Hakkında Kararname* hükümlerine uymak zorundaydılar. Kararname uyarınca Türkiye'de yabancılara tercümanlık ve/veya rehberlik yapmak isteyenler "şehremanetleri ve belediyelerden vesika" almalıydılar (md. 1): "Müstedillerin cünha ve cinayetle mahkûm olmamış ve hiçbir suretle lekelenmemiş erbabı namus ve istikâmetten oldukları polis ve belediyece tahkik olunduktan ve ahvali maziyetleri itibariyle de tercümanlık mesleğine kabullerine mâni bir sebep olmadığı tebeyyün ettikten sonra, malûmatı lâzimeyi haiz olup olmadıkları bilimtihan tâyin olunur"du (md. 3). Şehremanetleri ya da Belediye Meclisleri tarafından seçilen sınav komisyonlarında, adayın bir yabancı dil ile birlikte iyi derecede Türkçe bilmesi, ülkenin tarihini ve tarihi yerlerini tanıması ve bunları iyi açıklayabilmesi isteniyordu (md. 4-5). Ancak belgeler, sadece "verilmiş oldukları emanet veya belediyelerin hudutları dahilinde" geçerliydi (md. 6). Kararname hükümlerine uymayanların belgeleri geri alınabiliyordu (md. 10).

Nâm-ı Nâmi-i Hazret-i Padişahî'ce 28 Nisan 1915 tarihinde Mehmet Ahmet adlı 12 yaşında bir Türk çocuğuna Selânik Konsolosluğumuz tarafından İstanbul'a gitmek üzere "meccanen ita" edilmiş bir Osmanlı pasaportu.

Yabancılar Türkiye'de uzun yıllar muhtemel bir casus muamelesi gördüler; yabancıların Türkiye anılarında bu durum kendini açıkça gösterir.

Hatta Ahmet Emin Yalman 1946 yılında *Vatan* gazetesindeki başmakalesinde hâlâ bu tutumun değişmediğinden yakınıyordu. Yalman, bu sırada dahi, yabancı bir ahbabının İstanbul ve Ankara'da polis takibinde yaşamak zorunda kaldığını, hele Anadolu'yu tanımak ve görmek için gittiği Bursa'da ise polisin kendisini izlemesine dayanamayarak, derhal İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldığını yazmaktan kendisini alamıyordu. Yalman'a göre, artık bu tutumdan vazgeçmenin zamanı gelmiş de, çoktan geçmişti.

Tuhaf olan nokta, bir yandan bu mevzuat yürürlükteyken ve yabancılara karşı polisiye önlemler gündelik uygulamalardan sayılırken; TBMM'deki bütçe görüşmeleri sırasında Basın Yayın Umum Müdürlüğü bütçesinin görüşülmesi sırasında (o sırada, Basın Yayın Umum Müdürlüğü turizm ile de ilgileniyordu), turizmin önemi vurgulanıyor ve hatta turizmin "bacasız fabrika" olduğu yolunda benzetmeler dahi yapılıyordu. Milletvekilleri, hükûmetten turizm gelirlerinin artırılmasını istiyorlardı. □

Tek-Parti Yönetiminin Arka Yüzü!

T.M.İ. ve İ.A.Ş.'nin bir hisse senedi

1922'de kurulup çeşitli yolsuzluklara karıştıktan sonra 1937'de fiilen, ancak 1949'da ise hukuken son bulan ve o dönemde devlet yardımıyla zengin yaratma politikasının ilginç bir uygulamasını serimleyen bu şirket konusunda geniş bilgi için bakınız; Selim İlkin, "Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı 2, 1971 İlkbahar, s.199-232.

Kurucuları arasında *Cumhuriyet* gazetesinin babası Yunus Nadi'den İstiklâl Mahkemelerinin sert üyeleri (Kel) Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali'ye, hatta o mahkemeler tarafından idam edilen Ziya Hurşit'e kadar pek çok ünlünün bulunduğu bu şirket, başlangıçta halktan toplamayı umduğu bir milyon liranın ancak yüzde onundan biraz fazlasını sağlayabilmiş, bu paraları da batırmıştır.

Numero
12669

[(Birinci) TBMM Binasının resmi]

Hisse Senedi
(20) Yirmi-Türk Lirası

TÜRKİYA MİLLÎ İTHALÂT VE İHRACAT
ANONİM ŞİRKETİ

Merkezi Türkiya hükümetinin merkezidir. Nizamnamesi İcra Vekilleri Heyetinin 19 Eylül 1338 tarihli içtimaında tasdik edilmiş ve TBMM Riyaset-i Celilesinin tasvibine iktiran etmiştir.

Şirketin sermayesi

Beheri bir lira kıymetinde bir milyon hisse senedine münkasem 1.000.000 bir milyon Türk Lirasıdır.

İşbu sened yirmi hisseli ve yirmi lira kıymetini havi ve hamiline aid olup bedeli tamamen tediye edilmiştir. Ankara 26 Eylül 1338 (1922)

Meclis-i İdare Reisi
(Mustafa Şeref)

Meclis-i İdare Âzâsı
(imzası okunamadı)

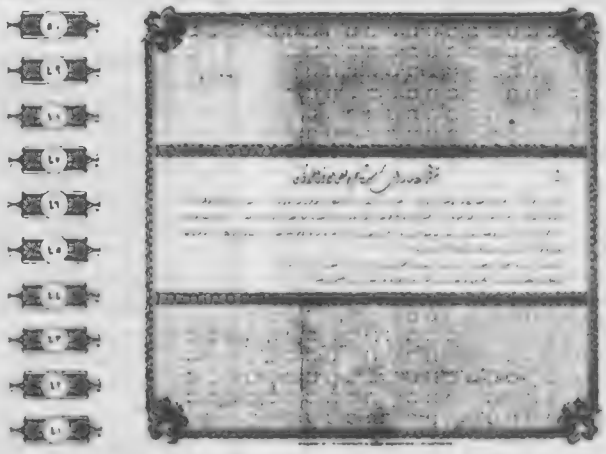

Şirketin Nizamnamey-i Esasîsinden müstahreç bazı mevaddın hülâsası:

Şirketin müddeti elli senedir. Meclis-i idare âzâsının adedi dokuz kişiden mürekkeptir. Meclis-i idare şirketin umur ve ahvalinin idaresi için iktidar-ı tammı haizdir. Hissedaran heyet-i umumiyesi her sene Mayıs zarfında şirketin merkezinde suret-i adiyede akd-i içtima' eder. Heyet-i Umumiye lâakal elli hisseye malik olan ve Türkiye tâbiyetinde bulunan hissedarandan mürekkep olacaktır. Şirketin temetüat-ı safiyesinden evvela birinci temettü olarak yüzde yedi itasına kifayet edecek meblâğ çıkarılıp geri kalan mebaliğden yüzde onu adi ihtiyat akçesini teşkil etmek üzere ve mebaliğ-i mütebakiyenin yüzde beşi fevkalâde ihtiyat akçesi olarak ifrazından sonra bâki kalan kısmı suret-i atiyede tevzi olunur.

Müessislere yüzde on, meclis-i idare âzâlarına yüzde on, şirket müdir ve müstahdemininden olanlara yüzde beş, hissedarlara yüzde yetmiş beş.

Şirketin müddeti münkazi olduktan ve bilcümle taahhüdatı ifa olunduktan sonra, ihtiyat akçeleri kaffe-i hissedaran beyninde taksim olunacaktır. (Elli yılın herbiri için, hisse senedi numarasıyla birer kupon)

AYBAY KOLEKSİYONU

Kırktan Fazla Dil Konuşan Osmanlı Tarihçisi: Prof.Kissling

TURGUT AKPINAR

Büyük Rus Türkologlarından sonra, büyük Alman Türkologlarının da soyu tükenmekte. Bizde ise, gelecek aylarda yeniden üstünde duracağımız Fuat Köprülü merhumdan beri "mütebahhir" âlim yetişmiyor.

Hans Joachim Kissling: Dissertationes Orientales Et Balcanicae Collectae *I. Das Derwischtum*. Dr. Dr. Trofenik, München, 1986, 458.

Hans Joachim Kissling Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae *II. Sultan Bajezid II. und der Westen.* Dr.Dr. Trofenik-München, 1988, 322 s.

TARİH VE TOPLUM dergisinin 20. sayısında (Ağustos 1985), sayın Bedriye Atsız, Münihli Profesör Kissling'i "Yaşayan Türkologlar"dan biri olarak tanıtmıştı. Fakat Prof. Kissling artık yaşamıyor. Esasen o yazıda ağır hasta olduğu da belirtilmişti. 10 Şubat 1985'-de vefat eden Kissling'in ölümünden daha dört yıl bile geçmeden onun bazı müstakil eserleri ile birçok makale ve araştırması nefis iki cild halinde basılmış bulunuyor. Bu mutlu yayın olayı, Kissling'in vefalı arkadaşı, Balkan memleketleri üzerinde yayınladığı değerli eserlerle önemli bir isim yapan, bilgin yayıncı Dr.Dr.Trofenik sayesinde mümkün olmuştur. Dr.Dr. Trofenik daha evvel Kissling'in selefi Babinger'in dağınık makalelerinin üç cild halinde yayınlanmasında da büyük ölçüde rol oynamıştı.

Prof. Kissling'in toplu-makalelerinin tanıtımına geçmeden önce, kısaca "Münih Türkoloji Enstitüsü" diye adlandırdığımız Enstitü ve bugüne kadarki müdürleri hakkında çok kısa bilgi vermeği yararlı görüyoruz: Adı geçen Enstitünün asıl adı: "Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie für Türkologie" (Yakındoğu Tarihi ve Kültürü ve Türkoloji Enstitüsü)'dür, Münih Üniversitesine bağlıdır. Bu Enstitü 1948 yılında Prof. Dr. Franz Babinger tarafından kurulmuştur. Osmanlı Tarihinin bu büyük uzmanını hiç olmazsa ismiyle tanımıyan, tarih meraklısı yoktur, sanıyoruz. Bilindiği gibi, Babinger, Fatih Sultan Mehmed hakkında büyük bir eser yazmıştır. Hakkındaki çeşitli tenkidlere rağmen bu eserin Türkçeye çevrilmemiş olmasını (ki yayınlanmasından kısa süre sonra Fransızca, İtalyanca ve İngilizceye çevrilmiş ve müteaddit baskıları yapılmıştır) ilim alemimizde ve genellikle ilmi alakalarımızdaki "Uyku Hastalığı"[1]na yoran Nadir Nadi'ye hak vermezlik edemiyoruz. Bizce bu eser gerekiyorsa birtakım tenkidlerle birlikte Türkçeye çevrilmeli ve Türk okuyucusu bu kadar önemli bir Fatih Sultan Mehmed biyografisinden mahrum bırakılmamalıydı.

Münih Türkoloji Enstitüsü'nün başına, Babinger'den sonra 1959'da talebesi Prof. Kissling geçmiş ve 1980 yılındaki emekliliğine kadar idare etmiştir. Bugün Ensitütü, Kissling'in öğrencisi olan Prof. Dr. Georg Majer'in idaresindedir. Prof. Majer'in Osmanlı Tarihi üzerindeki birçok araştırmasının sonuncusu *Registerbuch der Beschwerden* Bd. I. (Şikâyet Defterleri) isimli kollektif çalışma mahsulü büyük eseridir.

Son zamanlarda Enstitü'nün kadrosuna yurdumuzda çok iyi tanınan Suraiye Faroqhi (Süreyya Faruki) da katılmıştır. Böylece çalışma alanının ağırlık merkezini Osmanlı Tarihinin teşkil

Kissling'in Dervişler *kitabının kapağı*

ettiği Enstitü, Almanya'daki seçkin yerini sürdürmektedir.

Toplu makaleleri hakkında tanıtmaya geçmeden önce Prof. Kissling hakkında bir iki hususa değinmek istiyoruz.

Kissling, ilmî hayatına dil konuları ile girmiştir. Nitekim doktorası 1935 yılında tamamladığı (ki bir yıl sonra basılmıştır); Âşıkpaşazade'nin dili hakkındadır.

Sonradan Kissling, bir Türk Dili grameri ile Türkçe Deyimler hakkında eserler yazmıştır.

1958-62 yıllarında Münih Üniversitesinde iken Kissling'in bazı derslerini dinlemiştim. Bir dersinde Alınan öğrencilere "bu, şu, o" kelimelerinin farklarını açıklarken, zaman zaman yaptığı gibi "Bakalım (bu konuda) Türk ne diyor?" diye fikrimi sormuştu. Benim doğru ilmî bir açıklama yapmamam üzerine, öğrencilere, "İşte insan anadilini bilir fakat gramatik bir açıklamasını yapamaz" demişti. Ben o yıllarda Hocam Kissilg'in kırkın üzerinde dil bilmekle meşhur olduğunun farkında bile değildim. Bu şaşırtıcı bilgiyi, bir öğrencisinin, ölümü üzerine yazdığı Nekroloji'den öğrendim.[2] Tarihçiler ve özellikle Türk tarihini İncelemek için yola çıkanların pekçok dili bilmesinin gereği ve önemi konuya yabancı olmayan herkesce iyi bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan onun Latince, Yunancadan, Balkan ve Slav dillerine, Arapça, Farsça ve Türkçeden bazı Afrika dillerine (ki Swahili dilinde ders okuttuğu söyleniyor) kadar kırkın üzerinde dil bilmesinin nasıl mümkün olduğuna hâlâ akıl erdirmiş değilim. Demek ki bazı beyinler gerçek bir kompüter gibi kayıt yapabiliyor ve unutma nedir bilmiyor. Saded dışı gibi görünen bu sözler, onun Osmanlı araştırmalarının üstünlük arzeden yönlerinden birini göstermek bakımından önemlidir.

Fakat ilimde dil bilme, sadece iyi bir araştırmanın ön şartlarındandır. Araçtır. Asıl mesele bu aracın ne için ve nasıl kullanıldığıdır. Yani işlenen konuların seçimi ve işleniş tarzı ve metodu önemlidir.

Kissling, hasta yatağında meslektaşı Bedriye Atsız'a kendisinin araştırma alanları hakkında şunları söylüyor:

"İlmî çalışmaların, dil konularından başka Osmanlı Tarihi, tasavvuf ve tarihî coğrafya yönünde de geliştirdim. Tarikatler şeyhler, dervişler ve tekkelerin yanında Osmanlıların ilk devirlerindeki bazı Sultanların şahsiyetleri de beni yoğun şekilde meşgul etti. Bu Sultanların, meselâ II. Bayezid'in Batı dünyası ve bilhassa İtalya ile olan ilişkileri ilmî hayatımın hemen hemen merkez noktasını teşkil etti." Sonra da II. Bayezid'in şahsiyeti ve batı dünyası ile ilişkileri konusunda yazmağı plânladığı kitabını bitiremediğini ve bundan sonra da bitiremiyeceğini, pek yaklaşmış olan ölümünü sezmişcesine, sözlerine ilâve eder.

Maalesef dediği çıktı ve eser tamamlanamadı. Fakat biz bugün, onun vefalı dostları sayesinde biri Tarikatler diğeri II. Bayezid konusunda yazdıklarını toplu olarak iki cild halinde elimizin altında buluyoruz. Yukarda belirttiğimiz gibi, Babinger'in makaleleri de üç cild halinde çıkmıştı. Fakat böyle mutlu bir sonuç her ilim adamına nasip olmamaktadır. Kissling, yakın çevresinin bize söylediğine göre, çekingen ve ilmî toplantılara katılmaktan bile kaçınan ve yeni ilişkiler kurmak peşinde olmayan karakteri nedeniyle, sağlığında değerine göre az tanınan bir ilim adamı idi, denilebilir. Bu yönden yayınlanan ciltler, ölümünden sonra durumun değişmesini sağlayacaktır ve belki de yeni başka ciltler de yayınlanacaktır.

Kısaca söylersek, Kissling'in araştırma alanı Babinger gibi hemen hemen

Kissling'in araştırma alanı Babinger gibi hemen hemen tümüyle Osmanlı Tarihi (ve Türk Dili) ile ilgilidir. Bu araştırmaların ağırlık merkezi ise tarikatlardı.

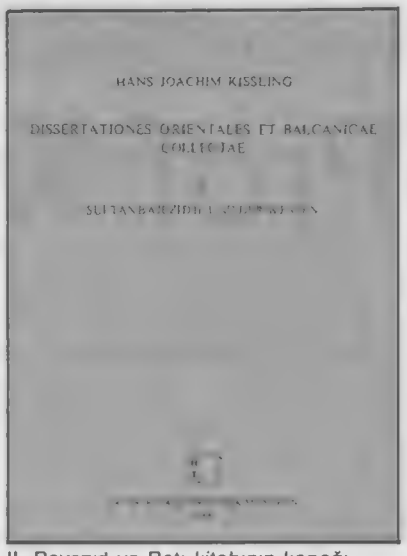

II. Bayezid ve Batı *kitabının kapağı.*

tümüyle Osmanlı Tarihi (ve Türk dili) ile ilgilidir.[3] Bu araştırmaların ağırlık merkezi ise galiba Tarikatler idi. Yayınlanan ilk cildin (ki 500 sahifeye yaklaşan büyük bir kitaptır) tümüyle bu konudaki yazılarına ayrılması tesadüfî değildir. *Tarih ve Toplum*'da "Yaşayan Türkolog" olarak tanıtılırken kendisinin yazılarına örnek olarak seçilen ve basılan makalesinin "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatlerin Sosyolojik ve Pedagojik Rolü" olması, isabetli olmuştur. Bu makalesini ben Türkçeye çevirmiş ve bunu doğru yapabilmek bir hayli çalışmıştım. Çünkü onun dili o kadar da kolay değildi. Bu yüzden yıllarca yayınlamakta tereddüt ettim. Hattâ, sayın Uluğ İğdemir'in T.T.K. Belleten'inde yayınlama teklifine rağmen bunu yapmağa cesaret edemedim. Nihayet bir gün Münih'e gittiğimde Hocamı ziyaret ederek çevirimden kendisine bahsettim ve getirdiğim metni gösterdim. O gün bir hayli zamanını bana ayırdı ve tercümeyi iyice gözden geçirdi, bana bazı açıklamalarda bulundu, bazı yerleri kendi eliyle düzeltti (ki bu tashihli metni hâlâ saklıyorum) ve yayınlanmasına izin verdi. "Vorhofreligion" ve "Seelsorge" kavramlarının zorluğu üzerinde durduğunu iyice hatırlıyorum. O ziyaretimde kendisinin Tarikatlerle ilgili bütün makalelerini Türkçeye çevirmek istediğimi öğrenince, bundan açık bir memnuniyet duyduğunu belli eden bakışlarla, "Demek hepsini çevirmeyi düşünüyorsun" demişti. Bir iki makale daha çevirdikten sonra, güçlükleri yüzünden bu işi yarıda bıraktım. Şimdi bütün bunlar mazide kalan tatlı hatıralar haline geldi.

Münih'te yıllar önce tanışmak mut-

luluğuna eriştiğim, bilgin yayıncı iki kere doktor Trofenik, yakın dostu Prof. Kissling'in ölümü üzerinden daha dört yıl bile geçmeden, onun hatırasını ebedîleştiren iki ciltlik nefis baskılı bir eserle, ona lâyık bir anıt dikmiş oldu. Bu eserde Prof. Kissling'in çeşitli yerlerde ve çoğu Türkiye'de bulunması imkânsız dergilerde kalmış olan araştırmalar bir araya toplanmıştır.

İlk cilt "Dervişlik" ismini taşımaktadır. "Tarikatlere ait yazıları toplayan bu cilde "Tarikatler" değil de, "Dervişlik" denilmesinin nedeni, Tarikatlerin organize olmuş, teşkilâtlanmış Dervişlik'i temsil etmeleridir. Halbuki bunlar dışında da teşkilâtlanmamış "Dervişlik" de vardır. Kalenderler gibi.[4]

Fakat biz, istisnaları pek az olduğundan, ilk cildteki yazıların Tarikatlerle ilgili olduğunu rahatça söyleyebiliriz. 458 sahifelik bu kitap, tarikatler ile uğraşanlar için gerçek bir hazine değerindedir. Bizde bu konuyu büyük bir çoğunlukla teologlar, mutasavvıflar ele almış olduğundan, birçok hallerde Kissling'in görüş ve düşünüş tarzı ve metodu, farklı bir yaklaşımı ifade etmekte ve Türk okuyucuya yeni ufaklar açmaktadır. Buna örnek olarak yukarıda değindiğimiz, "Osmanlı Devleti'nde Tarikatlerin Sosyolojik ve Pedogojik Rolü" isimli makaleyi gösterebiliriz. Bu yazı İngilizceye de çevrilmiştir.

Tarikatlere ayrılmış cildteki yazıların başlıklarını ilgilenenler bulunacağını düşünerek aynen aşağıya alıyorum:

— İki Aslî Günahkâr Menakıbının Bektaşî Version'u
— Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi
— Ak Şemseddin-Bizans'ın Son Zamanında Bir Türk Velisi
— Şaban Veli ve Şabaniyye (Tarikatı)
— Halvetiyye Tarikatı Tarihinden
— Osmanlı Devleti'nde Tarikatlerin Sosyolojik ve Pedogojik Rolü
— Bayramiyye Tarikatı Tarihine Dair
— Dervişlerin Mucizeleri
— İslâm Dervişliği (Derwischwesen)
— İslâm Tarikatleri
— Parapsikoloji Açısından İslâm Tasavvufçuluğu
— Çukurova'da Dinî Gelenekler
— Balkanlarda ve Özellikle Trakya Alanında İslâm Evliyaları
— Arnavutluk'ta Bektaşîliğin Başlangıcı Meselesi
— Şeyh Seyyid Vilâyet (1451-1552) ve Ona Atfedilen Menakıbname
— Erkek Birlikleri Üzerinde Düşünceler

Kissling'in görüş ve düşünüş tarzı farklı bir yaklaşımı ifade etmekte ve Türk okuyucuya yeni ufuklar açmaktadır. Buna örnek olarak, "Osmanlı Devleti'nde Tarikatlerin Sosyolojik ve Pedagojik Rolü" isimli makaleyi gösterebiliriz.

— Arnavutluk'ta Bektaşîliğin Başlangıcı Hakkında (Ek)
— Zeyniyye Tarikatı Hakkında Bazı Hususlar
— Halkın Dinî Geleneklerinin Koruyucusu Olarak İslâm Tarikatleri
— Güneydoğu Avrupa'da Dervişlik
— Girit Adası'nda İlk Derviş Yerleşmeleri
— Uzatılan Odun Menkibesinin Mevlevi Versiyonu
— Mevlevi Edebiyatında Giritli İhtiyar Motifi
— Eski Osmanlı Devleti'nde Sultanlar, Mollalar ve Dervişler
— Rufaiyye ve Halvetiyye Dervişleri Hakkındaki Filmin Açıklama Yazıları

II. Bayezid Hakkındaki Yazılar (II. Cilt)

Prof. Kissling, emeklilik yıllarında (bu sürenin kısa süreceğini bilmediğinden) kendisini çok cezbeden II. Bayezid hakkında büyük bir eser yazmak istiyordu. O, iki dev Sultan (Fatih ve Yavuz) arasında biraz gölgelenmiş olan II. Bayezid'in şahsiyetini çekici buluyor ve bu Sultan'a karşı özel bir ilgi gösteriyordu. Bu Sultanın Veli diye adlandırılmasına neden olan dindar ve mistik yönü, Tarikatlerle bu kadar meşgul olmuş bulunan araştırıcıyı cezbetmiş olabilir. Kaldı ki, II. Bayezid de babası ve oğlu kadar olmasa da Osmanlı sultanlarının en değerlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. İşte Kissling'in bu Sultanla ilgili makaleleri de tanıtmak istediğimiz eserin ikinci cildini oluşturmaktadır:

— Sultan Bayezid'in Kont Francesco II. von Gonzaga ile İlişkileri (ki aslı bir müstakil eser olarak da yayınlanmıştı)
— Kili ve Akkerman'ın Türkler tarafından Fethi Hakkında birkaç Not
— II. Bayezid Hakkında Anonim Eski Bir Osmanlı Vakayinamesi.
— II. Bayezid Hakkında Anonim Eski Bir Osmanlı Vakayinamesi Kemal Reis İle Dük Catonzaro
— II. Bayezid'in Deniz Filosu Siyaseti Hakkında Görüşler
— Kemal Reisin Batı Akdeniz'deki Faaliyeti
— Dıraç'ın Türklerce Fethi
— II. Bayezid'in Osmanlı Devleti'nin Batı Sınırlarındaki Şahsî Politikası
— II. Bayezid'in Veziri İskender Paşa
— II. Bayezid'in Sınır Valisi Firuz Bey ve Cattora Tuzla Muharebesi
— I. Şah İsmail Yeni Hind Yolu ve Osmanlılar
— Türkler Hakkında Haber Alma Merkezi Olarak Venedik

Sözlerimize son vermeden Kissling'in Tarikatler konusundaki büyük ilgisini gösteren ve ölümünden önce yapılan röportajda söyledikleri şu sözleri tekrarlamaktan kendimizi alamıyoruz:

"Tasavvufa tarikatlere, dervişlere, şeyhlere ve tekkelere olan ilgim ve bu hususdaki neşriyatını dolayısiyle ileri sömestrdeki talebelerimin beni "Yok Baba" ve Enstitümüzü de "Yok Baba Tekkesi" diye adlandırdıklarını öğrendiğim zaman duyduğum memnunluk da doğrusu diğerlerinden aşağı olmamıştır. Bu yüzden de Türkçeye yeni başlayan acemi talebelerimizin ağzından bile "Tekkeyi bekleyen çorbayı içer" cümlesini duymak beni şaşırtmamıştır."

Bugün Münih'deki "Yok Baba Tekkesi" kapanmış değildir faaliyetine başarıyla devam etmektedir. Tekkeyi bekleyenleri hiç de eksik değil. Fakat ne yazık ki tekkeye ismini veren "Yok Baba" artık yok! Müridler değerli dostum Prof. Majer'in elinden çorbalarını içmeğe devam etmektedirler. Hepsi Türk Tarihine hizmet eden bu insanlar sağ olsunlar, var olsunlar. □

[1] Nadir Nadi, "Uyku Hastalığı", *Yeni Tarih Dünyası*, C.2, s.19-20 (954) (*Cumhuriyet* Gazetesi'nden naklen)
[2] Brigitte Moser-Weithmann, Han Joachim Kissling-Eine persönliche Erinnerung in: *Münchner Zeitschrift für Balkankunde*, 5.P. 1983-84, s.183-85.
[3] Kissling'in halefi Prof.Dr. Georg Majer de selefllerinin izinde olup, Osmanlı araştırmalarına devam etmektedir. Değerli bilim adamı dostumuzun hayatı ve eserlerini başka bir yazıda tanıtmayı düşünüyoruz.
[4] H.J.K (Kissling) "Derwisch" maddesi - *Lexikon der Islamischen Welt*, Stuttgart, 1974.

Kanunî Döneminde İstanbul'da Bir Bale Gösterimi

METİN AND

Dünyada ilk önemli bale gösteriminin yapıldığı 1581'den elliyedi yıl önce 1524'te Kanunî döneminde gerçekleştirilen gösterim, dünya bale tarihi açısından da önemli bir tesbit.

TÜRKLERİN ilk kez tiyatro, opera, bale gibi Batı seyirlik sanatlarıyla tanışması, daha da ileriye giderek bunlarda işbirliği yapması daha çok yabancı elçiliklerin düzenlediği gösterimlerde olmuştur. Bunların kiminde Türkler yalnız seyirci olarak kalmışlar, kiminde de doğrudan doğruya gösterimlere oyuncu olarak katılmışlardı. Nitekim geniş müzik bilgisiyle tanınmış İtalyan gezgini Pietro Della Valle, İstanbul'da 1614 yılında kaldığı sıralarda Venedik Elçisi'nin (baylo/balyos) evinde verdiği yemekte iki saat süren gösterimlerde Yahudi tiyatro oyuncularının yanısıra Türklerin dans ve benzeri seyirlik oyunlarıyla katıldıklarını yazar.[1]

Fransa'da yayınlanmış bir bale tarihi kitabında da[2] şu sözlere rastlamıştım: "1524 yılında Venedikliler İstanbul'da şöyle tuhaf bir bale düzenlediler: İki yaşlı adamın elinde tutsak çok alımlı bir genç kız umutsuzca Ölüm'ü bekler. Dansında hareketleriyle bu bekleyişi canlandırır. Ölüm gelir ve kısa tırpanıyla dokunur, kızın sırtındaki giysileri yere düşer, çıplak kalır, bedeni altın sarısı saçlarıyla örtülü olarak ölür."

Bu bilgi çok önemlidir. Çünkü klâsik bale tarihleri ilk önemli bale gösterimi olarak 1581'de Fransız sarayındaki *Balet Comique de la Royne* balesini gösterir. Bu baleyi müzik sanatçısı ve dans ustası olan fakat Kraliçe Catherine de Medici'ye oda hizmetinde bulunmak üzere İtalya'dan gelen Beaujoyeulx (ya da Baltazarino Belgiojoso)'nün düzenlediği sanılmaktadır. Gerçi bu tarihten önce de, saray eğlencelerinde, örneğin 1564-1565 ve 1572 yıllarında baleler gösterilmişti. Ancak aşağıda göstereceğimiz İstanbul'daki bale gösterimi Kanunî döneminde 1524 yılında verildiğine göre bu hepsinden daha erken bir tarihte olmuştur. Yemek aralarında verilmiş olması da, bu gösterimin *intermezzo, intromesso* veya *interlude* türünde bir gösterim olduğunu ortaya koymaktadır.

İşte bu ilginç gösterimi, yazar bu kadarcık anlatmakla yetindiği ve başvurduğu kaynakları gizlediği için, İstanbul'da ne vesileyle, nerede, nasıl düzenlendiğini öğrenememiştim. Aşağı yukarı her gittiğim kitaplıkta bu bale için kaynak aradım. En sonunda tanınmış bir bale tarihi bilgini olan Walter Toscanini'nin (orkestra şefi Arturo Toscanini'nin oğlu) özel kitaplığında rastladığım bir belgede[3] bu sorularıma ayrıntılı bilgi bulmuştum.

Gösterimin kısaca özeti şöyle: 1523 ve 1524 yılları Papa VII Clementius ile Venedik, Floransa ve başka küçük İtalyan devletleri Milano Dükalığı'nı kurtarmak için aralarında anlaşmışlardı. İşte İstanbul'da verilen gösterim İtalyan devletleri arasında böyle bir dostluk havası estiği bir çağa rastlar. İstanbul'da Karnaval sırasında yapılan eğlenceler de bu dostluğun bir mutlu belirtisinden başka birşey değildir.

Çağrı günü önce Beyoğlu'nda oturan Ali Bey ve Yavuz Bey'in gösterişli konaklarına uğranıp, onlar alınır, oradan Kanunî Süleyman'ın çok sevdiği ve Venedik Dojunun eğlence düşkünü oğlu

16. yüzyılda çengiler

Alvise Gritti'nin[4] evine gidilir, o da onlara katılır. Gece arabalarla Elçi'nin (Baylo) konağına gidilir. Dört gitara çalgıcısı onları kapıdan karşılar, önlerine katılarak çalgılarını çalıp yemek odasına götürürler. Onları Baylo ve iki yardımcısı karşılar, sular gelip eller yıkanır. Sonra masanın başına evsahibi, yanına konuk elçi, öteki yana ise Alvise Gritti ile çevresi oturuyor. Salonun bir yanındaki masada İtalyanlar, başka bir köşede Türk ileri gelenleri, başka bir köşede Raguzalılar ve Yunanlılar yer almış bulunuyor. Başka bir odada kurulmuş bir masada ise 200 kişi vardı ki, toptan kadınlı erkekli 300 kişi konuk sayılıyordu. Sunulan yemekler arasında geyik, dişi keçi yavrusu, tavus kuşu, keklik bulunuyordu. Yemekten sonra türlü tatlı ve şekerlemeler sunuldu. Dört saat süren yemekten sonra, masalar kaldırıldı, ortaya genç ve güzel birkaç Türk kadını çıkarak çalgı çalmaya, daha sonra şarkı söylemeye, en sonunda da oynamaya başladılar. Bu oyunlarda kadınların başlarıyla yaptıkları hareketler, kollarını oynatmaları, dudak hareketleri ve uzun saçlarını kimi öne, kimi sırtlarına atmaları, ellerindeki tahtaları tartımlı vurmaları, tutkulu kamçılayıcı hareketlerdi. Daha sonra oynadıkları *moreschi* dansında yaptıkları sıçrayış hareketleri gerçekten görmeye değerdi. Fakat özellikle oyunun hareketleriyle beraber beden çizgilerini ortaya çıkaran dar giysileri öyle adamı baştan çıkarıcı idi ki, sanki taşı bile eritebilirdi. Bundan sonra bir bale dansı gösterildi. Bunun arkasından da çok güzel giyinmiş iki yaşlı adamla iki çobanın yanısıra çok gösterişli giysiler içinde bir genç kız göründü. Balenin bu kesiminde olay genç kızı iki yaşlının elinde tutsak tutup, onu her türlü eğlenceden alakoymalarını ve böylece genç yaşında ölebileceğini anlatan dokunaklı, iç sızlatıcı bir şarkıyı dördü birden söylediler. Sonra kız acı hareketlerle bir dansa başladı, oynadığı sırada üzerindeki giysiler birden düşüvererek, altın sarısı saçlarına bürünerek ölü olarak yere serildi. Bunun arkasından başka kadınlar gelerek dans ettiler.

Şekerler ve tatlılar da yendikten sonra içeri Portekiz kralının elçisi girdi. Yanında zincire vurulmuş iki zenciyle onlara kolculuk eden dev gibi bir adam vardı. Elçi, Gritti'ye Portekiz kralının kendilerini çağırdığını, bu dev gibi adamla iki zencinin de kendileriyle beraber geleceğini söyledi. Vakit geçti. Gritti de yorulmuş olmakla beraber çağrıya uyarak arkadaşlarıyla gitti. Eğlence yerine geldikleri zaman, yere serilmiş halılar üzerinde aralarında Türkler de bulunan yüzden çok kadın buldular. Hemen hazırlanmış bir komedinin oynanmasına başlandı. Eser mitolojiden alınmış *Psiche* idi, öylesine iyi oynandı ki, Floransalılar şaşkınlık içinde kaldılar. Bundan sonra kadınlardan kalkıp çalgı çalarak oynayanlar oldu. Bundan sonra Türk kadınları çok ince bir biçimde çalgı çalıp oynadılar. Eğlence gece yarısını geçinceye kadar böyle sürdü. Sonra 300 kişilik bir yemek verildi. Yemekten sonra Türk kadınları yeniden baştan çıkarıcı oyunlarını gösterdiler. Bunlardan sonra da 10 ciritçi at üzerinde ciritlerini kırıncaya kadar gösteriler yaptılar, gün doğmasına bir buçuk saat kala herkes evlerine çekildi. Böylece yıldız bakarların büyük bir tufan olacak dedikleri 1524 yılında çok güzel bir eğlence yapılmıştı.

Bu anlattığımız olayda önemli görülen birkaç noktayı kısaca belirtelim: Önce bale eserlerinin öncüsü olan önemli bir olayı canlandıran bale İstanbul'da düzenlenmiştir. Bu gösterilere Türkler de seyirci ve oyuncu olarak katılmışlardır. Ayrıca seyirci ve oyuncular arasında Türk kadınları da bulunuyordu. Daha önemlisi, o çağda Avrupa'da çok yaygın olan *moreschi* dansını Türkler de oynuyordu. Gerek *moreschi* gerek *metazina* danslarını Türklerin yaptığı üzerine başka kaynaklar da vardır.[5]

---

[1] *Viaggi di Pietro Della Valle il pelegrino con minute...* Parte Primo cioe La Turchia Roma 1650, sayfa 186.

[2] Ferdinande Reyna, *Des Origines du Ballet*, Paris 1955, sayfa 91.

[3] *Feste Date Da Toscani E Venetiani in Constantinopoli Nel Carnavale 1524 Narrate De Carlo Zeno Viceboile A Jacopo Corner in lettera del 17 Febbraio.* Venezia 1882.

[4] Tarihçi Hammer'in verdiği bilgiye göre Andrea Gritti'nin (1454-1538) oğlu Aloisio Gritti, babası İstanbul'da Balyo olarak bulunduğu sırada bir Rum kadınıyla evlenmiş, o da bu evlenmeden İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Padişahın ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın yakın bir arkadaşıydı. Gritti'ye Beyoğlu deniyordu. Nitekim Gritti'nin Taksim dolaylarında görkemli bir konağı vardı. Bu nedenle konağın bulunduğu yerle Galatasaray arasında kalan alana Beyoğlu adı verilmişti. Bkz. J.V.Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1838, cilt V, s.104 ve sonrası.

[5] Bu konuda bkz. Metin And, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Ankara 1982.

Kadınlar Halk Fırkası

DERGİMİZİN Mart 1988 tarihli 51. sayısında, Zafer Toprak, Halk Fırkası'ndan neredeyse üç ay önce kurulan, ama uzun ömürlü olamayan ve Kadın Birliği'ne dönüştürülen bu ilginç parti girişimini tanıtmıştı. Ben de, notlarımın arasında bulduğum bu konuyla ilgili bazı bilgileri aktarmak istiyorum.

Komintern'in İngilizce yayın organı *Inprecorr* 10 Nisan 1924 tarihli sayısında (cilt IV, no.24), s.222-24'te Moskova'dan Bayan V.Kasparova'nın Yakın Doğu'da Kadın Hareketi üstüne bir yazısı yer almaktadır. Bu yazının Türkiye'ye ayrılmış olan ilk bölümünde, *Vakit* ve *Akşam* gazetelerinden yararlanılarak, "son aylarda" kurulan Kadınlar *Millî* Fırkası'ndan bahsedilir. Makalenin haber değerinin biraz bayatlamış olduğu anlaşılmakla birlikte (yazıda, partinin resmî makamlarca henüz onaylanmadığı belirtiliyor; oysa, onun yerine geçen Türk Kadın Birliği 7 Şubat 1924'te resmen oluşturulmuştu bile), partinin Sıvas Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın kadınlar kolundan geliştiği, iki binden çok üye topladığı, kurucusunun (herhalde Mustafa Kemal Paşa'nın kızkardeşi) Makbule Hanım olduğu anlatılıyor. Nezihe Muhittin ise, önemli bir üye olarak anılıyor. Parti platformunda, kadınların seçim haklarının sağlanması, çok-eşlilik ve fuhuşla mücadele, evlilik yasalarının değiştirilmesi, eğitim ve hayırsever etkinlikler bulunduğu söyleniyor. Yazıda, bundan sonra, kadın işçiler ve aralarındaki sol örgütlenmeler konusuna geçiliyor. Yalnız İstanbul tütün fabrikalarında 3.500 kadın işçinin çalıştığı belirtiliyor. 1920'de Ankara'da kurulan TKP'nin (THİF ya da gizli parti kastediliyor) 1921'de kadınlar arasında faaliyet gösterdiği, o yıl 3 kadın üyesi, 10 da kadın üye adayı bulunduğu, bunlardan birinin köylü, iki üçünün işçi, çoğununsa öğretmen oldukları anlatılıyor. 1922'de toplanan TKP (yani THİF) kongresine hiçbir Türk kadın delege gelmemiş olmakla birlikte, İstanbul'daki Aydınlık çevresinde ve gençlik örgütünde kadın komünistlerin bulunduğu, kadınların Ankara'da yayımlanan *Emek* ve *İkaz* gazetelerinin çalışmalarına katıldıkları gibi, 8 Mart Kadınlar Günü'nün İstanbul'daki *Aydınlık* dergisinde ve Sofya'da çıkan *Ziya*'da kutlandığı ileri sürülüyor. (Ankara'da yapılan ilk -1921- 8 Mart toplantısı için bknz. benim *Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler* kitabım, s.193-97)

Aslında *Inprecorr*'da, bu yazıdan 9,5 ay önce yayımlanan bir başka makalede de solcu Türk kadınlarından söz edilmekteydi. Derginin 28 Haziran 1923 tarihli sayısında (cilt III, no.47 [27], s.468-69) aynı konuda bir yazı yazan, Berlin'den Bayan Dina Schereiber Türkiye'de işçilerin yüzde 20'sinin kadın olduklarını belirttikten sonra, TKP yasa dışıyken kadınlar arasında çalışmanın zorlukla yapıldığını, ama "bugün" parti legal olduğundan, işçi kadınların çeşitli toplantılar düzenlediklerini, *Emek* ve *İkaz* adlı komünist gazetelerinde kadın ların yazılarının çıktığını, ayrıca beş tane de kadın risalesi basıldığını anlatıyor.

Nuriye adlı bir Türk kadınının 1925'te Moskova'da basılan bir Rusça kitabında *(Polojenye Rabotnits v Turtsii* - Kadın İşçiler ve Türkiye, s.18), yine Kadınlar Halk Fırkası'ndan bahsettiğini görüyoruz. Azerbaycanlı araştırıcı Bayan Nilüfer Efendiyeva'nın Bilimler Akademisi yayınlarından *İran ve Türkiye Tarihi Meseleleri* adlı derlemede (Bakû, 1966) çıkan "Türkiye'de Kadınların Vaziyetine Dair - Respublika devrine kadar" yazısında (s.48-60), bu kitaba göndermeyle şöyle denilmektedir:

"Hemin (aynı) devirde Sıvas kadınları esasında Kadın Halk Partiyası yarandı (kuruldu). Bu partiya, BMM'nin yürüttüğü siyaseti müdafaa etmekle beraber, öz programını kadınlar kişilerle (erkeklerle) beraber siyasî hukuklara mâlik olması esasında kurmuştu. Evvelce bu partiyanın uzuvluğuna (üyeliğine) 500 neferden artık kadın girmişti. ... Lâkin millî azatlık harekâtının galebesinden sonra hâkimiyet başına gelmiş burjuvaziya, fehle ve kentli (işçi ve köylü) sınıfına verdikleri vaadleri defalarla bozmakla beraber, kadın harekâtını da mahdut hale saldı ve ona öz maksatlarına uygun şekil verdi. Sivas'ta yaranmış Kadın Halk Partiyası "Kadın İttifakı" adı aldı ki, bununla da onun programında değişiklikler aparıldı. Meclisin ilk seçkilerinde bir nefer de olsun kadın iştirak etmedi ve seçilmedi. Birçok faal kadınlar komünistlere karşı başlanan ceza tedbirlerinin kurbanı oldular. O cümleden şaire Yaşar Nezihe fehle organlarında öz şiirlerini çap ettirdiği (bastırdığı) için hapsedildi." (s.57-58).

METE TUNÇAY

Yaşar Nezihe

Sigaramın Dumanı II

ATİLÂ TÜRK

Tütünün Tarihidir diye başlayan bu yazı, "Ya Amerika'yı biz almış olsaydık"la sürrealist fantezilere dönüşerek sonuçlanıyor. Bu üslubu sevdinizse, gelecek aylarda yazarın kaleminden Kahvenin Tarihini de okuyacağınızı müjdeleyelim.

Devlet ve Tütün: Yasak'tan Duman'ı Paraya Çevirmeye

KOLOMB, çağdaşlarınca başarısız sayılmıştı. Ulaştığı yeni anakaraya Hind adını vermekle yanıldığı için değil. (Bunu nereden bilebilirdi ki?) Sonraki denemeleriyle yani Amerika anakarası "engeli"ni aşarak Batı Yolu'nu açma denemeleriyle Hind adalarını keşfedemediği: ulaşamadığı için.

Aslında Kolomb, Meksika ve Peru gümüşlerinin İspanya'ya akmasını sağlıyacak bir yol açmıştı.[17] Bunun gerçekleşip, sonuç-etkilerinin bilincine varılabilmesi için, en az bir yüzyıl geçmesi gerekecektir.

Tütün ekiminin yaygınlaşıp, kullanımının pazara konu olması için de böylesi bir bekleyiş zorunlu oldu. Ne ki, tütün ve sonucul ürünlerinin metalaşıp "geç girip çıkmayan mükeyyifat iptilası" olarak baş köşeye kurulması, edilgen bir bekleyişle değil, Papalık ve krallıkların yasaklarıyla savaşarak gerçekleşti.

Bu sarışın yosmanın, devlet zorbalığı: yasakları, devlet haraççılığı: vergi, savaş; tüccar ve girişimci gibi fedaileri olmasaydı, kendi bileğinin hakkıyla fethedeceği "sağlık çapkınları" bu denli çoğalamazdı.

17. yüzyıl ikinci yarısından 18. yüzyıl sonuna değin Batı Avrupa'dan Rus Çarlığına değin Eski Dünya'da: Dünya ve Ahiret Krallık-İmparatorluklarının: Devlet ve Kilise'nin tütüne karşı tutumlarını, Kent belediyelerinin ve Krallıkların arşivlerinde tozlanan yasaklardan öğreniyoruz.

"Ateş olmayan yerden duman çıkmaz" denilmiştir. Tütün, süs bitkiliğinden, dermanlıktan çıkıp, ehl-i keyf'lerin kanına girmeden yasaklanamazdı. Demek istediğim, tütün tiryakiliğini tapşırmak ya da (hem de) yasakçılıktan-yasaklardan yana olmak değil. Tersine, tütünün yasaklarla savaşımına değinmek.

İngiltere'deyiz. Kraliçe Elizabeth ile kişisel gözdesi, tütünün hâmisi Walter Raleigh Beyefendi arasındaki dumanlı söyleşilerden birine kulak verelim: Sir Raleigh, keyfle savurduğu tütün dumanının ağırlığını ölçebileceği savında. Kraliçe tersini iddia ediyor. Tutuşmayı kazanan, bu kez Kraliçe değil. Beyefendi, ilkin tütünü tartıyor, içmeden önce. Sonra içtiği tütünün biriktirdiği küllerini. İşte bu kadar basittir: tütünle külün ağırlıkları arasındaki fark, dumanın ağırlığıdır. Kraliçe kaybederken de bonkör. Kahkahaları arasında iltifatlar yağdırıyor: tombul ama esprileri ince. Gözdesine: *"Çoğu, paralarını tütüne yatırıp havaya saçıyor. Siz, tersine, havaya savurduğunuz dumanı paraya çevirmesini beceriyorsunuz."* (Pezoltd-Gertsch, 1946: s.14, 16.)

16. yüzyıl tütün tutkunları, hemen her yerde tütün tellendiriyorlar: tiyatroda, salonlarda... hemen her fırsatta: yemekte, yemekten önce, sonra... Tiryakiler sırf ve yalnız erkekler değil. Kadınlar da hararetli tiryakilerden.

Elizabeth'in yerine, çağrılmadan gelen değil, tahta geçen Yakub (I. Jacob), halkın sağlığı, Paranın İngiltere dışına çıkması, çevre kirlenmesi... gerekçeleriyle, tütün içimini önce yasaklıyor. Sonra, ilk tütün vergi koyucusu oluyor. Artık vergisini ödeyen tütün içebilir. Ne ki bu yüzden Yakubcuğun bir heykelciğini diktiren tütün tüccarı çıkmıyor. (Bk. Alford, 1973).

Avrupa'da tütün üzerine bir tartışmadır başlamıştır. "Tütün: ölümdür. Kaçının". Tütün düşmanlığı yasaklarla perçinlenir.

30 Ocak 1642 yılgünlü yasak, Papa'nın imzasını taşıyor. Kilise'de bundan böyle tütün içmek yasaktır: Papa VII. Urban, tütün içilmesine çok içerliyor, sinirleniyordu. Kiliselerde, âyinler sırasında, öteye beriye, kutsal örtü ve bezlere... küllerini silken kilise görevlilerini cezalandırır. Yasak, 1650'de yaygınlaştırılır: tüm hıristiyanlık dünyasına. Ceza: Aforoz edilmektir.

Kilise, doğan kapitalizmin ve yükselen ticaret burjuvazisinin en önemli engeli olduğunu pek çok alanda olduğu gibi, tütüne karşı yasakçılığında da belli eder.

Ortaçağ-yeniçağ krallıkları, kadın düşmanlığı, hür düşünce düşmanlığı... biçimlerinde önü alınamazca ortalığı *kana-dumana* buladı. Gerçekten kana, dumana! Catherine, 24 Ağustos 1572 günlemeli *Saint-Barthélemy*[18] *kanedimi**'ni, enfiye çekip, tütün için başını

17. yüzyılda İstanbul'da Haliç kıyısında çubuk ve nargile içilen bir kahve.

dumanladığı, kendini *Manitu* sandığı günlerden birinin gecesinde gerçekleştirmişti. Bu kanedim'den kurtulup kaçabilen Protestan Hügnot'lar tütünü önce İsviçre'ye sonra Almanya'ya getirdiler.

Yasaklamaları, koğuşturmalar izledi. Almanya ve İsviçre'de tütün içenler koğuşturuldu. *Olağanüstü-özel-tütün-mahkemeleri* kuruldu. Ortaçağ engizisyonlarındaki *kan,* yeniçağ saray mahkemelerinden dışarı taşmış *duman*'la kol kola girdi.

Neydi yasak gerekçeleri? Bern'de, şarap yasaklanmamışken, tütünün yasaklanması şöyle savunuluyordu: "Şarap da ağızdan girer ama çıkmaz! tütün duman olup ağızdan çıktığı için yasaklanmalıdır."

Ötedünya babaları, muazzam Kilise topraklarında üretilen üzümlerden yapılma şarapların içimini, yüzyıllarlık 'yalnızlık'larını bozdurdukları şarapları yasaklıyacak denli bön olamazlardı. Ne ki, yasaklarının ve yasaklamalarının gerekçelerini açıklarken de: İçten, açıksözlü değildiler. Zulm, yalanla beslenirdi.

Rus Çarı Mikhail Fedoroviç (1613-1645) de yasaklar kervanını dehledi. Tütün içenlere ağır cezalar koydu. Büyük Petro (1682/89-1725) ise, tütün tüccarlarına, özellikle İngiliz tüccarlarına satış izni verdiği gibi, tütün yasağını da kaldırdı.

Bu *eski* yasaklar, cezalar, kısıtlamalar... *yeni* dünya ticaret beylerinin dayatmalarına dayanamıyordu.

İsviçre'de, tütün yasağına rağmen, Basel'da (Bâl), tütüne transit izni verildi; 1670. Yasaklar döneminde bile tütün, *devlet tütün tekeli, tütün vergileri...* biçimlerinde öncelikli bir önem kazandı. Tütünün üretimi, satımı, idhali, kullanımı, transiti... üzerindeki yasaklar tutunamadı. Dikimi, içimi, ticareti yaygınlaştı.

Promete'nin meş'alesinin ateşi, çoktandır, Jupiter'in piposundan çalınmıştı.

Dünya ticaretinde tıkanıklık yaratmasına karşın, Napoléon Savaşı, puro tüketiminin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı. Sağ kalabilen savaşerleri, bu tiryakilik hastalığını bulaştırmada öncü-taşıyıcı oldular.

Kuzey-Batılaşma'nın Hamburg kapısı, Anason, Kimyon, Hardal tanesi karışımlı, Vanilya kokulu tütün tadlarının yayıldığı merkezdi.

Fransız devrimcileri tütün dostuydular. Karl Marx, genç şâirliğinde başladığı güzel Alman Şarabını bırakıp "tepesitaklak Hegel'i ayakları üzerine oturt"urken başladığı tütün tiryakiliğinde o denli ileri gitti ki, *Kapital* yazarı züğürt bilginliğinde ve uluslararası devrimci savaşçılığında ucuz (kötü) tütün içe içe, sağlığını bozdu...

1848-1849 ayaklanmaları içinde Habsburg monarşisi'ne karşı politik gösterilerin başında, *sigara içmeme grevleri* geliyordu. Avusturya yönetimindeki yukarı-Kuzey İtalya'da, *devlet Puroları, Virginia tütünleri:* bu Lombardlı halklar için, yabancı egemenler, demekti. Devlet purosu, Virginia tütünü, baskı ve zulüm sembolü idi.[19]

Günümüz Müzelerinde Fosur Fosur Tütün İçenler

Şimdi nasıl bilmiyorum. Çocukluğumda bizim devlet demiryollarının, halkımızı üç sınıfa ayırdığını anımsıyorum: 1. Mevki, 2. Mevki, 3. Mevki. O zamanların sınıfsal ayırdlanışına uygun bir üçlemeyi tütüne göre de yapmak olasıydı: sigara içenler, sigara içmeyenler ve otlakçılar. Ya da, tütün dikenler, ayıngacılar yani tütün kaçakçıları ve tütün ihrac edenler. Sonraları, Mavi Tiren'de, yanılmıyorsam, sigara içilmeyen kompartmanlar ayrılmıştı. Sigara içenler-içmeyenler ve sigara içilir-içilmez sınıflaması, tren, uçak, hastane, cami, okul... gibi sınırlı alanlar dışında geçerli değildi. (Elbette mahkemede ve işkence altında sigara içemezdiniz.) Sınırlı yasak alanlar dışında sigara içmeyenler, içenlerden rahatsız olmaya devam ediyor. Yani, aslında sigara içmeyen yok gibi.

Dumanın girmediği delik yok!

Sigara dumanının neredeyse davul

zurnayla, ama ateşle, dumanla, pipo ile, sigara ile, renkler-çizgiler-lekeler.. cümbüşünde girdiği bir alan da resim.

Avrupa'da, tütünle eşzamanlı Barok stilinde tiryaki çehrelerinden geçilmez oluyor. Franz Hals (1580-1666), balıkçı delikanlıların, gemicilerin, askerlerin, liman kenti kızlarının ağızlarına pipolar yerleştirmekle meşgul. Alanında ilk. Öncü ise, Adrian Brouwer (1605-1638). Kendisi tütün içmediği halde, Davit Teniers (1610-1690), hemen hep tütün içenleri resmetti. Sonra Jan van Sten (1626-1679), Joos von Craesbeeck (1605-1660), Hollanda meyhanelerinin dumanlı havasını, pipo içen emekçilerin portrelerini ileriki kuşaklara emanet ettiler. Çağdaşlarından Pieter de Hoach, Gabriel Metsu, Vermeer van Delft... ler, dudaklarına ateş-barış çubuğu yakan kentlilerin, askerlerin... başı dumanlı resimlerini yaptılar. Adrian von Ostade ise dumanaltı olmuş kadınları seçti.

16. yüzyıl sonuna doğru resimde öncülük Fransa'ya kayarken, bu tür resimlerdeki tiryakiler, artık halktan insanları değil, egemen sınıfların temsilcileridir.

Eğgin dudaklarına, dumanlı başlarına, çılgın elektron yüreklerine uygun; duyarlı-becerikli ellerine yakışan...; sigaraları, puroları, pipolarıyla ünlü ressamlar da; ister kendi portrelerini, ister sevgililerini, saraylıları, yosmaları, isterse "mevâidü'n-Nefâis"...leri: 'seyreylesin gözleriniz' deyip: kahkahaları, güzelleri, güzellikleri ama ille zamanı durdurmaya kalkıp resme durduklarında, bencileyin 'sigaramın dumanı'nı yazmaya koyuldular. İşte: Rubens, Van Dyck, Rembrandt, Renoir, Manet, Wilhelm Leibl... 'Karikatürün Mikalanjı' sayılan Honoré Daumier de, enfiye de içinde olmak üzere tiryakileri çiziktirdi.

Batı kentlerinin galeri, müzelerinde, (mükellef evlerin duvarlarında) yüzyıllardır tütün içme yasağına aldırmamanın tadını çıkaran bu ölümsüz tiryakiler, tütün dumanından rahatsız olanların da canlı ilgilerini üzerlerinde tutmayı sürdürüyorlar.

"Hamamda Türkü Söylemek"ten, "Gurbet Fantazileri"ne

Orta öğretim Tarih Dersleri'nde Colombus'un II. Bayezıd (1481-1512)'den gemi istediğine, "gavur'a yüz verilmediğine" değinilirdi. Meğer dahası varmış: "1571'de bugünkü Rus başkenti Moskova... fethedilmiş... asrın sonuna doğru hudutlarımız Baltık Denizi'ne dayanmıştır. Almanya... gibi kuvvetli devlet de haraca bağlanmıştır. Türk akıncıları, karadan, Moskova'nın kuzeyindeki Nijniy Novgorad'a kadar uzanmakta. Alman ovalarından Türk süvarileri eksik olmamaktadır... Donanmalarımız Atlas.., Hint ve Pasifik Okyanusu'na yelken açmışlardır. *Barbaros'un yeni fethedilen Amerika'yı istila teklifi* devşirme sadrazamlardan damat İbrahim Paşa tarafından reddedilmiştir."[20]

Kolomb, Osmanlı adına yolculuğa çıkmış olsaydı, Yeni dünya görüntüleri ne olurdu?

En çağdaş ATET görüntülerinden örneklemelerle başlayalım

Otuz iki kısım tekmili birden, yeni dünyayı sarsan ATET eğlenceleri! Haydi! Başlıyor! Başlıyor!

Gökdelenler kenti New York yerine, minareler-kenti New York. Atom reaktör yapıları yerine, cami kubbeleri... "Tam-Tam" ritminde Osmanlı Saray müziği ezgileri. Sarıklar kuşanmış "kızılderili"ler. *Soluk benizli* sömürgecinin soykırımı'na uğradığı "Kızılderili"'ler, US Amerika Yeşilçamı'nın "film kültürü"nde: Apaçi, Komançi, Mohikan... 'VAHŞİLERİ' olarak beyaz perdeyi kızıla boyıyacakları yerde, İstanbul'un Hollywood'unda: Ullantay, Hayavata... Destanları görüntülendirilir, gerçek vahşiler mi anlatılırdı? Eyalet, Kent, Sıradağ, Göl, Körfez, Irmak, Çağlayan, Geçitlerin** sırf ve yalnız adları kalmaz, yaşayanları da deniz eren-

Nargile içen İranlılar.

İstanbul'da 19. yüzyılın en çok içilen şeyi nargileydi.

leri ile gül gibi geçinip gitmezler miydi? Dünyalar güzeli Amerika anakarası yerlileri kırılacakları yerde, Sukuşu Anhinga, Jakamor ya da Kondor kuşları kadar "özgür" olmazlar mıydı? Kapitalist emperyalizm, insan soyu kadar hayvan soylarının bile kökünü kurutmak üzere. Ya Atamasko, çikalote, Sotol, Yuka çiçekleri? Binlerce 'kızılderilice' sözcük Osmanlıca'ya girip, savaş ve modern mükeyyifat gereçlerine-ürünlerine ad olmaktan çıkmaz mıydı? Sözgelimi: Kondor, Jağuar, Mustang, Alpako, Lama, Balsam... Güney Amerika "kızılderili"lerince, yorgunluğu gidermek için, çiğnenerek kullanılan bir çalı türünün kurumuş yaprağı *koka*, siyah inci Afrika cevizi *kola* ile kolkola, kuzey'in eşkiyası elinde yeryüzünde işgal etmedikleri ülke bırakmıyacağına, bir Osmanlı şerbeti olup *dervişgez*'mez miydi ?

Hav-havlı Amerikanca, "kızılderilice" katkılarıyla Osmanlı Dili içinde "incel"mez miydi? Abraham Lincoln, İbrahim Efendi olarak mı tarih'e geçerdi? Amerikan medreselerinde İbn Haldun'u kim yasaklardı acaba? Jöntürk'ler Avrupa yerine Amerika'ya mı kapağı atarlardı? Bedreddin'in zenciler üzerinde ne gibi etkileri olurdu? Aziz Nesin varken, A. Buchwald'ı kim okurdu?

Düşünün bir kez: Douglas Mc Arthur, Kore saldırısı'nda Hulusi Köymen'in emrinde bir başkomutancık! Kore Halkı'nın da, "Türk, Moğol ve Tunguz halklarından oldukları çoktan anlaşılmıştır"[21] nasıl olsa!

Osmanlı kibareti yanında Nargile ile Sauna-safalarının tadına doyum olur muydu?

Çiftetelli, Yunanistan ya da Anadolu sınırında kalmaz, New York'tan, California'ya, oradan Guam'a değin yayılır, göbek havası gözlemleri yanında, "Dönburger"ler zıkkımlanılır mı zıkkımlanırdı!

1940 yılında *"Bozahane, Meyhane ve Kahvehane Yasakları"*nı araştırmak için, R.R. Yücer, Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne değil, Washington Arşivleri'ne, başvurur; *Uludağ Mecmuası,* yerine *New York Wallstreet Journal*'de yayınlardı?

Salahbey Tarihi, 'Kahveler Kitabı' adıyla mı basılırdı bilemem ama milyonlar basmaz mıydı? Yeni Zelanda'ya varmadan tükenmez miydi kitabı?

Saray-Sultan-Albümleri, Sûrnâmeler, Nusretnâmeler, Şehnâmeler Şehinşâhnâmeler, Süleymannâmeler, Şenliknâmeler... Asya Tipi Eğlence Tarzı'nın (ATET'nin) el-kitabı olmaz mıydı?

Artık, üst-egemen sosyal sınıf ve zümreler hiyerarşisinin simgesi Pipo; çubuk-sigara ağızlığı ve de Nargile olarak ATET'in gediklisidir! Gerçekleyin, Hindistan kökenli olan Nargile, Şiraz tütünü, Sandal-Öd ağacı, Kartal ağacı kıymığı ve gül yaprağı ve haşhaş ve afyon'la harmanlanmış Tömbeki dumanı, gülsuyu karışımında soğutulup süzülerek dünyanın her bucağında höpürtedilirdi ki, bizde haşhaş-ekim-yasağı dayatmaları yüzümüzü kızartmazdı.

Büyük Ozan Hasan Hüseyin: *"Acıyı bal eyledik"* demiyor mu? Bu toprakların, Nasreddin Hoca ve *Gırgır*'ı fışkırtması rastlantı değilse, acıları gülünçlükler içinde vermek çabası pek de burun kıvrılacak bir emek olmasa gerek değil midir? Otosansür, başka nasıl bağışlanabilir kılınabilirdi? □

---

[17] Georg Friederici, 1925-1926: *Der Charakter der Entdeckung und Eroberung Amerikas durch die Europaeer*, Stuttgart, 3 cilt. Hamilton, J.Earl, 1934 *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1550*, Cambridge-Mass.

[18] Ayrıntıları için: Romier, Lucien, 1925: *Le royaume de Catherine de Médicis*, Paris, 2 cilt./Romier, L., 1924: *Cathoiliques et huguenots a la cour de Charles IX*, Paris.

[19] Resmî İtalyan okul tarih kitaplarında bile varolan bu gerçeklik için bkz.: Candeloro, Giorgio'nun hazırladığı 10 ciltlik dizi: *Storie dell'Italie Moderno*. Roma, cilt: 3 içinde "la Rivoluzione Nationale" ayırımında ayrıntılı bibliyografya bulacaksınız.

[20] Sevinç, Necdet, 1986: *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni*. İstanbul, s.18.

[21] Akay, Abdullah, 1985: *Kore'de Dirilen Şehit*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları no: 624, Gençlik ve Halk Kitapları dizisi: 7, s.13. Dahası: "Kore halkı kendilerinin Orta Asya'dan gelen Türkler olduklarına inanırlar". (Önsöz, s.6.)

(*) Kanedim: cinayet karşılığı.

(**) Arizona, Idako, Illinois, Connecticut, Massachusetts, Miami, Okio, Michigan, Milwaukee, Minnesota, Mississippi, Ontario, Ottowa, Seattle, Saskatchewan, Shenandoah, Utah, Kankaee, Chesapeake, Cheppaquiddick, Klamath, Narraganset, Snohomish, Nnoqualmie, Susquehanna adları, hep *"Kızılderilice"*dir.

Munise Başikoğlu'nun Hatıraları VI

Babam Rıza Tevfik

XV

Oxford'dan 15 Haziran 1936 tarihli bir mektup alıyorum babamdan. Londra seyahati hakkında ayrıntılı bilgi veriyordu:

"... Aziz dostum Başvekil Hasan Halit Paşa ve haremi ile Londra'da "Oriental Institute"de Türkçe okutan Ali Rıza Bey isminde bir eski dost ısrarla anne ile beni Londra'ya davet ediyorlardı. Nazik davetlerini kabul ettik ve seyahate karar verdik.

Her iki dostumuz dahi bize evlerinde istediğimiz kadar oturabilmek için bir güzel oda hazırlamış oldukları için korkusuz olarak yola çıktık. Tekaüt maaşımızı da Hasan Paşa'nın Oxford'daki adresine havale ettik.

Seyahatimiz vapurda hoş geçti. Hava pek lâtif idi. İtalya'da Trieste'ye çıktık, oradan şömendüferle Lozan, Paris ve nihayet Boulonge şehrine geldik. Oradan vapura bindik, İngiltere'nin Folkstone şehrine vasıl olduk, oradan şömendüferle bir buçuk saat seyahat ettikten sonra gece saat onbir buçukta Londra'ya geldik.

Bir küçük otelde anne ile beraber kalmağa mecbur olduk. Oteller bizim kesemiz için çok pahalı. Ertesi günü dostumuz Ali Rıza Bey'i ziyarete gittik, pek memnun oldu. Bize kendi dairesini verdi. Pek güzel ve üç katlı bir ev var ki, otuz seneden beri Londra'da yapmış olduğu ekonomi sayesinde satın almış.

Orada ancak bir gece kaldık, çünkü Hasan Paşa'nın ailesi bizi Oxford'da sabırsızlıkla bekliyordu. Rıza Bey bize evinin anahtarlarını verdi ve 'ev sizindir, lâzım olan eşya takımı tamamdır. İstediğiniz zaman gelip istediğiniz kadar oturursunuz' dedi. Nezaketine çok teşekkür ettik, o gün şömendüferle Oxford'a geldik.

Hasan Paşa'nın haremi pek büyük sevinçle bizi kabul etti, odamızı gösterdi. Pek lâtif bir oda ve yazıhaneye kadar herşey hazırlanmış. Ev de pek güzel. Önünde, arkasında birer çiçek bahçesi var. Arka taraftaki yemiş ağaçları, çayır, sebze bahçesi, üzüm asması gibi camekan, elhasıl pek lâtif. Her hafta da bahçevan gelip bakıyor.

Evde hanımefendi ile, mektebe devam eden iki genç kızından maada, kardeşinin kızı ile bir de Freida isminde büyücek bir Alman kızı misafir olarak bulunuyor ve hemen her gün hanımefendinin kızları ile beraber mektep arkadaşlarından bir iki kız yemekte bizimle beraber bulunuyorlar.

Hâsılı evin içi kalabalık ve neşelidir. Bir İngiliz kadın ahçı ile bir de orta hizmetçisi var. Anne pek rahat ve memnundur. Ben de öyle. Yalnız burası o kadar soğuk ki, hâlâ evin içinde palto, bazen kürk ile oturuyoruz, yatağımıza bir lastik torba dolusu sıcak su almadıkça uyku uyuyamıyoruz.

Memleket çok güzel ağaç ve çiçek dolu. Yol üzerinde ve bahçe kapılarının yanında gayet büyük ağaçlar var. Üstünde her sabah kumru ve kuşlar ötüyor. Şehir Dârülfünun şehri olduğu için pek kalabalık ve şık dükkânlarla dolu ve gayet emin. İntizam var. Her ne aranırsa bulunur ve hıncahınç halk ile doludur.

Yiyecek içecek nisbeten pek pahalı. Bizim burada yemek içmek ve ev kirası için hiçbir masrafımız yok.

Hanımefendi ve Hasan Paşa çok iyi ve çok misafirperver dostlarımızdır. Buraya geldiğimize memnunuz, fakat soğuk olunca lâtif Cunya'mızı pek göreceğimiz geliyor."

Mektuplarında yazdığı gibi, Londra'nın yaz aylarında bile böyle soğuk olması ve her gün yağan yağmuru ve memleketi kaplayan müthiş sis ve rutubeti, annemle babamı çok rahatsız ediyor ve Cunya'yı şiddetle özlüyorlar.

Aynı yılın 7 Temmuz'unda Oxford'dan yazdığı mektubunda:

"... Bizim yaşımıza, mizacımıza göre en muvafık olan yer, o güzel Lübnan dağlarının lâtif portakal, muz ve hurma bahçelerile müzeyyen, ılık, lâtif, mutedil sahilleridir. Şimdi orada olsa idik, denizin kumlu temiz sahillerinde paçalarımızı sıvayıp, yalınayak, kayıtsız ve düşüncesiz ve acelesiz ve telâşsız gezer ve bol bol portakal, muz yerdik. Oraları hasretle özlemekteyiz.

İşte dünyanın en medeni, en emniyetli, en rahat ve hayli de manzarası güzel bir memlekette, bir aziz dostun evinde misafiriz. Fakat, bu memlekete, Mayıs'ın 28'inde gelmiş olduğumuz halde soğuktan ve yağmurdan fena halde yorulduk ve hatta sıkıntı çektik. Hususa buraları belki dünyanın en pahalı memleketidir.

Haziran ve Temmuz aylarında bile yatağımıza sıcak su ile dolu bir lâstik torba almadıkça uyku uyumak kabil olamadı. Ondan sonra mutlaka iyi bir fanilâ, bir muşamba, bir sağlam ayakkabı, şemsiye herkese lâzım.

Çünkü hemen her gün yağmur yağıyor. Buraya geleli iki buçuk ay olduğu halde güneşin yüzünü üç defa görebildik. İçecek, yiyecekler de sair yerlere nisbetle çok pahalı. Hususa etlerin çoğu Avustralya'dan, Amerika'dan, New Zealand'dan geliyor ve buzlar içinde gelip buzlar içinde muhafaza edildiği için halkın ekserisi otuz günlük et yiyor ve bu etlerin zerre kadar lezzeti ve faidesi yok.

İngiliz hayvanları dünyanın en lezzetli ve besili hayvanlarıdır, fakat bu etler pek pahalı olduğu için biz yanaşamıyoruz. Yemişler de öyle, çoğu (Colony)lerden geliyor. Ev kiraları ve vergiler müthiş.

Hâsılı bizim cennet gibi güzel, sâkin, havası lâtif ve pek rahat Cunya'mıza hasret çekiyoruz.

O güzel dağlar, denizler, o çam ormanları, portakal ve muz bahçeleri bizim kendi malımız gibi idi. Vakıa buranın soğuğuna, yağmuruna rağmen, havası gayet temiz ve sıhhate muvafıktır. Hamdolsun geldiğimizden beri hiç hastalanmadık. Çünkü memleket temiz, her taraf ormanlık, çayır, hele çayır dünyanın hiçbir yerinde bu kadar lâtif olamaz.

Sonra evler hep müstakil, çiçek ve yemiş bahçeleri içinde. Kuşlar ve kumrular da var ki sabahları ötüyor. Halk terbiyeli ve namuslu ve her taraf emniyetli. Lâkin burada fakirâne geçinebilmek için, üç kişilik bir aileye en aşağı ayda kırk İngiliz lirası ister, o da bizde yok ve olsa bile ne için bu pahalı memleketlerde oturayım? Bu para ile bizim taraflarda Prens gibi yaşadıktan maadâ birçok da para toplarım."

Londra'ya gelmeden evvel yazdığı mektuplarından birinde, çok sevdikleri güzel Cunya'nın durgun ve monoton havasının verdiği hüzünden kendilerini kurtarmak için İngiltere'deki dostlarının yanında bir süre kaldıktan sonra, ayrı bir yere çıkıp üç sene Londra'da oturmayı düşündüklerini yazıyordu.

Fakat düşündükleri gibi olmayacaktı. 1937 yılının Mart'ının haftasında yazdığı mektubunda Başvekil Hasan Paşa'nın bir kalp krizi geçirerek öldüğünü yazıyordu:

"... Hiç hatırımıza gelmediği halde zavallı dostumuz Hasan Paşa birdenbire öldü. Bu pek feci hadise ile çok müteessiriz."

Büyük matemin acıları ile mustarib olan Hasan Paşa'nın eşini annemle babam bir süre yalnız bırakmıyorlar. 19 Mayıs'ta Oxford'dan yazdığı kısa mektubunda bilgi veriyor:

"... Bugünlerde Cunya'ya avdet için hazırlanmakla meşgul olduğumuzdan dolayı pek telâş içindeyiz. Yorgunuz. Bu günlerde de yeni Kralin resmî tetevvüç ihtifâli [taç giyme töreni] sebebi ile Londra'ya hariçten üç milyon adam geldi. Dehşetli alaylar, şenlikler ve donanmalar yapıldı. Hasan Paşa merhumun kızları ile anneye birer hususi bilet bulduk, onlar alayı yakından seyrettiler ve yağmur altında kaldılar. Ben çıkmadım, rahat ettim.

Sana o ihtifali ve taç takınmak merasimini tasvir eden İngiliz mecmuasını, bir de Londra Hayvanat Bahçesi'nin onbeş günde bir çıkan güzel resimli ve pek eğlenceli mecmuasının Mayıs nüshasını gönderiyorum. Okur eğlenirsin. Pek mühim bir eğlencedir, onu Rıza'ya gönderiyorum, sen okur, ona anlatırsın.

Biz vücutça iyiyiz, fakat yorgunuz ve bu memleketten bıktık ve usandık."

Babam Londra'da kaldığı müddetçe kendi üzerinde bazı denemeler de yapıyor. Uykusuzluğun önünü almak için akşam yemeklerini pek hafif yiyerek rahat uyumanın en mühim şartlarından biri olduğuna kanaat getiriyor. Haşlama yemekleri öteden beri hiç sevmezdi ve: "Bizim snob hanımlar adî suda haşlanmış pırasa ile lâhanayı teşrifat-ı mahsusa ile mükemmel yiyiyorlar, maamafih, hiç olmazsa mideye ve sıhhate dokunur şeyler değil."

Babam mektuplarında her şeyi o kadar ayrıntılı tarif ediyor, olayları o kadar canlı anlatıyordu ki, onlarla beraber geziyor, görüyor ve bilgi ediniyordum sanki.

Cunya'ya avdet ederken evvela Fransa'ya çıkıp birkaç gün kalıyorlar ve "Exposition"u seyrediyorlar. Oradan İsviçre ve İtalya yolu ile kendi deyişi ile "güzel ve rahat" Cunya sahillerine doğru yollarına devam ediyorlar.

Cunya'ya acele dönüşlerinin nedenini Paris'ten yazdığı 1 Temmuz tarihli mektubunda şöyle anlatıyor:

"... Artık çoktan Avrupa'dan sıkıldık. Cunya ile güzel sahillerini ve ulvî dağlarını çok göreceğimiz geldi. Bu memleketlerde hayat son derecede telâşlı ve masraflı ve belâlıdır.

Yalnız çok para değil, çok da sıhhat ve kuvvet ve hatta talih olmalı ki, insan istediği gibi hayat ve keyif sürebilsin. Esasen de genç olmalı. Hasılı bizim işimiz değil. Yalnız bu acaip yerleri seyirci gibi gezdik. Pek az para sarf edebildik, hiçbir tiyatroya, bir mühim eğlence yerine gidemedik. Çünkü oraya mahsus elbise takımı, süs ve elmas filan olmalı. Bereket versin ki ev kirası ve yemek içmek masrafımız olmadı, misafirlikte yaşadık.

Şimdi Temmuz'un dördünde Marsilya'ya gideceğiz. Altısında da vapura atlayıp altı gün sonra da Beyrut'tayız inşallah. Cunya'dan uzun mektup yazarız."

Bu mektubu yazdığı saralarda 68 yaşında olan babamı, 1909-1910 ve daha sonraki yıllarda birkaç kez tetkik ve tetebbü ve konferanslar için gittiği Avrupa'nın 1937 yılında son gidişinde bir hayli yormuş olduğunu öğreniyordum.

XVI

Avrupa'dan Cunya'ya dönünce güzel yalılarının başkası tarafından kiralandığını öğrenince eşyalarını bıraktıkları komşularının evinde ka-

lıyorlar. Aradan aylar geçmiş, nihayet 1 Aralık tarihli mektubunu almıştım:

"... İngiltere'den geldiğimiz gündenberi kendimize muvafık, mutlaka çarşıya, pazara yakın ve deniz kenarında bir ev arıyorduk. Biz İngiltere'de iken evimizi bir Halepli aile kiralamış ve o geniş balkonlu, denize ve dağlara karşı güzel nezaretli olan evimizi elden kaçırmıştık. Otuz beş ev gezdik, bir tanesini bile beğenemedik ki, bu ana kadar da bizim evin yanından geçen şömendüfer yolunun sağ tarafındaki tepe üzerinde bir dost evinde kira ile iki oda tutmuş, muvakkaten oturuyorduk, vakit de geldi, çıkmak lâzımdı.

Allahtan oldu da yanımızdaki komşular Cunya'yı bütün bütün terk edip Beyrut'a göç etmeğe mecbur oldular.

Hemen biz o evi kiraladık elli beş Suriye kâğıdına; yani, seneliği elli Türk kâğıdına. Düşün ne kadar ucuz, hem de tamiri, badanası ev sahibine ait.

Bu evi sen bilirsin. Bizim eski evimizin yanında, çarşıdan doğru gelirken köşe başında küçük ev, bahçesi bizim yalınınki ile müşterek. Küçük kahve gibi bir salaş var ya! Onun karşısında. Hiç fena değil. İşte oraya bir iki güne kadar taşınacağız. Şimdi kapısını, panjurlarını boyamakla meşguldürler. Biz de muhacir gibi her şeyimiz bağlı olarak yukarıdaki evde oturuyoruz ve toplanmakla meşgulüz.

Uzun mektubun, pek sevinçli haberlerle beraber, pek fena haberler de getirdi.

Zaten bu sene en iyi en eski dostlarımdan pek çoğunu ebediyen kaybettim. Bunlar meyanında Abdülhak Hamit bey ile [Ali] Ekrem Bey gibi pek kıymetli dostlarım var. Çok acıdığım, bu kıymetli adamlar arasında asıl Ekrem beydir.

Bu iyi kalpli adamın ne kadar felâketlere mâruz olduğunu, biz Arnavutköyü'nde oturduğumuz zamandan beri biliriz ve bizzat felâketlerine şahit olduk, elemlerine iştirak ettik.

Çok acı günler geçirmiş, evlât acısı çekmiş bir baba idi. İyi kalpli, herkese iyilik etmeyi sever, güleryüzlü, hoş sözlü ve terbiyeli, pek münevver bir adamdı.

Dostluk kadrini bilir, dostlarının sadık ve sevgi dolu bir gönül sahibi idi. Allah rahmet eylesin. Bugün onu düşünürken gözlerim doluyor ve ekseriya beraber geçirdiğimiz tatlı sohbetleri, güzel zamanları yad edip meyus oluyorum ki bir daha bu yaşıma geldikten sonra ne o muhlis dostları edinmek için otuz kırk sene daha yaşayabiliriz, ne de hoş geçen günleri görebiliriz. Çok keder ettim.

Bu 1937 senesi suphanallah benim için en kederli sene oldu. Abdülhak Hamit, Mehmet Akif ve Kemal Zade Ekrem Bey gibi en kıymetli dostlarımızdan üç mühim adam kaybettik ki, bunlar bizim en büyük şairlerimizden idi.

Sonra müverrih [tarihçi] [Ahmet] Refik, bizim Hasan Halit Paşa ve daha birkaç kişi var ki, bunlar benim hayatımda en samimi ülfetle bana en yakın gelmiş dostlardı ve yerleri ilelebet gönlümde boş kalacaktır.

Yazık ki bu sevgili dostları son demlerinde görüp helâllaşamadım. Bugün büyük bir ıssız sahrâda yalnız kalmış gibiyim."

1937 yılının sonbaharında babamın sıhhati bozuluyor ve ilk defa olarak sıhhatinden şikâyet ediyor:

"...Ben pek iyi değilim. İdrar tutukluğu var ki pek tehlikeli bir haldir. Onun için perhiz yapmağa mecbur oldum. Çocuklarımızın hiçbiri yanımızda değil. Selma da akibet muvaffak oldu ve Amerika'da bir iş buldu. Suat ve Said gibi o da dünyanın öbür ucuna gitti. Nazif'i görmeyeli dört sene oluyor. Ömrümüz de böyle faidesiz ve zevksiz geçip gidiyor. Zaman daralmaktadır. Bizim şimden sonra kaç gün daha yaşayabileceğimiz mâlum değil, fazla olarak zaten talihin uğursuzluğu ile dağılmış olan aile çocukları da yekdiğerine karşı kardeş gibi değil de, yabancı gibi davranıyorlar. Siz beş kardeşsiniz, ne için sıkça mektuplaşmıyorsunuz? Neden yekdiğerinize karşı yabancı gibi duruyorsunuz?

Birbirinize daha ziyade merbut kalmalısınız. Bizim gibi ana baba için bu hali görmek kadar feci bir felâket olamaz.

Hiçbir şeyde büyük bir arzum ve ümidim kalmadı. Hemen her emelden vaz geçtim. Yalnız artık ömrümün son günlerinde vicdan rahatı temenni ediyorum ve geçen ömrümün hatıralarını zikr ve ihya etmekle biraz zevk alarak yaşıyorum.

Bu sene en mühim ve büyük ve aziz dostlarımdan üç beş kişiyi kaybettiğim için çok müked ve mahzunum. Bu gidişle büsbütün öksüz kalacağım diye endişe etmekteyim. Dünyada adamakıllı dost kazanmak da bahtiyarlıktır. Büsbütün kendi başına (egoiste)ce yaşamakta da hakikaten zevk yok. Fakat yine insan maişet meselesinde kendi gayretine, kendi çalışkanlığına güvenmelidir. Biz pek uzaklarda tamamen müstakil ve hür olsak da memnun değiliz.

Aile hayatını her şeye ve medeniyet saadetine bile tercih ederiz. Dünyanın akibeti ne olacak? Onu da kimse bilmiyor, fakat bütün işler karışık ve pek fena gidiyor. Bari mektup ile konuşalım, birbirimizi görmüş gibi oluruz kızım."

1937 yılı sonlarına doğru yazdığı bu mektubu beni çok müteessir etmişti. Şu anda bile bu satırları yazarken o derin hüznü hâlâ duymaktayım.

Araya yine uzun bir sükut girmişti. 1938 yılına girmemize rağmen babamdan mektup alamamıştım. Nihayet 14 Mart tarihli mektubunu alarak meraktan kurtuldum.

Rıza Tevfik, eşiyle

"... Son mektubunun cevabını yine geciktirdik, fakat bu sene müstesna olarak yağmur mevsimi o kadar şiddetli ve devamlı oldu ki, maatteessüf Londra'dan avdet ettikten sonra kiraladığımız küçük evde rahat edemedik. Hatta sana şu mektubu yazarken dışarıda şiddetli yağmur yağıyor ve deniz dalgalarının kayaları dövdüğü pek iyi işitiliyor. Dağlar taşlar da sis ve rutubet altında mahzun bir manzara arz ediyor.

Bu gamlı manzaradan kurtulmak ve denizin, kırların ve çayırların sefasını sürebilmek için Nisan ayını dört gözle bekliyoruz.

Kızım, biz senin göndermiş olduğun mektubu ve Bayram kartını aldık. Lâkin, bu Bayram buralarda fena bir enflüenza salgını vardı, biz de bazı hasta dostlarımızı ziyarete gittik, avdette hava birdenbire değişip soğuk poyraz rüzgârı esmeğe başladı, terli idik üşümüşüz. Tüm Bayram günü hem ben hem de anne hasta olduk. Ben bir gece kırk derece nöbetle yattım. Enflüenzadan kurtulduk, fakat her ikimizin midesinde ekşilik var, buranın enfes portakallarını istediğimiz kadar yiyemiyoruz.

Bize, galiba Kânunuevvelde birdenbire iki otomobil içinde misafir gelmişti, ben de o gün bermutad başımı yıkıyordum, bereket versin ki işimi bitirmiş ve başımı temiz havlu ile iyice sarmıştım ve o halde kocaman sarığımla bir Hint Maharacası gibi görünüyordum, fakat henüz giyinmemiştim.

İki otomobil dolusu misafir geldiğini öğrenince fena halde telâşlandık, maamâfih, misafirler içeriye hücum etti ve birisi ("Hocam nerede?") diye yüksek sesle beni arıyordu. Anne hemen koştu, kimdir diye baktı, sonra geldi: -("Müjde, müjde") dedi, ben de sesinden Semih Mümtaz bey olduğunu anladım, elbiselerimi giydim, başımda o koca sarıkla çıktım.

Ülviye Mümtaz ve Güzide Çelebi hanımefendilerden maadâ bir hanım daha vardı. O gün keyfimiz mükemmeldi bir hayli konuştuk, gülüştük, şakalaştık. Hasılı pek neşemiz vardı."

Ülviye Mümtaz benim ilkokuldan beri arkadaşım olduğundan, bu ziyaret beni çok ilgilendirmiş ve memnun etmişti.

Her nereye gitseler özlemini çektikleri ve çok sevdikleri Cunya'nın rahat fakat pek durgun ve issız yaşantısından yine yavaş yavaş sıkılmağa başladıklarından, zaman zaman babamı hüzün sarmakta ve

Bir Bakkhus gibi.

1938 ilkbaharını huzursuz ve neşesiz geçirmelerine neden olmaktadır. Yazdığı mektupta:

"... Avrupa'nın siyasî ahvaline ve bütün dünyada herkesi rahatsız eden ve korkutan, hayatı zehirleyen emniyetsizliğe, harp endişesine karşı canım çok sıkılıyor ve mükedder oluyorum.

Hiçbir şeye şevk ile çalışmak istemiyorum. Yarın ne olacağımız malûm değil diye hiçbir şeye kıymet ve ehemmiyet veremiyorum ki, bu da bana şu uzun süren felâket ve umumi uygunsuzluk devrinin tesiri ile gelen bir acayip mânevi rahatsızlıktır. Yoksa hiçbir şeyim yok.

Bizi asıl mahzun eden husus, çocuklarımızın hiçbirisi yanımızda değil ve ne zaman görüşebileceğiz diye tabiî bir meyusiyet duymaktan kurtulamıyoruz. Çünkü biz artık ihtiyar olduk, uzak seyahatlere çıkamayız. Londra'nın, New York'un o şiddetli kışlarına dayanamayız. Bu yumuşak iklimlere çok alıştık. Yalnız, bu yalnızlığa, bu kimsesizliğe alışamıyoruz. Yazık.

Hayatımız kararsız, ailemiz perişan oldu."

Bizim gibi dağılmış bir ailenin fertleri olarak, ablalarımın ve Said'in Amerika'da tüm güç şartlara rağmen tutunup yerleşmiş olmalarından, onları görememek endişesi babamı çok üzüyordu.

Bundan sonra da devam ediyordu babamın hüzünlü mektupları:

"... Buraları rahat, lâkin o kadar rahat ki mezara benziyor ve bu derece sükûnetten ve monoton geçen beyhûde hayattan cidden bıkıyoruz ve ömrümüzün böyle aile efradından, dostlardan ve eski bildiklerden, memleketimden uzak, işsiz güçsüz ve eğlencesiz geçtiğini gördükçe de büsbütün keder ediyorum, çünkü dünya kadar yazılacak eserlerim ve kitaplarım var ve başım çatlayacak kadar dolu da, yine oturup bir saat muntazaman yazı yazmak istemiyorum.

Ne için yazayım? Kim için yazayım? Ve, ne ile bastırayım? Nasıl satayım? diye düşünüyorum da, hepsi boş, varsın ömrüm böyle boş gitsin diyorum, biliyorum ki bu düşüncede yanlışlık var ve bu ana kadar böyle menfâda boşuna ömrümün onaltı senesi heder oldu gitti.

Halbuki bütün yazacaklarımı şimdiye kadar yazar ve işimi bitirmiş olurdum. Her ne ise, bizim kısmetimiz böyle imiş, hiç olmazsa sıhhatimiz iyidir. Ona şükrediyorum."

O yılın yazında, babama Londra'dan eski dostu Ali Rıza Bey ziyarete geliyor, bir ay kadar kaldığı müddetçe hoşça vakit geçiriyorlar.

Arkasından Namık Kemal Zade Ali Ekrem beyin kızı, sınıf arkadaşım Selma Ekrem babamı ziyarete geliyor ve birkaç gün kalıp Amerika'ya hareket ediyor.

1938 yılında babamın ve bazı arkadaşlarının affolunduğu ve memleketlerine dönmelerine izin verildiği resmen ilân edilmişti.

Babamın arkadaşları hemen Türkiye'ye dönmüş, fakat babam dönmemişti. Babamın o zaman hemen dönmemesi birtakım yanlış yorum-

lara yol açmıştı. Bizim ve kendisini sevenlerin ısrarlarımıza rağmen, aradan bu kadar zaman geçtiği halde vatanına dönmekteki tereddütün nedenlerini şöyle izah ediyordu:

"... Bizim için Af Kanunu bazı güçlükler vücuda getirdi. Biz Türkiye'ye avdet edebilmek hakkına malikiz. Yalnız Türkiye'ye ayak basar basmaz Türk hemşerisi addedileceğiz, fakat hakiki bir Türk hemşerisi muamelesi göremiyeceğiz, çünkü her Türkün alelumum ve Türk olmak haysiyeti ile haiz olduğu hukukun cümlesinden mahrum bulunacağız. Hiçbir işte kullanılmayacağız.

O halde, Türkiye'de (ki bugün Paris'ten üç kere daha pahalı bir yer olmuş) ne ile ve nasıl geçineceğiz, bilmiyorum.

Benim burada helâl olarak kazanmış olduğum yirmi İngiliz lirası bir tekaüt maaşım var."

1939 yılı Martında, İstanbul'dan ve Refik Halid Beyin tavsiyesile gazete muhabirimiz Kandemir babamı ziyarete gidiyor, hüsn-ü kabul görüyor ve ekseri geceler babamda misafir kalıyor.

Harp yılı olduğundan babam çok seyrek ve kısa mektuplar yazıyordu. Eylül'ün sonlarına doğru aldığım bir mektubunda:

"... Ahval-i hazıranın icabı gayet kısa ve hafif mektuplar yazmağa mecburuz. Buralarda hamdolsun sükûnet berdevamdır. Yiyecek, içecek sıkıntısı yok. Yalnız bütün bir endişemiz var. Harbin sirayetini kimse istemiyor tabiî.

Biz deniz kenarında kain olan evimizi bırakıp Cunya sırtlarına gitmek istiyoruz, birçok eşya ve hele birçok kitaplar tedarik etmiş olduğumuz için çok sıkılıyoruz."

Aynı mektubunda bana bazı öğütlerde bulunuyor:

"... Kızım, çok yoruluyor, sinirleniyorum diyorsun. Bugünkü hengame-i âlem içinde yorulmayan, sinirlenmeyen var mı? Böyle zamanda kadere inanıp fatalistçe yaşamaktan doğru felsefe olamaz. Hamdolsun afiyettesiniz ve burnunuz bile kanamamıştır. Biz de hamdolsun öyleyiz, buna şükür etmeli."

Harp dolayısile, uzun mektuplar yazmamın da aleyhinde olan babam Kasım'da yazdığı mektubunda:

"... Bu zamanda zaruri olarak sansür hizmeti tesis edilmiş olduğu için pek muhtasar [kısa] yazmalı; zavallı sansür memurlarına beyhude eziyet vermek günah zannediyorum. Bizim zaten çok söyleyeceğimiz yok.

Bu Lübnan sahilleri daimi bir bahar iklimi ve neşesile dünyanın bütün gürültülerine, bütün kavgalarına karşı sâkin, lâkayıt ve mahmur bir hayat ile boş vakit geçiriyor.

Mesela Avrupa'da kıyamet koparken, biz Cunya'da gazete bile okumağa merak etmiyoruz.

Hava dilber, o kadar dilber ki iş görmek mümkün değil. İnsan, dağları, denizleri, çamlıkları ve kumlu ıssız sahilleri görünce hemen çıkıp serseri gezmek arzusuna dayanamıyor."

O sıralarda, biz Kadıköyü'ne taşınmış ve Moda'ya çok yakın olan Hacı Şükrü sokağında bir kata yerleşmiştik. Babam bu habere çok memnun olmuştu:

"... Kızım, sizin Moda'da pek rahat olduğunuza ve doğduğun yerleri ziyaret edip Rıza'ya naklettiğine çok sevindim. Ben Kadıköy'ün (Moda) semtini pek severim. İstanbul'da olsam orada yerleşirdim. Bir gün o da olur inşallah.

Rıza büyüdü diyorsun, çok görmek isterdik. Burada banyo yaptığımız koyun önünde hemen her gün geçtikçe sizi ve Rıza'yı hatırlıyoruz.

Kızım, senin gayet güzel intihap edilmiş kartını da aldık. Ortaköy Camii bize İstanbul'un en güzel çehresini hatırlattı."

-O sıralarda, annem ve babam ev aramakla meşguldüler. Nihayet Cunya körfezinin güzel sahilinde (Muameleteyn) isminde küçük fakat sakin manzarası ve havası güzel bir köyceğize taşınıyorlar. Biz Cunya'da iken, bir gün hep birlikte bu köyceğize kadar yürümüş, çarşısını gezmiş, sonra harikulâde güzel kumsalında ağır ağır yürüyerek avdet ederken şâhâne gurubu da seyretmiştik.

O zaman bu küçük köy hakkında babam bana bir hayli bilgi vermişti. Şimdi bile oraları geziyor gibiyim.

25 Kasım tarihinde Muameleteyn'den yazdığı ilk mektubunda:

"... Senin ve Rıza'nın mektuplarınızı aldığımız zaman yani bir hafta evvel, taşınmak üzere telâş içinde idik. Böyle bir zamanda yük arabası bulmak pek müşkil olduğu gibi, kış mevsiminde bulunduğumuz için yağmura tutulmak ihtimali de bizi ayrıca endişeye düşürmüştü, fakat tekmil eşyayı toplayıp bağlamıştık ve adî yolcu otomobili ile iki günde sekiz sefer ederek güç belâ taşınabildik. Hâlâ evimizin bir yazı odasını ve yatak odasını tanzim edebildik. Şimdi sana mükemmel kütüphanemin yanında şu kısa mektubu cevap olarak yazıyorum.

Yeni evimiz eskisine nisbetle Cunya körfezinin tam öteki yakasında, yani şöyle [diye babam körfezin bir krokisini çizerek eski evin yerini ve Muameleteyn'deki yeni taşındıkları evinin yerini de işaretleyerek devam ediyor] şimdi buradayız ve öyle güzel bir evimiz var ki tarif edemem. Evin Garp tarafı Akdeniz'dir. Geniş bir salonu engin Akdeniz ufuklarına hâkim ulvî bir manzarası ve denize nâzır iki büyük odası, evin bütün cephesi boyunca bir terası var ki, her akşam güneş batarken pek parlak manzaralar arzediyor.

Sonra, arka tarafında, yani Şark tarafında, yatak odası, yanında bir küçük tuvalet odası ve bol su akan bir yıkanacak Saksonya lavabosu, alafranga temiz bir abdesthanesi. Yemek odası yanında mutfağı var ve her taraftan nur içinde.

Arkada Lübnan dağları bize pek yakın. Evimizin o cihetinin de pek latif bir manzarası var. Sabah güneşin, gece ayın dağlar arkasından doğduğunu, yatağımızda iken seyrediyoruz. Böyle manzara ve sükûnet nâdir bulunur. Bununla beraber böyle cennet gibi bir evin bir senelik kirası elli Suriye kâğıdı. Herşey bulunuyor ve çok ucuz."

O yıl eşim Hamdi Yataklı Vagonlar'da yeni bir göreve başlamıştı. Bu görevin bizim için en güzel ve avantajlı yönü, Haydarpaşa'dan haftada iki defa Bağdat'a giden katara bağlanan yataklı vagonun iki ayda bir Trablus Şam'a gitmesi ve bizim de orada kaldığı üç günlük zamandan yararlanarak Trablus Şam'dan Cunya'ya işleyen otobüslerle gidip babam ve annemi ziyaret edebileceğimiz idi. Babama bu yeni görevimizden ve bundan böyle kendilerini ziyaret etmek mümkün olabileceğini yazdığım zaman çok memnun olmuş, onları ziyarete giderken güçlük çekmiyelim düşüncesile evlerine nasıl gideceğimizi ayrıntılı olarak tarif etmişti.

XVII

1940 yılının Ocak ayı. O tarihlerde Bağdat'taki Hükümetin başında olanların bir kısmı İstanbul'da eğitim görmüş olduklarından ve babamı çok iyi tanıdıklarından ve aynı zamanda kendisine olan saygılarından dolayı, babamı ve annemi Bağdat'a davet ediyorlar.

Annem 15 Ocak'ta Bağdat'ta büyük hürmet ve sevgi ile karşılandıklarını, Bağdat'ın en lüks oteli "Hotel Ziya"nın lüks bir dairesinde çok rahat ettiklerini, emirlerine verilen

bir otomobil ile bir mihmandarın onları her gün gezdirdiğini, Başvekilin verdiği yemek ziyafetine davet edildiklerini, davette hazır bulunan Nâzır ve memurların otele gelip babamı ziyaret ettiklerini yazıyor. Ayrıca Bağdat'ta kış mevsiminin çok soğuk geçtiğini de ilâve ediyor.

Babamın yazacağını vaad ettiği mektubu bir aya yakın bir zaman bekledikten sonra geldi.

10 Şubat'ta, Bağdat'ta fena havalardan dolayı enflüenzaya tutulduklarını ve on üç gün yattıklarını, odalarından çıkamadıklarını yazıyordu.

Bağdat'ta pek güzel bir kabul gördükleri halde, sıkılmağa başladıklarını ve artık kendi evlerine dönmeyi arzu ettiklerini anlatarak:

"... İnşallah yakında Cunya'ya avdet ederiz de, siz de Lübnan sahillerine birkaç hafta için gelir, kalırsınız ve biraz görüşürüz, dinlenirsiniz. Niyetimiz hemen Nisan'ın birinde Şam'a müteveccihen yola çıkmaktır. Oradan Emir Hazretlerine ziyarete de mecburuz. Yâni, daha iki ay serseri olarak dolaşmağa mahkûmuz. Hemen Allah sağlık kolaylık versin.

Cunya gözümüzde tütüyor. bu mektubuma cevap istemez, çünkü gideceğiz."

Bağdat'tan gönderdiği bu son mektubundan beri aradan beş aydan fazla bir zaman geçtikten sonra Muameleteyn'den 25 Temmuz tarihli mektubunu alıyorum. Cunya'dan yazdığı hemen her mektubunda, doğa güzelliklerini, güneşin ve ayın doğuşunu ve şâhâne gurubu en güzel bir şekilde tekrarlayarak tarif ederdi. Bu mektubunda:

"... Şimdi, Cunya'daki eski evimiz kadar büyük bir evde oturuyoruz. Yattığımız odadan Lübnan dağları, arkasından sabahleyin güneşin doğduğunu, akşamüstü de ayın doğduğunu temâşâ ediyoruz. Evimizin cephesi tamamen Akdeniz ufuklarına, yâni Garp tarafına nâzırdır.

Engin denizde her gün sabah akşam lâtif yelken gemileri görüyoruz ki, bize pek uzak denizlerde seyahat arzuları veriyor. Deniz kenarları pek sığ ve kumsal. Gayette ıssız ve rahat bir yer. Buraya gelip biraz dinlenseniz memnun oluruz. Fakat, şimdi muvafık bir zaman değildir. Muharebe bitmeli, başka türlü olmaz. Henüz istikbal meçhuldür. Sulh olunca inşallah gelirsiniz de, görüşürüz."

Cunya'nın henüz harpten uzak ve emniyette olduğunu yazmasına rağmen, babamı etkisi altına alan harp, onu huzursuz yapmakta idi. 31 Ekim tarihli mektubunda:

"... Senin son mektubuna cevap veremedik. Birçok yazılarla meşgul olduktan maadâ, birçok defalar da Beyrut ve Cunya'ya gidip gelmek mecburiyeti bir tehire sebep oldu. Yoksa hamdolsun anne de ben de çok iyiyiz. Yalnız bu uğursuz muharebenin dairesi yavaş yavaş daralacağına gittikçe tevsi (genişleme) ettiği için çok müteessir ve meyusuz. Hususa sizleri çok merak etmekte olduğumuzdan dolayı zihnimiz çok rahatsızdır.

Türkiye'nin rahatı bozulacak diye endişe ediyoruz ve her dakikamız neşesiz geçiyor. Allah selâmet versin.

Amerika'da bulunan ablaların Suat ve Selma'dan ve kardeşin Said'den altı aydan beri haber alamamıştık. Bereket versin beş gün evvel Selma ve Suat ablalardan uzunca mektuplar ve resimli gazeteler geldi. Dört buçuk ayda gelmiş oldukları üzerlerinde bulunan damgalardan ve mühürlerden anlaşılıyordu. Maamâfih şükürler olsun ki, hepsinden iyi haberler aldık. Hiçbiri fevkalâde rahat değilse de geçinip gidiyorlar. Said de Princeton Üniversitesi'nde Türkçe ders veriyor ve keyfi iyi imiş. Eşi Janet de çalışıyor. Hepsi de Cunya'ya gelmek arzusunda. Lâkin böyle bir zamanda seyahata hiçbir vechile imkân yok. Bakalım, âlemin ahvali nerelere varacak ve harab olan yerlerden ne kalacak? Ben de şimdi bir yere gitmiyorum, yazı yazmakla biraz kendimi oyalamaktayım.

Artık yazmak istediğim kitapları bitirip tası tarağı toplamağa hazırlanıyoruz. İnşallah bu harp dostlarımızın muzafferiyeti ile neticelenir de, o zaman belki biz de artık İstanbul'a geliriz."

Bu arada Nazif, babama yazdığı mektuplarında İstanbul'da çıkan *Yeni Sabah* gazetesine makaleler yazıp göndermesi için ısrar ediyordu. Sonunda babam Nazif'in hatırını kırmamış ve makaleler yazıp göndermeğe başlamıştı. Her bir makale için aldığı cüz'i parayı Nazif bankaya, babamın namına yatırıyordu. Ben de babamın arzusu üzerine *Yeni Sabah*'ta bastırılan makalelerini sıra numarası koyarak paket yapıp posta ile taahhütlü olarak kendisine gönderiyordum.

1941 yılının ilk mektubu 7 Şubat'ta yazılmış, diyor ki:

"... 1940 senesinin ilk beş ayını Bağdat, Şam ve Ammân'da seyyahatle geçirdik. Son on beş günü ile bu senenin iptidâsının ilk on beş gününü yine Ammân'da yalnız geçirmek nasip oldu.

Emir hazretleri iki oğlunu evlendirmeğe karar vermiş ve bir nâzik mektupla beni ve anneni de düğüne davet etmişti. Annen o sıralarda enflüenzadan rahatsızdı. Ben Ammân'a yalnız gittim. Bugünkü ahval ve şerait tahtında seyahata çıkmanın ne büyük bir belâ ve ne çekilmez bir eziyet olduğunu tecrübe etmiş oldum. Vakıa, Amman'da her şey bol ve her gece dostların ziyafetinde güle oynaya vakit geçirdim ve biraz kaldıktan sonra eve gelebildim ve hamdolsun anneni kemâl-i afiyette buldum. Fakat ben hemen hiç rahat uyku uyuyamadım ve yemek içmekte çok dikkatsiz davranmış ve pek yorulmuş olduğum için Cunya'ya geldikten sonra fena göğüs ağrılarından çok rahatsız olup yatağa yattım. Damarlarımın derece-i tazyiki de epeyce artmıştı. Bereket versin hiç katılık olmadığından dolayı bir tehlikeye mâruz olmadım.

Lâkin, bir hafta mütemadiyen göğsümün ve kollarımın şiddetli ve devamlı ağrısından beş dakika rahat edemedim. Kanım zehirlenmişti. Hiçbir şey yemedim, yalnız bol bol portakal suyu ve süt içtim. Temizlendim, hiçbir ilâç almadan yataktan kalktım. Şimdi tamamiyle iyiyim, hamdolsun ki Lübnan Hükûmeti de seyahatlere artık ruhsat vermiyor da, hatır için davetler kabul etmeğe mecbur olmuyoruz.

Harp telâşı görmeden şu uğursuz ve tehlikeli devreyi de geçiştirelim. Sen de bize yaz, fakat gayet açık ve muhtasar yaz, yalnız afiyetinizden haber ver. Böyle bir zamanda zavallı sansür memurlarına uzun ve esassız mektuplarla sıkıntı vermek insafa muvafık değildir, bâki selâmet kızım."

İçimi bir üzüntü kaplamıştı. Bu babamın ilk ciddi rahatsızlığı idi. Kendisini daima sıhhatli ve kuvvetli olarak bildiğim için onun bu rahatsızlık haberleri beni endişelendiriyordu. Annemin de ayrıca yazdığı mektubunda:

"... Diyebilirim ki, babanın böyle hastalığını ilk defa gördüm. Doktor kalbinde bir şey bulmadı. Lâkin tansiyon on dokuza çıkmış . Hiç bir şey yemedi ve hamdolsun beş altı günde ağrılar tamamen geçti. Sakın merak etme, şimdi çok iyidir."

Annemin bu satırları beni biraz olsun meraktan kurtarmıştı.

Sürecek

Karamanlıca (Karamanlidika) Basılı Eserler

BU yazı, Küçük Asya'nın Türkçe konuşan Ortodoks halkının toplumsal, kültürel ve dinsel biçimlenişini konu alan daha kapsamlı ve genişçe bir çalışmanın parçalarından biri olarak hazırlandı. İzleyen metinde ilk elde "Karamanlidika" bibliyografyası ve kitap üretiminin bileşimi incelenmeğe çalışılmakta. Kitap adlarının, yeniden basımların, yayın faaliyetinin güçlü olduğu dönemlerin incelenmesiyle, Türkçe konuşan bu okur kitlesinin tercihlerine ve yönelimlerine ilişkin varılan sonuçlar ve düşünceler kaydedilmekte.

Yunan harfleriyle Türkçe yazılmış kitaplara "Karamanlidika" kitaplar diyoruz. "Karamanlidika bibliyografyası 634 eserden oluşmakta.[1] Tipik olarak 1584 yılında, Martinus Krusius'un *Turcograeciae libri octo* adlı eseriyle başlıyor. Ama, "Karamanlidika" yayınların gerçek anlamda 1718'de başladıklarını ve elimizde bulunan son eserin basım tarihi olan 1929'da sona erdiklerini söyleyebiliriz. Burada bir noktayı belirtmekte yarar var: Matbaa baskısı ilk Türkçe kitap, Arap harfleriyle 1729'da yayınlanmıştı. Dolayısıyla, Karamanlıca basılı eserler, Türk dilinde yayınlanmış ilk kitaplardır.[2]

Öte yandan, yukarıda belirttiğimiz 634 kitabın hepsi, tam anlamıyla Karamanlıca kitap sayılmazlar. Bu sayı bibliyografların, Karamanlıca herhangi birşey içeren tüm kitapları katmalarıyla bu kadar büyümüştür. Çalışmalarda, Karamanlıca metnin kitabın tümü içindeki oranı ve eserin hitabettiği okur kitlesinin kim olduğu kriter alınmamıştır.

Yunanca harflerle yazılmış Türkçe metinlerin bu genel çerçevesini daha daraltacak sınırlar şu biçimde konabilir:

Karamanlıca kitaplar, *tümüyle* Yunan harfleriyle Türkçe yazılmış olmalı, birkaç dilin işin içine girdiği noktalarda (genellikle Yunanca ya da Arap harfleriyle Türkçe) kitabın yöneldiği okur kitlesi ağırlıkla, Küçük Asya'nın Türkçe konuşan Ortodoks halkı ve/ya da Yunanca konuşan halk olmalıdır.

Böylece, Karamanlıca bibliyografyasından, aşağıdaki türden kitaplar elenmiş olur:

1. Yunanca, Türkçe ve Osmanlıca dilbilgisi kitapları, Türkçe-Yunanca ve Yunanca-Türkçe sözlükler, Osmanlıca ve Türkçe Metod kitapları, cüzler, ansiklopedi ve alfabeler.

2. Şiir seçkileri, Yunanca türkülerin

TABLO 1

Onyıllar	Basım Adedi	Dinsel	Din Dışı
1711-1720	1	1	-
1721-1730	-	-	-
1731-1740	-	-	-
1741-1750	1	1	-
1751-1760	6	6	-
1761-1770	4	4	-
1771-1780	3	3	-
1781-1790	7	7	-
1791-1800	8	8	-
1801-1810	18	16	2
1811-1820	17	12	5
1821-1830	7	6	1
1831-1840	38	31	7
1841-1850	20	8	12
1851-1860	35	15	20
1861-1870	42	22	20
1871-1880	59	35	24
1881-1890	61	20	41
1891-1900	81	54	27
1901-1910	58	28	30
1911-1920	50	17	33
1921	13	5	8
Toplam	529	299	230

ve Osmanlıca şarkıların Karamanlıca yazımını içeren nota kitapları,

3. Karamanlıca parça ya da parçalar içeren ama başka bir dilde yazılmış olan kitaplar.[3]

4. Karamanlıca yazılmış çok sayıda Türkçe terim içeren Yunanca kitaplar.

5. Karamanlıca kitap katalogları.[4]

6. Patrikhane bildirileri, kâğıt ikonalar, günah bağışlama belgesi türünden kâğıtlar.[5]

Böylece, bibliyografya'ya alınmış basılı parçaların 105 tanesi kapsam dışı kalmış olur.

Tablo 1 onyıllara bölünmüş Karamanlıca kitap üretimi sürecini göstermektedir.

Yukarıdaki kitaplardan kimi, misyoner kurumları tarafından finanse edilmiştir. Bu kurumlar, "Bible Society",[6] "American Missionary Society" ve Yehova Şahitlerine ait "Internationale Tractgesellschaft Hamburg"tur.

Dinsel konuları işleyen bu kitaplar, çok sayıda basılıyor (5.000) ve misyoner örgütlerinin kurdukları kilise, okul, hastane ve çeşitli hayır kurumları aracılığıyla ücretsiz dağıtılıyorlardı.

Dolayısıyla, Karamanlı halkının, finansmanına, basımına ve çevirisine herhangi bir katılımın sözkonusu olmadığı, onun iradesi dışında gelişen ve salt edilgen bir dağıtım nesnesi olarak kabul edildiği bu sürecin ürünü kitapları da, listemizden çıkarıyoruz.

TABLO 2

Onyıllar	Basım Adedi
1821-1830	6
1831-1840	20
1841-1850	2
1851-1860	6
1861-1870	8
1871-1880	34
1881-1890	17
1891-1900	37
1901-1910	15
1911-1920	14
1921	1
Toplam	160

Misyonerlik ürünü bu kitaplar başlangıçta Atina ve Siros'ta basılıyorlardı. 1870 sonrası on tanesi Londra'da, diğerleri İstanbul'da belirli birkaç basımevinde basıldılar. İstanbul'da ilk basımlar, "Kastor" matbaasında yapıldı. Daha sonrakiler, "Aramyan", "Boğazyan", "Minasyan" vb. gibi Protestan Ermenilere ait basımevlerinde çıktı. Bu olgu, basılan kitapların Küçük Asya'nın Türkçe konuşan Protestan Ermenilerine yönelik olduğu ve Ermeni alfabesinden daha kolay olan Yunan alfabesiyle basıldıkları düşüncesine kanıt oluşturur niteliktedir.

Tablo 2, Karamanlıca Misyonerlik kitaplarının onyıllara dağılımını göstermektedir.

Böylece, misyonerlerce çıkarılan kitapların toplam Karamanlıca kitapların % 30'unu oluşturduklarını saptamış oluyoruz. Bu kitapların büyük çoğunluğunu da dinsel konulu olanlar oluşturuyor. Sadece kırk kitap, çocuk şarkıları, alfabeler, tarımsal broşürler vb. olarak kaleme alınmış. Misyonerler, bir-iki tane de ahlâkî konulu roman yayınlamışlar.

Misyonerlerin yayını 120 dinsel kitap, bir yandan da, toplam Karamanlıca dinsel yayınların % 40'ını oluşturmakta. Patrikhanenin aynı dönemde yayınladığı Karamanlıca dinsel kitap sayısı ise sadece 40. Bunların yirmibiri 1849'a kadar, üçü 1880-1890 arasında, altısı da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yayınlanmış.

"Bible Society" ilk olarak Küçük Asya'da günışığına çıkmış. 1826'da yayın faaliyetine başlamış. 124 kitapla Misyoner yayınlarının büyük çoğunluğunu ellerinde tutuyorlar. Amerikalı Misyonerlerinin 28, Yehova Şahitlerinin 8 kitabı var.

İzleyen Tablo 3'te, Misyoner yayınları da bibliyografyadan çıkarıldıktan sonra, geriye kalan Ortodoks Karamanlılarca yayınlanmış kitapların dökümünü görüyoruz.

Tabloda da gördüğümüz gibi, Toplam Karamanlıca kitap sayısı 369, dinsel yayınlar 164, dindışı konuları kapsayan kitaplar, 205 adettir.

Misyonerlerce yapılan yayınlar çıkarıldığında dinsel yayınlar da çoğunluğu yitirmektedir. (Tablo 1'le karş.) Ortodoks Karamanlıların yayınladıkları kitapların çoğunluğunun dindışı konularda kaleme alındıkları gerçeği açıklıkla ortaya çıkmaktadır.

Yayınların dönemlere dağılışındaki değişimleri yorumlarsak:

1. 18. yüzyılda, on yıllık herbir dönemde basılan kitap sayısı on kitabı geçmemektedir.

2. Buna karşın, 19. yüzyılın ilk on yılıyla birlikte, kitap sayısı iki katına çıkmaktadır. Tek istisna, Yunan Devrimi yıllarına raslayan ve "Efterbi" adlı şiir seçkisi dışında kitap yayınlanmayan 1821-1830 dönemidir.

3. 19. yüzyılın ikinci yarısında yayınlardaki artış sürmekte, son iki onyılda ve 20. yüzyılın ilk onyılında doruğa

TABLO 3

Onyıllar	Basım Adedi	Dinsel	Din Dışı
1711-1720	1	1	-
1721-1730	-	-	-
1731-1740	-	-	-
1741-1750	1	1	-
1751-1760	6	6	-
1761-1770	4	4	-
1771-1780	3	3	-
1781-1790	7	7	-
1791-1800	8	8	-
1801-1810	18	16	2
1811-1820	17	12	5
1821-1830	1	-	1
1831-1840	18	12	6
1841-1850	18	6	12
1851-1860	29	8	21
1861-1870	34	14	20
1871-1880	25	8	17
1881-1890	44	9	35
1891-1900	44	24	20
1901-1910	43	14	29
1911-1920	36	6	30
1921	12	5	7
Toplam	369	164	205

ulaşmaktadır. 1881-1910 yıllarını kapsayan bu dönemde yayınlanan 132 kitap, toplam üretimin % 36'sını oluşturmaktadır.

Karamanlıca kitapların çok azı telif eserdir. Kitapların çoğu değişik kitaplardan derleme niteliğindedir.

Kitaplardan 45'inin yeniden basımları yapılmıştır. Toplam yeniden basım sayısı 110'dur. Bunların da çoğunluğunu ilâhî kitapları, ibadetnameler, İnciller, azizlerin menkıbeleri, dinsel halk şarkıları oluşturur. Bir yandan da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Köroğlu, Âşık Garip, Şah İsmail gibi tanınmış halk hikâyelerinin çok sayıda yeniden basımına raslıyoruz.

Dolayısıyla yayınlanan ve okunan kitapların niteliksel yorumu yapıldığında, geleneksel dinsel yayınlardan ve halk edebiyatı ürünlerinden oluştukları görülür.

Yalnız bir tek baskı yapan ve sayıları 214 olan kitaplar, başvuru eserlerinden, genel eğitim kitaplarından oluşmaktadır. İlk gruptakiler, pratik hekimlik, tarım, muhasebecilik, yazışma yöntemi, hukuk kitapları ve almanaklardan oluşmaktadır. Eğitim kitapları Tanzimatla birlikte İmparatorluğun eğitim politikasının değişmesi ve Küçük Asya'da okulların yaygınlaşmaya başlamasıyla 1850 tarihinden sonra artış göstermektedir.[7]

Bu dönemde bir yandan da, kültürel konuların, bilimsel teorilerin işlendiği, önemli olayların haber olarak verildiği, önemli kişilerin özyaşam öykülerinin anlatıldığı Karamanlıca gazete ve dergiler yayınlanmaya başlar.

Karamanlıca kitaplar, başlangıçta dinsel kitaplardır. Bu gelişim bir asır sürer ve 19. yüzyılın birinci yarısında çoğunluğa egemen olur. Bunun başlıca nedeni Karamanlı toplumun dinsel kimliğini ayakta tutabilmek ve dinsel eğitim vermek çabasıdır. Kitapların incelenmesi bu yönelimi açıkça sergiler. Anadolu Hıristiyanlarının neye gereksinmeleri varsa kitaplarla onlar verilmeğe çalışılmıştır. Yunanistan'da yayınlanan dinsel kitaplardan derlemeler yapılır.

Katolik ve Protestan Misyonerlerin Anadolu'ya gelişleriyle birlikte karşı propaganda da ağırlık kazanır. Bu kitapların yayıncıları da, Halkın Hıristiyan Ortodoks inançlarına ve eğitimine kendilerini vermiş militan papazlar ve halkın okuma-yazma öğrenmesi yolunda büyük çabalar harcayan militan halkçı aydınlardır.

Öğrenimlerini İstanbul, İzmir ya da Atina'da yapmış olmalarına karşın, köylülerden oluşan halkı eğitmek için doğdukları topraklara geri dönen aydınların ve İstanbul'da çalışmalarını sürdüren Evangelinos Misailidis gibi Karamanlıların oluşturduğu bir çevredir, bu halktan militanlar.

"Karamanlıca kitaplar.." diyor Yoakim Valavanis, "...halkın, eğitime karşı ilgisini uyandırdı ve o zamana kadar eğitime ilgisiz ya da düşman olanlar Yunan dilinin Küçük Asya'da öğrenilmesini sağlayacak okullar ve eğitim dernekleri için çalışmaya başladılar. Karamanlıca yayınlar, Yunanca'nın öğrenilmesinde köprübaşı görevi yaptı. Ve gerçekten çok geçmeden Yunanlılık ruhunun varolduğu her yere çok sayıda ışık veren pervane yayıldı. Küçüktüler kuşkusuz. Verdikleri ışık da sönüktü, ama her halükârda ışıktılar. Elektrik ışığıyla yanan ya da gazla beslenen lamba olmasalar da mutlaka ışık kaynağıydılar ve onlarla çok şey başarılamadıysa da en azından önlerinde uzanan korkunç bilgisizlik uçurumunu görüp sakınmaya başladılar."[8] □

EVANGELİA BALTA

ÇEV.:ANDONİS ZİKAS

[1] S. Salaville - E. Dalleggio üç ciltlik *Karamanlidika, Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, Atina I (1958), II (1966), III (1974) adlı eserlerinde 1900 yılına dek gelen 333 kitap saptamışlardı. Geri Kalan 301 eser E. Balta tarafından saptandı. Bunlardan 163'ü adı geçen araştırmacıların eserini tamamlar niteliktedir. (E. Balta, *Karamanlidika Additions [1584-1900]*, Atina 1987), 138'i ise 20. yüzyılda yapılan Karamanlıca kitap üretimini oluştururlar (E. Balta, *Karamanlidika, XXe siècle*, Atina 1987).

[2] B. Berkol "Yunan Harfli Türkçe: Karamanlı edebiyatı" *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1966.

[3] Örneğin Martinus Crusius, *Turcograecia* (1584), J. P. Migne, *Patrologie* (1866) vd.

[4] S. Salaville-E. Dalleggio *a.g.e.* No. 217, 254.

[5] S. Salaville-E. Dalleggio, *a.g.e.*, No. 29, 125, 251 ve bak. Balta, *Additions*, No. 10, 12, 50, 114 ve Balta, *XXe siècle*, No. 92, 93, 119.

[6] R. Clogg, "Notes on some Karamanli books printed before 1850 nov in British Libraries vith particular reference to the Bible translations of the British and Foreign Bible Society", *Mikrasiatika Hronika*, 13 (1967) 521-563 ve "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850" I ve II *Journal of Ecclesiastical History*. XIX/1-2, 1968, 57-81 ve 171-193. Bak. Gerasimos Agustinos "Enlightened Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greek in Asia Minor, 1820-1860", *Journal of Modern Greek Studies*, 4/2, (October 1986) 129-142.

[7] Ercümend Kuran, "Répercussions sociales de la reforme de l'éducation dans l'empire ottoman", *Colloques internationaux du CNRS No 601. Economie et Sociétés dans l'empire ottoman (fin du XVIII-, debut du XXe siècle)*, 145-147 ve Şerif Mardin, "L'aliénation de Jeunes turoues: Essai d'explication partielle d'une conscience revolutionnaire", a.g.e., 159.

[8] Yoakim Valavanis "i allilografia para tis Mikrasiavis," *Parnassos* 12, (1888), 56.

Karamanlıca Kaynakça

ATİNA'daki "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi" yayınladığı adı geçen iki ciltlik kaynakçayla, Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodoksların yazıp yayınladıkları kitapların kataloğunu şimdilik tamamlamış bulunuyor.

Karaman, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyâletinin adıdır; Konya, Akşehir, Niğde, Aksaray, Nevşehir, İçel, Ereğli, Ermenek, Fethiye ve Antalya'yı sınırları içine almaktadır. 1924'e kadar topluluğun esas kitlesi; bu sınırlar içinde yaşayan, göçlerle Anadolu ve Rumeli'nin birçok bölgesine yerleşen, Türkçe'den başka dil bilmeyen, gelenek ve görenekleri de yaşadıkları bölgelerdeki Türklerle aynı olan, Hıristiyan-Ortodoks topluluğa -Karaman kökenli oldukları için- *"Karamanlı"*; konuştukları ve Yunan harfleriyle yazdıkları Türkçe'ye *"Karamanlıca"* ve bu yazıyla oluşan edebiyata da *"Karamanlı Edebiyatı"* denir.

Türkçe, çeşitli alfabelerle yazılmıştır. Bunların önemli olanlarından biri de *Yunan Alfabesi*'dir. İ.S. II. yüzyıldan itibaren Bizans yazılarında Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe kişi, ulus ve yer adlarına rastlanmaktadır.

Yunan harfli Türkçe basma eserlerin en eskisi, 1584 tarihli *"Gennadios İtikatnâmesi"*dir. Bu, 1454 veya 1455 yılında Fâtih Sultan Mehmet'e sunulan yazmanın Türkçe çevirisinin basımıdır. Ancak, bunu Karamanlı Edebiyatı'nın dışında tutmak gerekir.

Yunan harfleriyle Türkçe yazma geleneğini geliştirenler Karamanlılardır. 1718'de İstanbul'da yayınlanan *"Gülzâr-ı Îmân-ı Mesîhî"* Karamanlı Edebiyatı'nın ilk örneğidir.

Karamanlı Edebiyatı kesintisiz olarak 1924'e kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra, göç ettikleri Yunanistan'da çok az sayıda da olsa, yayınların sürdüğü görülmektedir.

Karamanlıca Kaynakça çalışmalarının tarihi, eskilere gider.[1] En önemli çalışma, S.Salaville ve E.Dalleggio'nun yayınladıkları, 333 kitabın kronolojik olarak ayrıntılarıyla tanıtıldığı 3 ciltlik Kaynakça'dır.[2]

Yunanistan dışındaki Batılı Türkologlar konuyla öteden beri ilgilenmektedir.[3] Türk araştırıcıları da konuya ilgi duymuşlar; metin yayını, monografi ve tanıtmalarla Karamanlıca çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır.[4]

Evangelia Balta tarafından hazırla-

nan Kaynakça *(Karamanlidika Additions)*, yazarın 1981'de yayınladığı çalışmanın genişletilmiş biçimidir. Bu çalışma, Karamanlı Edebiyatı'nın önde gelen araştırıcılarından Yordan Pamboukis'in anısına sunulmuştur.

E.Balta, S.Salaville ile E.Dalleggio'nun çalışma yolunu izlemektedir. Bulduğu 163 eseri adı geçen Kaynakça'ya ekleyerek, genişletmiştir. Böylece, yirminci yüzyıl başına kadar çıkmış olup da kataloglanan kitap sayısı 496'ya ulaşmıştır.

Yazar, "Önsöz"ünde; ilk kataloglamaya göre din-dışı yayınların önemli ölçüde arttığını vurgulamaktadır. Saptadığı en eski yayın Hz.Dâvûd ile ilgilidir ve 1767'de Venedik'te yayınlanmıştır. Bunu: *Türkçe-Yunanca Sözlük*, Venedik 1805; *Makedonyalı Alexandros*, İstanbul 1843 izlemektedir. Ayrıca, Türk ve Rum şarkılarını içeren ve Bizans müzik sistemiyle yazılmış yayınlar da dikkatimizi çekmektedir. Bunların müzikologlar tarafından ele alınıp incelenmeleri gerekir. Çünkü, her bir şarkı, iki halkın yakın ilişkilerini gösteren bir belge de sayılabilir. Bu konudaki yayınları şöyle sıralayabiliriz: *Müziğin Anlatımı*, İstanbul 1843; *Pandora*, İstanbul 1846; *Güldeste*, İstanbul 1847; *Kalliopi*, Atina 1847; *Armonia, yani Rum ve Türk Aşk Şarkıları*, İstanbul 1848; *Yeni Rum ve Türk Aşk Şarkıları*, İzmir 1850; *Terpsihori veya Şarkı Güldestesi*, Atina 1853. Bunların dışında *Robinson Krusos*, İstanbul 1853; *Ceza Kanunnâmesi*, İstanbul 1859; *Nasreddin Hoca*, İzmir 1861; *Osmanlıca Dilbilgisi*, İstanbul 1875; Ahmed Mithad'ın *Yeniçeriler*'i, İstanbul 1891'de kaynakçada yer almaktadır.

Yazarın öteki çalışması *(Karamanlidika XXe siécle)* 1901-1929 yılları arasında yayınlanan 138 kitabı içermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: *Aynoros Tarihi*, İstanbul 1901; *Feth-i Konstantiniyye*, İstanbul 1909; *Şah İsmail*, Atina 1909; *Karacaoğlan*, İstanbul 1911; *Salnâme*, İstanbul 1912; *Sıhhatin Sırrı*, İstanbul 1912; *Aziz Alexios'un ve Cümle Azizlerin ve Mahşer Dîvânının Naklietleri*, Selânik 1929.

1915'ten sonra yayınlarda bir azalma görülmektedir. 1915, 1920 ve 1921'de sadece birer kitap yayınlanmıştır.

Karamanlılar, 1924'ten itibaren mübadeleye tâbi olmuşlardır. Bundan sonra, Yunanistan'da birkaç kitabın yayınlandığı görülmektedir, konuları ise mültecilerin sorunlarıdır.

2. cildin konuları, kültür bakımından gelişmiş bir topluluğun özelliklerini göstermektedir.

Sonuç

• Evangelia Balta, Sevérién Salaville ve Eugéne Dalleggio tarafından başlatılan Kaynakça çalışmalarını tamamlamıştır.

• Karamanlıca eser sayısı 634'e varmıştır ve gelecekte, bulunacaklarla bu sayının daha da artacağı kesindir.

• Yazar, tanıttığı kitapları tek tek incelemiş ve gerekli açıklamaları yapmıştır.

• Kitap kapaklarının ve içlerindeki süslemelerin orijinal klişelerini de koyup, o dönemi basım tekniği açısından da aydınlatmıştır.

• 1915'ten itibaren savaş ve yer değişimi nedeniyle yayınlarda azalma dikkati çekmektedir.

• Kitapların konuları Karamanlıların kültür düzeylerini, gelişmiş toplumsal yaşamlarını, ticarî ilişkilerini ve ilgilerini de göstermektedir. Ayrıca, iki dilde yayınlanan dernek tüzükleri, şirket kanunnameleri, ileride yapılacak çalışmalar için birer belge niteliğindedir.

• E.Balta, Karamanlıca yayınları 1929'da bitirmektedir. Oysa, bu tarihten sonra yapılan yayınlar da vardır. Örneğin, 1933'te Kıbrıs'ta yayınlanan *"Duâ Kitabı"* bunu kanıtlamaktadır.[5]

• Karamanlıca konusunda yapılacak daha çok şey vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

* Karamanlıca yazmaların tanıtılması,
* Gazete ve dergilerin tanıtılması,
* Karamanlıca konusunda yapılan yayınların kaynakçalarının hazırlanması,
* Slav harfli Karamanlıca eserlerin kataloglarının hazırlanması,
* Karamanlıca Araştırma Merkezi'nin kurulması ve bir Kongre'nin toplanması gibi.

Türk ve Yunan kültürlerini yakından ilgilendiren böylesine güç ve yorucu çalışmayı gerçekleştiren Evangelia Balta'ya teşekkür eder, Karamanlıca konusunda öteki çalışmalarının da bir an önce yayınlanmasını dileriz. □

PİNELOPİ STATHİS/BÜLENT BERKOL

[1] S.Houdaverdioglou-Theodotos, "H tourkophonos hellenike philologia", *Epeteris test Het. byzantion Spoudon, VII* (1930) 306 vd.

[2] Sévérien Salaville-Eugéne Dallegio. *Karamanlidika*, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractéres grecs. I, Athènes 1958; II, Athènes 1966; III, Athènes 1974.

[3] Robert Anhegger "Hurufumuz Yunanca", *Anatolica*, No VII, Leiden, 1979-1980 makalesinde.

[4] Turgut Kut, "Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* dergisi, sayı 48, 1987. Burada Türkçe yayınlanan Karamanlıca çalışmaların kaynakçası vardır.

[5] Janos Eckmann, "Die Karamanische Literatur", *Philologial Turcicae Fundamenta II*, Wiesbaden 1965.

Baha Tevfik Üzerine

TARİH ve TOPLUM'un Nisan 1988 tarihli 52. sayısında Mehmet Ö. Alkan'ın "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim Baha Tevfik" adlı yazısını okudum. Önce sayın Alkan'ı bu çalışmasından ötürü kutlarım. Ancak Sayın Alkan'ın adı geçen yazısında birtakım yanlışlıklar ve eksiklikler gördüm. Şöyle ki:

1. Sayın Alkan, yazısının birinci sayfasında "Baha Tevfik, Mülkiye'yi bitirince İzmir'e döner ve *Serbest İzmir* gazetesinde yazar olarak çalışmaya başlar. Kısa sürede başyazarlığa yükselir"[1] diyor ve bu cümlelerinin sonuna koyduğu 8 numaralı dipnotta ise "Bu gazetenin 1-10. sayıları *İzmir*, 11-18. sayıları *Edebî İzmir*, 19-45. sayıları *Serbest İzmir* adıyla yayınlanmıştır."[2] diye bir açıklama yapıyor.

a) 1907 yazında Mülkiye'yi bitirip, memleketi olan İzmir'e dönen Baha Tevfik, *Serbest İzmir* gazetesinde değil, 23 Temmuz 1323/5 Ağustos 1907'de Hüseyin Hilmi ve İsmail Suphi tarafından yeniden çıkarılmaya başlanan *İzmir* gazetesinde yazmaya başlar.

b) Bu gazetenin 1-9. sayıları *İzmir* adıyla çıkar. 29 Eylül 1323/12 Ekim 1907 tarihli 10. sayıda gazetenin ismi *Üsbûî İzmir*, 15 Kanunuevvel 1323/28 Aralık 1907 tarihli 20. sayıda *Haftalık İzmir* olur. Ayrıca bu sayıda Baha Tevfik gazetenin başyazarlığına getirilir. Baha Tevfik II. Meşrutiyet'ten (10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908) kısa bir süre önce *Haftalık İzmir*'den ayrılır. Yeni bir gazete çıkarmak için hazırlıklara başlar. Onun *Haftalık İzmir*'deki son yazısı, 14 Haziran 1324/27 Haziran 1908 tarihli 41. sayıda çıkar. Gazetenin 5 Temmuz 1324/18 Temmuz 1908 tarihli 44. sayısında müdür ve başyazar Hüseyin Hilmi'dir. Gazetenin ismi çok sonra 30 Teşrinievvel 1324/12 Kasım 1908 tarihinde *Edebî Serbest İzmir* olur ve Baha Tevfik gazetede tekrar yazmağa başlar. Daha sonra 13 Teşrinisani 1324/26 Kasım 1908'de *Serbest İzmir* adını alır.

2. Yazının ikinci sayfasında "Baha Tevfik'in *Serbest İzmir* gazetesinde başlayan ve bir ara memuriyetleri nedeniyle kesintiye uğrayan basın ve yayın yaşamı ölümüne dek artan bir ivmeyle sürecektir."[3] cümlesindeki bilgiler de yanlıştır.

a) Baha Tevfik'in basın ve yayın hayatı Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı *Serbest İzmir* gazetesinde değil, hatta yine

Hüseyin Hilmi'nin ilk sayısını 23 Temmuz 1323/5Ağustos 1907'de çıkardığı *İzmir* gazetesinde de değil, ondan çok önce, İzmir Mülkî İdâdisi'nden hocası olan ve İzmir'in tanınmış kültür ve edebiyat adamlarından Bıçakçızâde Hakkı'nın çıkardığı *İzmir* gazetesinde 1904 yılında başlar.[4]

b) Baha Tevfik'in memuriyetleri hiçbir zaman onun basın ve yayın hayatını kesintiye uğratmamıştır. Mesela, o, 1908 yılında İzmir'de Menba-i Füyûzât Mekteb-i Hususiyesi müdürü iken de, maiyet memurluğu yaparken de, daha sonraları İstanbul'da Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi'nde hoca iken de basın yayın hayatını devam ettirmiştir.[5]

3. Yazıdaki bir diğer yanlış da Baha Tevfik'in "II. Meşrutiyet'in ilanı ardından İstanbul'a gidişinin"[6] nakledilmesidir.

Nedense şimdiye kadar Baha Tevfik hakkında bilgi veren hemen bütün kaynaklar, onun II. Meşrutiyet'ten hemen sonra İstanbul'a geldiği konusunda birleşirler. Halbuki Baha Tevfik II. Meşrutiyet'ten yaklaşık bir yıl sonra ancak 1909 ilkbaharında 31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909) ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra İstanbul'a gelir.

O, II. Meşrutiyet'ten sonra İzmir'de sırasıyla *11 Temmuz, Ferda-yı Temmuz* gazetelerini çıkarır, *Edebî Serbest İzmir, Serbest İzmir* ve *Sedat* gazetelerinde çeşitli yazılar ve hikâyeler yayınlar.

4. Yazının 3. sayfasındaki "Türkiye'de ilk felsefe dergisini 1912-1913'te Baha Tevfik çıkarmıştır."[7] bilgisi verilmiş, 35 numaralı dipnotta ise *Felsefe Mecmuası*'nın yayın yılı 1326 (1910) olarak gösterilmiştir.[8] Bütün bu bilgiler yanlıştır.

a) Baha Tevfik'in çıkarmış olduğu *Felsefe Mecmuası* 1912-1913'te değil, 1913 yılında çıkmıştır. 10 sayı çıkan derginin 1. sayısı 8 Mayıs 1913, 10. sayısı ise 27 Ekim 1913 tarihini taşır.[9] Bu on sayı 5 Kasım 1913'te cilt olarak bir arada tekrar yayınlanmıştır.[10]

b) Türkiye'de ilk felsefe dergisini Baha Tevfik çıkarmamıştır. Baha Tevfik'in ilk sayısını 8 Mayıs 1913'te çıkardığı *Felsefe Mecmuası*'ndan iki yıl önce 1911 yılında Selânik'te *Yeni Felsefe Mecmuası* adlı bir felsefî dergi çıkıyordu.[11]

5. Sayın Alkan, yazısının 3. sayfasında da "Baha Tevfik'in yazdığı, çevirdiği yapıtlar -bizim saptayabildiklerimiz- şunlardır:" diyor ve bu liste içinde Ahmet Nebil'in Ernest Haeckel'den tercüme ettiği *Nesl-i Beşer-İnsanın Menşei*, Memduh Süleyman'ın Eduart Hartmann'dan tercüme ettiği *Darwinizm-Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatlar ve Hatalar*, Fikri Tevfik'in "garp müelliflerinden iktibas suretiyle tertip ettiği" *Hücre-Hayatın Esası* adlı eserleri sayıyor.[12].

Bu üç eserin "Baha Tevfik'in yazdığı, çevirdiği yapıtlar" olmadığı açık olduğu ve sayın Alkan tarafından da belirtildiği halde niçin bu listeye alındığını bir türlü anlayamadık.

6. Baha Tevfik'in "çıkardığı, çıkmasına yardımcı olduğu, başyazarlığını ya da yazarlığını yaptığı dergi ve gazetelerin" sayın Alkan'ın yazısının 9. sayfasında 35 numaralı dipnotta verilen listesi bir hayli eksik olduğu gibi *11 Temmuz* gazetesinin yayın yeri İstanbul, *Tenkit* gazetesinin yayın yeri ise İzmir olarak gösterilmiştir.[13] Halbuki *11 Temmuz* gazetesinin yayın yeri İzmir, *Tenkit* gazetesinin yayın yeri ise İstanbul'dur.

Baha Tevfik'in bu listede gösterilen gazete ve dergilerden başka, *Ferda-yı Temmuz, Sedat, Teşvik, Büyük Duygu, Resimli İstanbul, Alem, Alemdar, Teşrih* gibi daha birçok gazete ve dergide de yazıları çıkmıştır.

Baha Tevfik ve Osmanlı Sosyalist Fırkası

Sayın Alkan'ın da yazısında belirttiği gibi, II. Meşrutiyet devrinin sosyal, siyasî ve kültürel olaylarını anlatan araştırmaların çoğunda, bu devre ait hatıraların önemli bir kısmında Baha Tevfik'ten bahsedilmiş ve onun Osmanlı Sosyalist Fırkası ile ilgisine temas edilmiştir. Fakat şimdiye kadar Baha Tevfik üzerine ciddî ve müstakil bir araştırma yapılmadığından, onun hayatı, görüş ve düşünceleri hakkında verilen bilgiler yanlış, hatalı, eksik ve sathî bilgiler olmaktan öteye gidememiştir.

Elimizde Baha Tevfik'in hemen bütün kitapları ve yüzlerce yazısı bulunduğu halde, bu kitap ve yazılarda onun sosyalist olduğunu gösteren herhangi bir ifade, hatta bir işarete rastlayamadık.

Baha Tevfik'in Osmanlı Sosyalist Fırkası ile ilişkisi ve sosyalistliği konusunda bilgi veren kaynaklar, bu bilgilerini,

1. Baha Tevfik-Hüseyin Hilmi münasebetine,

2. Baha Tevfik'in, Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı *İştirak* gazetesine bazı imzasız yazılar yazdığı konusundaki hatıralara,

3. "Sosyalizm efkârının mürevvici" olarak *İştirak* gazetesinde Baha Tevfik'in yakın arkadaşı ve birçok kitabını beraber yazdığı veya tercüme ettiği Ahmet Nebil'in yazılarının çıkmasına,

4. Ahmet Nebil adında birinin yaşamadığı, Ahmet Nebil'le Baha Tevfik'in aynı kişiler olduğu görüşlerine dayandırmaktadırlar. Bunlar üzerinde tek tek duralım:

1. Baha Tevfik-Hüseyin Hilmi münasebeti, 1907 yazında Mülkiye'yi bitirip, memleketi olan İzmir'e gelen Baha Tevfik'in 23 Temmuz 1323/5 Ağustos 1907'de Hüseyin Hilmi ve İsmail Suphi tarafından yeniden çıkarılmağa başlanan *İzmir* gazetesinin yazı kadrosuna katılmasıyla başlar ve bütün İzmir devresi ve 1909'da beraberce İstanbul'a geldikten sonra da devam eder. Fakat bu münasebet birtakım miraslarla zengin olan[14] ve bu maddi imkânlarını gazete çıkarmak için kullanan "cahil, muhteris" ve "yegâne gayesi şöhret yapmak"[15] olan bir insanla, ciddî olmayan bir münasebetten öteye geçmemiştir. Hüseyin Hilmi'yle konuşurken ciddî olduğu ve alaydan ayrıldığı hiç görülmeyen[16] Baha Tevfik'in sosyalistliğini bu münasebete bağlamak isabetli olmasa gerek.

2. Baha Tevfik'in, Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı *İştirak* gazetesine bazı imzasız yazılar yazdığı konusundaki hatıralar ise pek inandırıcı değildir. Çünkü biz, bu yazılardaki dil ve üslup ile Baha Tevfik'in yazılarının dil ve üslubu arasında herhangi bir benzerlik bulamadık.

Ayrıca bu konuda bazı araştırıcıların *İştirak*'teki bazı yazılar için "kuvvetli bir ihtimalle Baha Tevfik'e aittir"[17] gibi sözlerini kabul etmek oldukça zordur.

Bütün bunlardan başka Baha Tevfik, bütün görüş ve düşüncelerini rahatlıkla söyleyen "hiç kimsenin muaheze ve muatebesinden endişe"[18] duymayan bir yapıya sahipti. Toplumun değer yargılarına taban tabana zıt görüş ve düşünceleri bile çok açık bir şekilde müdafaa etmekten çekinmemiş, eserlerinde ve yazılarında açıkça ateizmin müdafaasını yapmış, dine hücum etmiş devrin ahlâkına karşı çıkmış, milliyetçi düşünceye saldırmış, teessüs etmiş, ananelere muhalefet etmiştir. Bütün bunları yaparken imzasını atmaktan çekinmeyen, takma adlar kullanma gereğini duymayan bir kişinin *İştirak*'te imzasız yazılar yazma ve takma adlar kullanma gereğini duyması pek mantıkî değildir.

3. *İştirak* gazetesinde Baha Tevfik'in yakın arkadaşı ve birçok kitabını beraber yazdığı veya tercüme ettiği Ahmet Nebil'in yazılarının çıkması da Baha Tevfik'in sosyalist olduğunu göstermez. Bir kişinin sosyalist bir arkadaşının ol-

ması, o kişinin sosyalistliğinin delili değildir.

4. Ahmet Nebil adında birinin yaşamadığı, Ahmet Nebil'le Baha Tevfik'in aynı kişiler olduğu ve dolayısıyla "Baha Tevfik'in Ahmet Nebil adını kullanarak *İştirak*'e yazı yazdığı" görüşü de yanlıştır.

Baha Tevfik'le daha İzmir'de iken tanışan Ahmet Nebil[19], daha sonra onunla birlikte İstanbul'a gitmiş ve Tecedddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'ni kurmuştur. "Maddiye mesleğinin en hararetli müdafilerinden" olan Ahmet Nebil, Baha Tevfik'in "kardeşim" diye bahsettiği en yakın arkadaşıdır.[20] Baha Tevfik'in başyazar olduğu *Yirminci Asırda Zekâ* mecmuasının 9 Temmuz 1328/22 Temmuz 1912 tarihli 10. sayısında, *Karagöz* gazetesi yazı heyeti fotoğraflarla tanıtılırken, Ahmet Nebil de fotoğrafıyla birlikte "hasbihal muharriri" olarak tanıtılmıştır.

Münir Süleyman Çapanoğlu da *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi* adlı kitabında "O devrin gazetecilerinden eski dostum, rahmetli Fuat Samih anlatmıştı. Bir gün Ebussuut Caddesi'nde Baha Tevfik'in çıkardığı bir sürü dergilerin idare yeri olan binada toplanmışlar. Orada kafadaşım ve gönüldaşım rahmetli şair Ahmet Rıfkı, Tiran'da öldürülen Ahmet Nebil, Cevdet Maşuk ve daha bazı yazarlar da vardı." diyerek Ahmet Nebil hakkında, onu gören, tanıyan biri ağzından bilgi vermektedir. Çapanoğlu, ayrıca not düşerek Ahmet Nebil Çika'nın o zamanlar toy bir idadi öğrencisi ve Baha'nın yakın dostu olduğunu, Balkan harbinden sonra Arnavutluk'a gittiğini ve gazetecilik yaptığını, II. Dünya Savaşı sonunda Tiran'da öldürüldüğünü yazmaktadır.[21] Bütün bunlar Ahmet Nebil'in yaşamış ve devrin yazı hayatında isim yapmış biri olduğunu gösterir.

Görülüyor ki Baha Tevfik'in Osmanlı Sosyalist Fırkası ile ilişkisi ve sosyalistliği konusunda bilgi veren kaynaklar sağlam dayanaklardan yoksundur. Bu kaynaklarda verilen bilgiler doğruluğu bir hayli şüpheli bir iki hatıraya ve bazı tahminlere dayanmaktadır.

Baha Tevfik'in Osmanlı Sosyalist Fırkası'yla ilişkisi ve sosyalistliği konusunda bu sağlam dayanaklardan yoksun kaynakların verdiği bilgilerin aksine, Baha Tevfik, daha İzmir yıllarından itibaren hayatı boyunca sosyalizme ve sosyalizmin temel esaslarına karşı çıkmış, toplumculuğun değil, ferdiyetçiliğin müdafaasını yapmıştır.

Baha Tevfik, en son yayınladığı eserlerinden biri olan *Felsefe-i Fert*'te bu konu üzerinde geniş bir şekilde durmuş ve Eflatun'u toplumcu düşüncelerinden dolayı tenkit etmiştir. "Eflatun, ferde hiç ehemmiyet vermemiş, her şeyde, her meselede, her türlü teşkilat-ı siyasîye ve içtimaiyede daima umumiyeti ve iştiraki tervîç etmiştir. Eflatun; ferde verilen ehemmiyetin pek nâ-beca (yersiz) olduğunu söyler ve umumiyetin ferde ihtiramı şöyle dursun; ferdi umumiyet namına fedâ-yı talim ederdi. Bu kabil içtihâdâtıyla iştirâkiyyûnun (sosyalistlerin) esâtize-i evveliyesinden (ilk üstadlarından) olmak şeref-i indiyesini ihraz eden bu zat gerek mezheb-i içtimaiyesinde, gerek meslek-i siyasiyesinde pek büyük hatalara düşmüştür."[22]

Baha Tevfik'e göre tabiatın kişilere ayrı ayrı dağıttığı istidat ve yetenekleri aynı seviyeye getirmek veya aralarındaki ayrılığın kaldırılmasını istemek tabiata ve tabiîliğe karşı durmaktır, hatta bir hayaldir. "Dest-i kadîr-i tabiatın; kendi kavânin-i müstebidesine daima inkiyâd mecburiyetinde bulunan efrâda ayrı ayrı tevzi ettiği istidat ve melekât aynı seviye-i vesatiyeye icra etmek yahut yine bu istidat ve melekât arasındaki ayrılığın ref ve izalesini istemek; tabiata ve tabiîliğe karşı durmak, hatta onun fevkine çıkmak kabilinden bir hayal olur."[23]

Baha Tevfik'e göre "Bugün en müfrit iştirâkiyyûn (sosyalistler) bile tasdik ederler ki beşeriyetin saadet ve selameti Eflâtun'un esâsât-ı iştirakiyesinden ziyade Aristo'nun nazariyat-ı ferdiyesiyle mümkün olabilmektedir.

Eğer milâd-ı İsa'dan üçyüz bu kadar sene evvel serdedilen (söylenilen) bu nazariyat-ı ferdiye hemen hayat-ı içtimaiye ve siyasiyeye tatbik edilmemiş ve Eflatun'un arzusu üzere her şeyin, hatta çocukların bile umumi olması esası az çok tervîç edilerek (desteklenerek) bütün tezahürât-ı hayatiyenin hükümât-ı müstebide yediyle tanzim ve idaresi cihetine gidilmemiş olsaydı bugünkü insaniyet derece derece terakkî ederek nihayet esâretten ecârete (işçiliğe) geçebilmiş değil, belki hakiki bir hürriyetin mehd-i nâzân-ı saadetinde (saadetinin nazlı beşiğinde) büyümüş gitmiş olacaktı!"[24]

Çok açık olarak görülüyor ki, Baha Tevfik insanlığın saadet ve selametini sosyalizmde değil, ferdiyetçilikte görüyor ve son paragrafta eğer ferdiyetçi düşünce insanların sosyal ve siyasî hayatına tatbik edilmemiş ve Eflatun'un sosyalist esasları desteklenmiş olsaydı, insanlık esirlikten işçiliğe geçebilmiş değil, belki hakiki bir hürriyetin saadetinin nazlı beşiğinde büyümüş gitmiş olacaktı diyor ve bu cümlesinin sonuna bir ünlem koyarak sosyalist düşünceyi alaycı bir şekilde tenkit ediyor.

Daha sonraki paragrafta ise "Kurûn-ı ûlânın (ilk çağın) bu mühim nazariyatından mülhem olarak meselenin tafsilat ve teferruatına ait uzun uzadıya mütalaalar beyan eden hükema-i cedideden şimdilik bahsetmiyeceğim."[25] diyen Baha Tevfik, yeni sosyalist düşünürler hakkında bir şey söylemiyor. Ona göre "mazinin en muzlim (karanlık) amakından (derinliklerinden) çıkarıldığı halde hiç bir zaman "mazi-âlud!" olduğu iddia edilemeyen bu nazariyat; esas itibarıyla ta o zamandan hal-i hazıra kadar aynı kıymet ve meziyetini muhafaza etmiştir."[26] yani bazı güzel tarafları olmakla birlikte ferdi ihmal etmiş, tabiata ve tabiiliğe karşı durmuş, farklı istidat ve yetenekleri aynı seviyeye getirmek istemiştir. Bunun gerçekleşmesi ise hayaldir. Böyle düşünen bir insanın sosyalist olması mümkün değildir.

Baha Tevfik'in Görüş ve Düşünceleri

Baha Tevfik'in nihilist bir dünya görüşüne sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Baha Tevfik, nihilistler gibi bütün sosyal görenek ve geleneklere karşı cephe almış bir kişidir. Ona göre "Ahlâk-ı hâzıra evhamdan ve zünûn-ı bâtıladan teşekkül ediyor." artık bu "eski ahlâk tamamıyla iflas etmiştir." iflas eden bu eski ahlâkın yerine "hâkimiyet-i nefs" esasına dayanan yeni bir ahlâk kurulacaktır.[27]

Baha Tevfik edebiyatta immoralizm[28] ve naturalizmi savundu. Bu hareketinde de kendisine örnek olarak Nietzsche'yi aldı. Yazdığı hikâyeleriyle de savunduğu bu görüşleri uyguladığını gösterdi. Erkeğin kadınla olan ilişkilerini değil, erkeğin erkekle olan ilişkilerini anlatan hikâyeler yazdı.[29]

O, Alman filozofu Nietzsche tarafından temsil edilen inkârcı ve her şeye hayır diyen nihilist bir anlayışa sahiptir. Ahmet Nebil ve Memduh Süleyman'la birlikte *Nietzsche Hayatı ve Felsefesi* adlı bir kitap yazan Baha Tevfik, burada Nietzsche'nin şu fikirleri üzerinde durur: "Cemiyet-i beşeriyenin halâsı için hüsn ve kuvvet üzerine müesses olan aşk-ı hayat lâzımdır. Bunun tatbikine mani olan bazı ahval vardır."[30] Bunlar şunlardır:

1. İnsanların hakikatten içtinabı, tedehhüşü
2. Âdetler
3. Lisan
4. Şekl-i hâzır-ı cemiyet
5. Edyan (dinler)
6. İlim ve mantık
7. Ahlâk

Baha Tevfik, bunlardan lisan, cemiyetin bugünkü şekli ve dinler üzerinde önemle durur. "Zira lisan insanların mâzi ile alâkasını muhafaza ve idame eder; her türlü hürriyet-i fikriyeye bir hâil (engel) olur."[31]

"Hakikatın inkişafına mani olan ahvâlden birisi de şekl-i hâzır-ı cemiyettir. Nietzsche'nin bu fikrini mütalaa eden kimseler onu bir anarşist gibi nazar-ı itibara alırlar, fakat o ne bir cemiyet düşmanı, ne de bir anarşisttir. Hâl-i hazırda müsavât-ı beşeriye kaidesi üzerine müesses şeklin kendi itikad-ı fikriyesine muhalif olduğunu görmüş, hürriyet ve serbestîye olan temâyül-ü fevkalâdesi hesabiyle ona da hücum etmekten kendisini alamamıştır. Hâl-i hazırdaki eşkâl-i hükümet, her ne olursa olsun, insanların kuvvet, hatta, hürriyet ile yaşamasına mani oluyor. Onun yalnız nazar-ı dikkate aldığı bir şey varsa kendisini teşkil eden efrâdı mümkün olduğu kadar fazla yaşatmak, bunun için de hepsinin mutavassat olması, kuvve-i hayatiyesi fazla olanların kuvvetlerini terk ederek aheng-i umumiyeye tebaiyetle yaşamaları icap ediyor. Halbuki Nietzsche kuvvetin inkişafı, hakkın kuvvette olduğu taraftarıdır."[32]

"Edyan (dinler) Nietzsche'ye nazaran zaaf-ı beşerin, mariz efrâdın teksirine vasıta olan bir alettir. Çünkü onların ekser kavâidi afv ve merhamet gibi bir hiss-i sakîm (yanlış bir his) üzerine müessestir (kurulmuştur). Cemiyet-i hâzıra gibi onlarda müsavât-ı beşeriyeyi (insanların eşitliğini) ilan eder. Merhamet iradenin imhası, müsavât dehânın, kuvvetin ilgasıdır."[33]

"Saadet-i âtiye-i beşeriye (insanlığın geleceğinin saadeti) ve Nietzsche efkârının tatbiki için bütün bunlar lağv edilmelidir."[34]

Baha Tevfik'in yukarıdaki ifadelerinden ve Nietzsche'yi müdafaasından onun bu fikirlerini benimsediği anlaşılıyor.

Baha Tevfik'e göre hürriyetperverlikle beraber, vatan muhabbeti, vicdan vesaire gibi tabirler kof ve manasız şeylerdir. Bu gibi tabirlerin ciddiyetine inanmak bir nevi safdillik olmasa bile herhalde ceddiyete münafi bir şey olur.[35] "Vatan insanın hürmet ve menfaat gördüğü yerdir."

"Kâinatın aynı anâsır-ı iptidaiyeden memzûc olan maddesi, burada hangi kıymeti haiz ise Almanya'da, İngiltere'de, Amerika'da, Hindistan'da da aynı kıymeti haizdir. Dest-i nâmer'î-i tabiat (tabiatın görünmez eli) hiç bir yere fazla ve mukaddes bir "mâye-i vatan" ilave etmediği gibi hiç bir yeri de ezelden hiç kimseye tahsis eylememiştir. Binaenaleyh vatanperverlik mukaddes ve semavî bir hassa-i hürriyet değil, bilakis malik olduğumuz toprağın bize temin etmekte olduğu menafia (menfaatlara) merbutiyetimizdir" (bağlılığımızdır).[36]

Böyle bir vatanperverlik anlayışına sahip olan Baha Tevfik'in milliyetçilik konusundaki düşünceleri de müsbet değildir. Ona göre "dünkü milliyetimizin bugünkü ihyası, yarınki felaketimizin mukaddimesini hazırlamaktan başka bir şey olamaz."[37] Tarihimiz baştan başa idamlarla, kardeş, ana, baba katilleriyle, asırlarca uzayan yeniçeri kavgalarıyla, isyan, ihtilal ve eşkıya gürültüleriyle doludur.[38]

Devrin tanınmış milliyetçi yazarlarına da şöyle hücum eder: "Bugün halkta bir milliyet husule getirmek için de askerlikten muharrirliğe bozmuş bir kaç mesleksizin veyahut ismini bir şekl-i Turanîye tahvil ederek âlem-i matbuata atılmış basit ve imlâsız birkaç çocuğun dedikodusundan ziyade dûr-endiş (uzağı düşünen), tecrübe-dîde (tecrübe görmüş) cidden mütalaası ziyade muharrirlerin tedkikât-ı cedidelerine ihtiyaç vardır.

Milletçe "hususiyet-i milliye" hâsıl etmek lazımdır. Bu ise "hususiyet-i ferdiye"nin bir muhassalasıdır. Hususiyet-i ferdiye vâsi bir hürriyet, bir istiklâl-i efkâr, metin bir teşebbüs-i şahsî sayesinde inkişaf eder."[39]

Baha Tevfik yazısının sonunda milliyet ve milliyetçilik konusunda kanaatını çok açık bir şekilde şöyle özetler: "Bu hususta en evvel her türlü istipdattan kurtulmak lazımdır. Mâzi gibi milliyet de istipdattır."[40]

Ona göre "Türklüğü kurtaracak şey mutlaka bir gaye-i hayaldir. Avrupalılaşmak, medenî ve müterakkî olmak gaye-i hayali."[41]

Baha Tevfik bir başka yazısında da Türkçülüğü "irtica" ve Türkçüleri de "hakiki mürteciler" olarak görür.[42]

Felsefe Mecmuası'nda çıkan ve daha sonra *Felsefe-i Fert* adlı eserine de aldığı Hâl-i Hazırda İzdivaç adlı yazısında ise aile müessesesine hücum eder. Ona göre "Bizde aile yoktur, aile hayatı teşekkül edemez. Erkeklerle kadınlar arasındaki tesettür nâmı altındaki ayrılık bir sedd-i Çinî dehşet ve kuvvetiyle dururken ne medeniyet, ne terakkî, ne ahlâk, ne de bahtiyarlık bütün erkekler ve bütün kadınlar için bir tabir-i bî-mânâdan ibaret kalacaktır."[43]

Baha Tevfik de nihilist Alman filozofu Nietzsche gibi ateisttir. Türkiye tarihinde onun kadar ateizmi savunan, din ve dince mukaddes sayılan şeylere karşı çok sistemli bir şekilde hücum eden çok az kimse çıkmıştır. O daha önce, I. Meşrutiyet devrinde pozitivist ve naturalist Beşir Fuat'ın Ludwig Buchner'den tercüme ettiği fakat bastıramadığı[44] *Madde ve Kuvvet*'i Türkiye'de ilk defa yayınlamış ve bu kitaptaki materyalist ve ateist görüşlerin savunuculuğunu yapmıştır. Baha Tevfik'in Ludwig Buchner'den 1327/1911 yılında tercüme ettiği *Madde ve Kuvvet* devrin kamuoyunda büyük bir tepki ile karşılanmış, Harputizâde Hacı Mustafa ve Şehbenderzâde Ahmet Hilmi tarafından bu kitaba reddiyeler yazılmıştır.[45]

Baha Tevfik'in niteliklerinden birisi de materyalist ve Darwinist oluşudur. O "19. yüzyılın biyolojik ve evrimci materyalizmini"[46] savunuyordu. Baha Tevfik'in kurmuş olduğu Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nin yayınladığı kitaplar içinde Memduh Süleyman'ın "tertip ettiği" *Darwinizm* ve Ahmet Nebil'in Ernest Haeckel'den tercüme ettiği *İnsanın Menşei-Nesl-i Beşer* de vardı.

Baha Tevfik, Ahmet Nebil'in Ernest Haeckel'den tercüme ettiği bu kitaba yazdığı önsözde içinde yaşadığımız asrın bütün gelişmelerinin üç önemli esas üzerine dayandığını söyleyip o esasları,

1. Tekâmül kanunu,
2. Madde ve kuvvetin ezeliyeti ve ebebiyeti, yani halk edilemiyeceği, mahvedilemiyeceği,
3. Hücre nazariyesi

olarak sayıyor ve bu esasların insanların saadetine sebep olacağını söylüyor.[47] Bundan dolayıdır ki Baha Tevfik'in "his, fikir, itikat ortağı" ve en iyi arkadaşı olan Suphi Ethem, Baha Tevfik hakkında, ölümünden dokuz gün sonra yazdığı bir yazısında onu tekâmül kanunlarına bütün samimiyetiyle inanan bir kişi ve "aynı zamanda iyi bir materyalist" olarak tanıtıyor.[48]

Alman filozofu Nietzsche tarafından temsil edilen nihilizm "buhranlı bir kimsenin ruh halini ifade eder" ve "bir gayesizlik, kötümserlik ve menfiliğin ifadesidir."[49] Bu konuda, Baha Tevfik'in İzmir'den çok yakın arkadaşı olan ve birçok konuda onun tesirinde kalan, Ziya Gökalp'le tanıştıktan sonra bile onunla irtibatını kesmeyen, devamlı şekilde onun çıkardığı gazete ve dergilerde yazı ve hikâyeler yayınlayan Ömer Seyfettin'in *Zeka* mecmuasında Baha Tevfik hakkında ölümü dolayısıyla yazdıkları da Baha Tevfik'in nihilist niteliklere sahip olduğunu gösterir: "Çok çalışkandı. Çok zeki idi. Fakat gayesizdi. O zekasıyla, o sayiyle mükemmel bir filozof olabilecekken yalnız bir fantazist oldu.

Onyedi cilt kitap neşrettiği halde millete hizmeti mahdut kaldı.

Ey gençler! Onun yorulmak bilmez çalışkanlığını seviniz! Fakat gayesizliğini taklit etmeyiniz. Çünkü asrımız milliyet ve faide asrıdır. Ve ilimdeki mefhumlar artık "şeniyet-realite"den çıkarılır, yoksa arzu, heves ve ihtirastan değil."[50]

Sonuç

Herşeyin inkârı, sosyal gelenek ve göreneklere karşı benimsenen tenkitçi bir tutum, aşırı sert ferdiyetçilik, pozitivist bir anlayışa sahip olma, her şeyin sahibinin bilimsel olarak incelenmedikçe sosyal ilerlemenin gerçekleşemeyeceğine inanma, sadece deney ve gözleme değer verme, ilâhiyat, estetik vb. alanlarda kendilerine aşılanmış fikirleri bir kenara atarak dünyalarını yeni temeller, özellikle tabiat bilimlerinin üstüne kurma, tam anlamıyla materyalist olma[51] hiç bir ahlâkî değer ve sosyal baskı ve kontrol kabul etmeme, bir gayesizlik, kötümserlik ve menfilik[52] olarak tarif edilen nihilizm ile Baha Tevfik'in görüş ve düşünceleri, nitelikleri, hakkında söylenilenler arasında tam bir benzerlik vardır.

"İdrakinin kapılarını her millî değere taassupla kapayan bu maddeci yazar"[53] bu zeki nihilistin devri ve nesli üzerinde ciddî tesirleri olmuştur. Onun, Ömer Seyfettin'den Şahabettin Süleyman'a, Yakup Kadri'ye kadar edebiyatımızın tanınmış birçok şahsiyetinin yetişmesinde ve düşüncelerinin şekillenmesinde rolü vardır. Mesela, Ömer Seyfettin'de "sürekli bir saplantı halinde hayatına hükmedeceğini göreceğimiz batı edebiyatı ve felsefe merakı, eski töreler ve geleneklere karşı çıkış, sert ve hırpalayıcı eleştirme eğilimi, bütün davranışlarında akılcılığı yürütme çabası Baha Tevfik'le tam bir aynılık gösterecektir."[54]

Ayrıca o, öğrenciler için hazırladığı felsefe kitaplarıyla, aydınlar için çıkardığı çeşitli ilmî, felsefî, edebî dergilerle, yazdığı ve tercüme ettiği kitaplarla II. Meşrutiyet devrinin en hareketli simalarından biridir.

Düşünce tarihimizde önemli bir yere sahip olan Baha Tevfik, bütün bu nitelikleriyle Türk aydınının Tanzimat'tan beri yaşadığı "medeniyet buhranının" tipik bir örneğidir.

Onu, görüşleri, düşünceleriyle olduğu kadar, okuduğu, tesiri altında kaldığı eserler ve yazarlar bakımından da pozitivist ve materyalist Beşir Fuat'ın[55] II. Meşrutiyet devrindeki takipçilerinden biri olarak görmek lazımdır.

Yazımı, sayın Alkan'ın yazısının son paragrafıyla bitirmek istiyorum:

"Tarihe karşı ilgisizliğimiz bir yana, Türkiye'de tarih yazımının ilginç bir hastalığı var: Yargılamak ve karalamak. Kişi, olay, olgu, düşünce akımları vb. kısaca geçmişimiz, aceleci bir biçimde daha anlamadan, araştırılmadan yargılanıp, tarihin çarmıhına geriliveriliyor. Tuhaf bir biçimde kendi tarihimize siyah beyaz gözlüklerle ve anlayışla-yaklaşımla bakıyoruz. Bunun doğal sonucu olarak da tarih yazımı bir türlü çağdaşlaşamıyor. Bırakalım bu iki renk arasındaki grinin olmasını, güneşin yedi rengi var ve bu renklerin yüzlerce tonu. Kendi tarihimizdeki kimi olay, süreç, kişi ve düşüncelere sahip çıkarken, kimilerini de reddetmeyi içeren tarih anlayışı yerine, öncelikle tarihi bir bilim olarak kabul edip, kendi tarihimize ilkin bizim olduğu için, sonra da evrensellik adına bir bütün olarak sahip çıkmalıyız."[56] □

RIZA BAĞCI

[1] *Tarih ve Toplum*, nr.52, Nisan 1988, s.41
[2] *a.g.d.*, s.48
[3] *a.g.d.*, s.42
[4] Baha Tevfik, "Felsefe-i Fennî", *İzmir*, nr.19, 25 Haziran 1904
[5] Bu konuda bk. *II Temmuz*, nr.1, 7 Ağustos 1324/20 Ağustos 1908, Ayrıca bk. 4 Teşrinievvel 1324/17 Ekim 1908'de maiyet memurluğundan ayrılmadan önceki *Haftalık İzmir* ve *II Temmuz* gazeteleri.
[6] *Tarih ve Toplum*, nr.52, Nisan 1988, s.42
[7] *a.g.d.*, s.43
[8] *a.g.d.*, s.49
[9] Bk. *Karagöz*, nr.515, 27 Ekim 1329/10 Mayıs 1913 ve *Karagöz*, nr.570, 19 Teşrinievvel 1329/1 Kasım 1913
[10] Bk. *Karagöz*, nr.571, 23 Teşrinievvel 1329/5 Kasım 1913
[11] Bu derginin *Anadolu* gazetesindeki yayın ilanı şöyledir: "Yeni Felsefe Mecmuası, Yeni Felsefe Mecmuası'nın sekizinci numarası gelmiştir. Bu nüshasında Alfred Fouilleé tarafından gönderilmiş bir de felsefi bir makale vardır. Münderecatının ciddiyeti bilhassa kayda şayandır. Gençleri felsefî cereyanlardan haberdar etmek isteyen bu mecmua Avrupa filozoflarının da tahriri muavenetlerini temin etmiştir. Bu hafta kırkiki sahife olarak çıkmıştır. Fiatı yalnız bir kuruştur. Senelik abonesi 24, altı aylığı onüç kuruştur. İdarehanesi: Selanik'te hususi dairedir." *Anadolu*, nr.15, 10 Kanunuevvel 1327/23 Aralık 1911.
[12] *Tarih ve Toplum*, nr.52, Nisan 1988, s.43-44
[13] *a.g.d.*, s.49
[14] Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s.25-26
[15] *y.a.g.e.*, s.78, Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Sosyalist Hilmi*, İst. 1961, s.76
[16] Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, s.78
[17] Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara, 1967, s.57
[18] Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, s.50
[19] Ahmet Nebil'in "Uçurtma" adlı tesbit edebildiğimiz ilk yazısı, Baha Tevfik'in başyazar olduğu *Haftalık İzmir*'in 26 Nisan 1324/9 Mayıs 1908 tarihli 34. sayısında çıkar.
[20] Baha Tevfik, "Birkaç Söz" *Felsefe Mecmuası*, nr.1, 25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913
[21] Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s.76
[22] *Felsefe-i Fert*, İst. 1332/1914, s.5
[23] *a.g.e.*, s.5-6
[24] *a.g.e.*, s.7
[25] *a.g.e.*, s.8
[26] *a.g.e.*, s.8
[27] *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlâk*, İst. 1326/1910, s.4-20
[28] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1.b., 1.c., İst. 1966, s.363
[29] Bu konuda bk. "Aşk-ı Hodbînî", *Piyano*, nr.8, 4 Teşrinievvel 1326/17 Ekim 1910, "Ah Bu Sevda", *Piyano*, nr.4, 30 Ağustos 1326/12 Eylül 1910
[30] *Niçe* (Nietzsche), *Hayatı ve Felsefesi*, İst., 1329/1913, s.125
[31] *a.g.e.*, s.126
[32] *a.g.e.*, s.126-127
[33] *a.g.e.*, s.127
[34] *a.g.e.*, s.128
[35] *Felsefe-i Fert*, s.195
[36] *a.g.e.*, s.96
[37] "Millileşmek Emeli", *Felsefe Mecmuası*, nr.1, 25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913, s.4
[38] *a.g.d.*, s.4
[39] *a.g.d.*, s.5
[40] *a.g.d.*, s.5
[41] *a.g.d.*, s.5
[42] *Felsefe-i Fert*, s.88-94
[43] *a.g.e.*, s.105
[44] Hüseyin Cahit Yalçın hatıralarında Baha Tevfik'ten önce Beşir Fuat'ın *Madde ve Kuvvet*'i tercüme ettiğini yazıyor. (Bk. Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebî Hatıralar*, İst. 1935, s.36) Fakat Orhan Okay, Beşir Fuat üzerine yaptığı araştırmasında böyle bir tercümenin eline geçmediğini, belki Beşir Fuat'ın o devirde karşılaşılması muhtemel bir reaksiyonu önlemek için eseri tercüme edip bastırmamış olabileceğini, eserin elden ele dolaşmış olduğunun düşünülebileceğini söylüyor. Bk. Orhan Okay, *Beşir Fuad*, İst. 1969, s.185
[45] Harputizâde Hacı Mustafa, *Red ve İspat*, İst. 1330, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, *Maddiyun Meslek-i Dalâleti*, İst. 1332, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*, İst. I.c, 1328, II. ve III. c. 1330.
[46] Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, I.c., s.376
[47] *İnsanın Menşei-Nesl-i Beşer*, İst. 1327/1911, s.15
[48] Baha Tevfik, *Serbest Fikir*, nr.3-15, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914
[49] Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, İst. 1979, s.182
[50] Baha Tevfik, *Zekâ*, nr.32, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914.
[51] *Meydan Larousse*, "Nihilizm", 9.c., İst. 1969, s.346
[52] Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, s.182
[53] Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 5.b., İst. 1985, s.105
[54] Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İst. 1968, s.103
Bu konuda geniş bilgi için bk. Rıza Bağcı, "Baha Tevfik-Ömer Seyfettin Münasebeti ve Baha Tevfik'in Ömer Seyfettin Üzerindeki Tesirleri", VIII. Milli Türkoloji Kongresi'nde sunulan tebliğ, 1987.
[55] Beşir Fuat (1852-1887); Baha Tevfik gibi Beşir Fuat'ın da materyalist fikirleri Ludwig Buchner'den gelmektedir. O da, Buchner'in tam bir materyalist dünya görüşünü savunduğu *Madde ve Kuvvet* adlı eserini okumuş, burâda savunduğu fikirlerin tesiri altında kalmış ve çevresindekilere "hatta ölünceye kadar İslâmi inanışlarından bir şey kaybetmeyecek olan Muallim Naci'ye bile Buchner'i tavsiye etmiştir." Oktay, *Beşir Fuad*, s.184
[56] *Tarih ve Toplum*, "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim Baha Tevfik" nr.52, Nisan 1988, s.47-48.

tarih VE toplum

Koleksiyonunuzu

Geç Kalmadan

Tamamlayın!

Az sayıda kalan eski fasikülleri, ciltleri, dizinleri, cilt kapaklarını edinmek için bir mektubunuz yeterlidir.

Fasikül	3.000.-TL.
Cilt	22.500.-TL.
Dizin	500.-TL.
Cilt kapağı	4000.-TL.

İSTEK FORMU

☐ Fasikülleri (.....)
☐ Ciltleri (.....)
☐ Cilt dizinleri* (.....)
☐ Cilt kapakları (.....)
edinmek istiyorum.

☐ Ödemeyi** "İletişim A.Ş. 255661 No'lu Posta Çeki Hesabı"na yatırdım.
☐ Ödemeyi yaptığımı gösteren posta çeki alındı makbuzunun fotokopisi ilişiktedir.

İstek formunu "İLETİŞİM YAYINLARI OKUR İLİŞKİLERİ, KLODFARER CADDESİ, İLETİŞİM HAN, CAĞALOĞLU, 34400, İSTANBUL" adresine gönderiniz.

* 2. cildin dizini tükenmiştir.

** Ödeyeceğiniz miktarı hesaplarken, toplam tutara yurtiçi talepler için % 5, yurtdışı talepler için % 10 tutarında posta ücreti ekleyiniz.

TRABZON VİLAYETİ

MÜSLÜMAN HANIM

Bu özenli giyim kompozisyonu, zevkle zenginliğin uyumunu sergiliyor. Kabaralı, pullu ve zincirli gümüş tepelik; "yalancı saç" denen uzun püskül demetini tutuyor. Yerli kuyumcuların telkâri'deki hünerlerini düşündüren gerdanlık ve "Armalı Beşibiryerde" ak göğse kalkan olmuş. Fermene, entari ve mintanla geleneksel peştemal de pahalı kumaşlardandır.

KENTLİ DELİKANLI

Karakteristik işlemelerle süslü bu giyim, aynı tarzda bezeli silah takımıyla uyumludur. Uzun getrlerde, maroken potinlerde, cepkende, şalvarda, mintanda, fesi örten Tunusvâri sarıkta bile meçhûl bir sanatçının ustalığı egemen. Zeybeklerin, efelerin, seymenlerin... yurdu olan Anadolu'ya Doğu Karadeniz de bu yiğidini katmış.

LÂZ

"Lâz urbası" denen bu garip giysinin, "kentli delikanlı"nın giydikleriyle bir ilgisi yoktur. Başlıca şu parçalardan oluşuyor: Hepsi de abadan olan, başlık, yelek, şalvar. Çevikliğe hareketliliğe en elverişli ayakkabı olarak da çarık tercih edilmiş. Barut kuburu, su tası, maşa ise lâzların ilgi duydukları öğeler...